

รูปแบบนิเวศพิพจน์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน
กรณีศึกษา ชุมชนตำบลบ้านช้างทุน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด

ปริญญานิพนธ์
ของ
ณิศิรา กายราศ

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย

เมษายน 2559

รูปแบบนิเวศพิพจน์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน
กรณีศึกษา ชุมชนตำบลบ้านช้างทุน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด

ปริญญานิพนธ์
ของ
ณิศิรา กายราศ

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย

เมษายน 2559

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

รูปแบบนิเวศพิพจน์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน
กรณีศึกษา ชุมชนตำบลบ้านช้างทุน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาศิลปวัฒนธรรมวิจัย
เมษายน 2559

ณิศรา กายราศ. (2559). รูปแบบนิเวศพิพธิภณท์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษา
ชุมชนตำบลบ้านช้างทุน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด. ปรินญาณิพนธ์ ศศ.ด.
(ศิลปวัฒนธรรมวิจัย).กรุงเทพฯ:บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
คณะกรรมการควบคุม: รองศาสตราจารย์ อำนาจ เย็นสบาย, ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ,
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ผดุง พรหมมูล.

การวิจัยเรื่อง รูปแบบนิเวศพิพธิภณท์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน : กรณีศึกษาชุมชน
ตำบลบ้านช้างทุน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ ประการแรก
เพื่อทำความเข้าใจในบริบทที่ชุมชนบ้านช้างทุนได้นำเอาตัวแบบนิเวศพิพธิภณท์มาประยุกต์ใช้
ประการที่สอง เพื่อศึกษากระบวนการก่อร่างนิเวศพิพธิภณท์โดยชุมชนบ้านช้างทุน และประการ
สุดท้าย เพื่อพัฒนาตัวแบบนิเวศพิพธิภณท์บนฐานของประสบการณ์ของชุมชนบ้านช้างทุน โดย
อาศัยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ไม่ว่าจะเป็นการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในชุมชนในระยะเวลาหนึ่ง
การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสนทนากลุ่ม วิทยานิพนธ์นี้จะแสดงให้เห็นว่าชุมชนบ้านช้างทุน
ได้ใช้ประโยชน์ในเชิงยุทธศาสตร์จากแนวคิดนิเวศพิพธิภณท์ เพื่อช่วยในการตอบโจทยความทำ
หายของชุมชน โดยเฉพาะปัญหาการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลมาจากการทำเหมืองแร่
รัตนชาติ และการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ตลอดจนปัญหาการเสื่อมสลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์
ของ-ซัมเรในพื้นที่

ในทางตรงกันข้ามกับตัวแบบนิเวศพิพธิภณท์ในยุโรป และเอเชียตะวันออก ที่หน่วยงาน
รัฐมักจะเป็นตัวแสดงหลัก แต่สำหรับกระบวนการขับเคลื่อนทั้งหมดของนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุน
นั้นจะเห็นได้ถึงบทบาทหลักของชุมชน ตั้งแต่บทบาทในการกลับมาสร้างความทรงจำร่วมกันที่มีต่อ
มรดกวัฒนธรรมทั้งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ดังเช่น ภาษา ประเพณี และวิถีปฏิบัติ บทบาทการ
กลับมากำหนดขอบเขตของพื้นที่ทั้งเชิงนิเวศ และด้านสังคมวัฒนธรรม ดังเช่นการกำหนดพื้นที่
ศักดิ์สิทธิ์บนเขตภูเขา และบทบาทการประสานความร่วมมือกันทำกิจกรรมกับตัวแสดงต่าง ๆ ที่
เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการโปรแกรมการท่องเที่ยวแบบนิเวศพิพธิภณท์ ปฏิบัติการนิเวศพิพธิภณท์
บ้านช้างทุน ได้แสดงให้เห็นถึงตัวแบบที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษารูปแบบนิเวศพิพธิ ภณท์ ดังนี้
ประการแรก กรณีศึกษาบ้านช้างทุนได้นำเอาชุมชนกลับเข้าสู่การศึกษานิเวศพิพธิภณท์ ประการที่สอง
นิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุนพยายามที่จะแสวงหาสมดุลระหว่างเป้าประสงค์ที่ดูเหมือนจะแตกต่างกัน
ระหว่างการพัฒนากับการอนุรักษ์ ประการสุดท้าย กรณีนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันระหว่าง
แง่มุมนิเวศสังคม นิเวศวัฒนธรรม และนิเวศธรรมชาติ ตลอดจนความพยายามในการออกแบบ
กิจกรรมให้สอดคล้องกับหลักการดังกล่าว

ECO-MUSEUM MODEL FOR COMMUNITY - BASED TOURISM :
A CASE STUDY OF CHANG THUN SUB-DISTRICT , BORAI DISTRICT , TRAT

AN ABSTRACT
BY
NISIRA KAYARAS

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the
Doctor of Arts degree in Arts and Cultural Research
at Srinakharinwirot University

April 2016

Nisira Kayaras. (2016). *Eco-Museum Model for Community - Based Tourism : A Case Study of Chang Thun Sub-District , Borai District, Trat Province*. Dissertation, D.A. (Arts and Cultural Research). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Assoc.Prof. Amnart Yensabai, Prof. Dr. Wiroon Tungcharoen, Asst. Prof. Dr. Phadung Prommoon.

This research on “Eco-museum Model for Community-based Tourism: A Case Study of Chang Thun Sub-District, Bo Rai District, Trat Province” has three underlying objectives: first to understand the context under which the Chang Thun community adopted the eco-museum model; second to examine the process of establishing the eco-museum by the community; third to develop the eco-museum model from the experience of the Chang Thun community. Drawing primarily upon a qualitative research method including participant observation in the community for a certain period of time, in-depth interviews and focus group, the dissertation demonstrates that the Chang Thun community strategically uses the concept of eco-museum to help address the key challenges facing the community particularly an environmental degradation as results of gem mining and monocrop plantation and a cultural extinction of an indigenous ethnic of the ‘Chong-Samre’.

On the contrary to the eco-museum models in Europe and East Asia where state authorities tend to be the key actors, the Chang Thun eco-museum has seen the central roles of communities in the thorough process of eco-museum development from rebuilding collective memories on various tangible and intangible heritages of the community such as the Chong-Samre language, tradition, and customs, redefining the socio-cultural and ecological territory for instance the sacred area of the mountain and cooperating in various activities with diverse actors involved especially in managing a eco-museum tourism program. The practice of an eco-museum at the Chang Thun community, in turn, provides a useful model for the study of eco-museology in a number of ways. First and foremost, it brings the community back into the study of eco-museum. Second, it seeks to find the right balance between the seemingly opposing objectives of development and conservation. Last but not least, it demonstrates the interconnectedness among socio, cultural and natural ecology and designs activities accordingly.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง
รูปแบบนิเวศพิพธิภณฑ์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน
กรณีศึกษา ชุมชนตำบลบ้านช้างทุน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด
ของ
ณิศรา กายราศ

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในหลักสูตร
ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาศิลปวัฒนธรรมวิจัย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.ดุษฎี โยเหลา)
วันที่ เดือน พ.ศ. 2559

อาจารย์ที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์	คณะกรรมการสอบปากเปล่า
.....ที่ปรึกษาหลัก	ประธาน
(รองศาสตราจารย์อำนาจ เย็นสบาย)	(รองศาสตราจารย์พุทธี ศุภเศรษฐศิริ)
.....ที่ปรึกษาร่วม	กรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ)	(รองศาสตราจารย์อำนาจ เย็นสบาย)
.....ที่ปรึกษาร่วม	กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ผดุง พรหมมูล)	(ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ)
	กรรมการ
	(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ผดุง พรหมมูล)
	กรรมการ
	(รองศาสตราจารย์วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์นี้ สามารถถูกล่วงไปได้จนสำเร็จอันเนื่องมาจากความอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากสถาบันและบุคลากรหลายท่าน ทั้งนี้ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณผู้มีอุปการคุณดังต่อไปนี้ ในอันดับแรกขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์อำนาจ เย็นสบาย ที่ปริญญานิพนธ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องนับแต่เริ่มต้น และมีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้การวิจัยดำเนินไปด้วยความราบรื่น ขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ศาสตราจารย์ ดร. วิรุณ ตั้งเจริญ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ผดุง พรหมมูล ที่ได้กรุณาช่วยเหลือ แนะนำ และให้คำปรึกษาด้วยความเอาใจใส่ในระหว่างการทำวิจัย ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์พทุทธิ์ สุภเศรษฐศิริ รองศาสตราจารย์วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภัค มหาวรากร สำหรับคำชี้แนะที่เพิ่มพูนความรู้และเติมเต็มประเด็นทางวิชาการ รวมทั้ง ดร.วัฒนะ บุญจิบ ให้ความอนุเคราะห์ตรวจสอบคำถามสัมภาษณ์ในการวิจัย ซึ่งทำวิทยานิพนธ์นี้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณ ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เกี่ยวข้องในการส่งเสริมกิจการของนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูน นางประกอบ ลาภเกษร กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิสภาสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร นายรณฤทธิ์ ธนโกเศศ ที่ปรึกษาโครงการอนุรักษ์ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ นายฐกัตชัย เกียรติอัมพร ผู้อำนวยการสำนักการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดตราด นายชัยวัฒน์ ตั้งหทัยสุข กรรมการผู้บริหารบริษัท D&D Marketing Travel นายพูลศักดิ์ บุญลอย ตัวแทนสื่อมวลชนท้องถิ่นจังหวัดตราด สำหรับข้อวิจารณ์ และให้เกียรติเดินทางมาจังหวัดตราดเพื่อประเมินผลการปฏิบัติการของชุมชนตำบลบ้านช่างทูน ทำให้ได้คำแนะนำที่มีประโยชน์ต่อการพัฒนา นิเวศพิพิธ ภัณฑ์บ้านช่างทูนต่อไปในอนาคต ขอขอบพระคุณ นายสมชาย เป็รื่องเวช นางอุทัย เป็รื่องเวช นางชม้อย เป็รื่องเวช นายไพบูลย์ เป็รื่องเวช นางสาวเนา ดุงคะเทพี นางสาว มิสโรจน์ นางยี่ม โฉมเฉลา นางประภาศรี โฉมเฉลา นางพัชรี เข้มขาว นายฉลาด มณีมา นายดี๊ด อูยะตุง นายดิลก ภูมิขเว นายประยงค์ พูลพยัคฆ์ นางไผ่ เรืองศิริ คณะกรรมการผู้บริหารนิเวศพิพิธภัณฑ์ บ้านช่างทูนผู้ให้ข้อมูล ตลอดจน ชาวชุมชนบ้านช่างทูน สำหรับการเสียสละเวลาอันมีค่าเข้าร่วมโครงการวิจัยและให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ รวมทั้ง องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นตำบลบ้านช่างทูน อำเภอบ่อไร่ โรงงานไม้หอมช.กฤษณา โรงเรียนวัดช่างทูน วัดช่างทูน สำนักงานส่งเสริมการศึกษา นอกระบบอำเภอบ่อไร่ เทศบาลตำบลบ่อพลอย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานตราด หน่วยงานต่างๆ ที่ส่งเสริมกิจการของนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูน โดยอนุญาตให้ใช้พื้นที่และอำนวยความสะดวกสำหรับการวิจัยในพื้นที่

ขอขอบพระคุณ โรงเรียนการท่องเที่ยวและการบริการ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต ที่สนับสนุนงบประมาณให้ผู้วิจัยมีโอกาสรวพื้นที่จากการจัดโครงการนำร่อง เพื่อเผยแพร่แนวคิดนิเวศพิพิธภัณฑ์แก่ชุมชนบ้านช่างทูนร่วมกับคณาจารย์และนักศึกษา ท้ายที่สุดขอขอบคุณเพื่อนนักศึกษาปริญญาเอก รวมทั้ง ครอบครัวที่ให้อกำลังใจและสนับสนุนมาโดยตลอด

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
คำถามการวิจัย	3
ความมุ่งหมายของการวิจัย	3
ความสำคัญของการวิจัย	3
ขอบเขตของการวิจัย	4
นิยามศัพท์เฉพาะ	5
กรอบแนวคิดการวิจัย	6
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	10
ข้อจำกัดของพิพิธภัณฑท์กับพัฒนาการของพิพิธภัณฑท์แนวคิดใหม่	10
ทฤษฎีนิเวศวิทยากับคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑท์	13
ทฤษฎีนิเวศวิทยากับนิเวศพิพิธภัณฑท์	13
พัฒนาการคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑท์	15
สถานภาพในการศึกษารูปแบบของนิเวศพิพิธภัณฑท์	18
รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑท์เพื่อสงวนรักษามรดกนิเวศ	18
รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑท์เพื่อการสร้างเครือข่ายชุมชน	19
รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑท์เพื่ออุตสาหกรรมวัฒนธรรม	20
รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑท์เพื่อพัฒนาชนบท	20
รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑท์เพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายสังคมท้องถิ่น	23
การสังเคราะห์ข้อจำกัดในการศึกษานิเวศพิพิธภัณฑท์	30
3 วิธีดำเนินการวิจัย	34
การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	34
การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	37
การเก็บรวบรวมข้อมูล	38
การจัดกระทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล	41

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล	44
ความเป็นมาและอัตลักษณ์ของมรดกท้องถิ่นในพื้นที่ตำบลบ้านช้างทุน	45
จุดเด่นทางภูมิศาสตร์ของตำบลบ้านช้างทุน	45
ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของท้องถิ่น	47
ยุคตื่นพลอย (พ.ศ.2511-2537)	52
หลังยุคตื่นพลอย (พ.ศ.2537-ปัจจุบัน)	54
มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในชุมชนตำบลบ้านช้างทุน	56
วรรณกรรมพื้นบ้าน	56
ศิลปะการแสดง	57
พิธีกรรมและงานเทศกาล	59
งานช่างฝีมือดั้งเดิม	70
อาหารและขนมพื้นบ้าน	71
การแพทย์พื้นบ้านแผนของบ้านช้างทุน	76
ที่อยู่อาศัย	80
มรดกนิเวศสิ่งแวดล้อมในชุมชนตำบลบ้านช้างทุน	82
มรดกนิเวศทางสังคมของชุมชนตำบลบ้านช้างทุน	88
การวิเคราะห์อัตลักษณ์พื้นที่ของชุมชนตำบลบ้านช้างทุน	89
การก่อตั้งและบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน	91
กระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน	91
ขั้นตอนที่ 1 การสร้างคุณค่าให้ทรัพยากรมนุษย์	92
ขั้นตอนที่ 2 การสร้างคุณค่าให้ทรัพยากรนิเวศธรรมชาติ	97
ขั้นตอนที่ 3 การสร้างความมั่นคงและภูมิคุ้มกันให้ชุมชน	104
ขั้นตอนที่ 4 การเชื่อมโยงเครือข่ายภายนอก	107
การนำนิเวศพิพิธภัณฑ์มาปฏิบัติโดยชุมชนจัดการเรียนรู้เพื่อสร้าง คุณค่าให้มรดกท้องถิ่นผ่านกิจกรรมท่องเที่ยว	113
การสร้างเกณฑ์วัดคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑ์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน	118

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5 บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	128
สรุป.....	128
การทำความเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชนและกระบวนการสร้างความหมาย	
ต่อระบบนิเวศ.....	128
กระบวนการพัฒนาจากจุดเริ่มต้นของการสะท้อนปัญหาและสร้างความ	
ตระหนักรู้ร่วมกัน.....	131
การสังเคราะห์เป็นนิเวศพิพธิภรณ์รูปแบบใหม่เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน	133
อภิปรายผล.....	142
ข้อเสนอแนะ.....	144
ข้อเสนอแนะต่อวงวิชาการด้านนิเวศพิพธิภรณ์.....	145
ข้อเสนอแนะต่อวงวิชาการด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน.....	146
ข้อเสนอแนะต่อชุมชนตำบลบ้านช้างทูน.....	147
ข้อเสนอแนะต่อชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ.....	148
ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง.....	148
บรรณานุกรม.....	150
ภาคผนวก.....	155
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	157

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1	อัตลักษณ์ของรูปแบบนิเวศพิพธิภณท์ในยุโรป..... 21
2	อัตลักษณ์ของรูปแบบนิเวศพิพธิภณท์ในเอเชียตะวันออก..... 22
3	ข้อจำกัดในการศึกษารูปแบบนิเวศพิพธิภณท์..... 31
4	วิธีการประเมินคุณสมบัติของนิเวศพิพธิภณท์ (MACDAB) 21 ข้อ..... 42
5	การจัดพิธีกรรมและงานเทศกาลของบ้านช้างทุน..... 59
6	สูตรสมุนไพรมะแม่มะลูกดก..... 77
7	สูตรสมุนไพรมะแม่มะลูกดก..... 77
8	สูตรสมุนไพรมะแม่มะลูกดก..... 77
9	สูตรสมุนไพรมะแม่มะลูกดก..... 78
10	กระบวนการก่อตั้งและบริหารจัดการนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุน..... 91
11	กิจกรรมที่ 1 การประชุม Focus Group กลุ่มภณท์ภณท์บ้านช้างทุน..... 92
12	กิจกรรมที่ 2 เวทีเยาวชนภณท์ภณท์บ้านช้างทุน..... 93
13	กิจกรรมที่ 3 ปุ๋ยพาทา..... 95
14	การกำหนดพื้นที่ตามสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน..... 99
15	การวางแผนบริหารจัดการพื้นที่จัดการเรียนรู้ในนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุน... 100
16	ข้อควรปฏิบัติสำหรับคนในชุมชน..... 104
17	การวางแผนจัดการเรียนรู้ในโปรแกรมต่างๆของนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุน... 105
18	ข้อควรปฏิบัติสำหรับบุคคลภายนอกที่เข้ามาชมนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุน... 112
19	การจัดการเรียนรู้ในนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุน..... 114
20	ปัจจัยที่ไม่สอดคล้องกับเกณฑ์ประเมินนิเวศพิพธิภณท์..... 118
21	เกณฑ์วัดคุณสมบัติของนิเวศพิพธิภณท์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน..... 123
22	เปรียบเทียบอัตลักษณ์รูปแบบนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุนกับ..... 133

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 กรอบแนวคิดในการวิจัย	6
2 เป้าหมายการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ	23
3 The Necklace Model ของฝรั่งเศส	24
4 The Necklace Model ของเกาหลี	25
5 Satellite Model ของฝรั่งเศส แบบที่ 1	26
6 Satellite Model ของจีน	27
7 Satellite Model ของฝรั่งเศส แบบที่ 2	28
8 Satellite Model ของญี่ปุ่น	29
9 ที่ตั้งหมู่บ้านในตำบลช้างทุน	39
10 แผนที่ตั้งอำเภอปอไร่ จังหวัดตรา	45
11 แผนที่ตั้งของตำบลบ้านช้างทุน	46
12 กลุ่มอาสาสมัครผู้ร่วมก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทุนขณะ กำลังขมนิทรรศการเกี่ยวกับชาติพันธุ์ของในพิพิธภัณฑเมืองตราด	49
13 ศาลเจ้าพ่อเสือตา	53
14 การหาพลอยแบบดั้งเดิม	53
15 อุตสาหกรรมพลอยในอำเภอปอไร่	53
16 เครื่องจักรที่ใช้ฉีดและดูดแร่	53
17 ดีกลองผีในพิธีทรงผีหึ่ง	58
18 การสืบทอดดีกลองผีให้นักเรียน	58
19 ทัดดอกหมากเป็นสัญลักษณ์ร่างทรง	61
20 หึ่งบูชาผีหึ่ง	61
21 เครื่องเซ่นไหว้ผีหึ่ง	61
22 ผีหึ่งที่ประทับร่างทรงกำลังตรวจสอบพิธีตามชนบ	61
23 บัตรเชิญผี	61
24 เรือตะเข้ส่งผีบรรพบุรุษ	61
25 หึ่งบูชาผีละมด	63
26 พิธีทรงผีละมด	63
27 หึ่งบูชาผีเทวดาและเครื่องเซ่น	64
28 พิธีทรงผีเทวดาของของ-ซัมเรเชื้อสายลาว	64
29 การเซ่นไหว้ผีจำสายในพิธีแต่งงาน	65

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
30 จำสาย	65
31 ศาลผีเขาเกาะซู้	67
32 พิธีเซ่นไหว้ผีเขาเกาะซู้	67
33 การลอกเปลือกต้นตะโกมาทำเรือ	68
34 เปลือกไม้ตะโกที่เตรียมนำไปทำเรือ	68
35 ชุมชนร่วมกันทำเรือตะโกก่อนวันออกพรรษา 1 วัน	68
36 ประเพณีทำบุญลอยเรือตะโกวันออกพรรษา	68
37 การทำตอกจักสานจากต้นคลุ้ม	70
38 การจัดการเรียนรู้จักสานต้นคลุ้ม	70
39 การลอกเปลือกต้นคลุ้ม	70
40 กระดาษทรงแมงกะพรุน	71
41 เละ หรือ หมวกสานจากใบระกำ	71
42 โคมไฟคลุ้ม	71
43 ตะกร้อซงซำแซมเร (ซาเทพทาโร	71
44 กิจกรรมปู้ยาพาทำ	71
45 ผลงานนักเรียน	71
46 อาหารซอง-ซำแซมเรบ้านช้างทูน	73
47 น้ำตับ เครื่องปรุงอาหารซำแซมเร	73
48 ต้นเต่าเกียดที่นำมาประกอบอาหารซำแซมเร	73
49 ห่อหมกยอดยางพารา	73
50 ขนมเส้นซอง	73
51 แกงไก่หยวกกล้วยพระรับประทานคู่กับข้าวเหนียวมูลห่อใบละป้าง	74
52 สอนนักเรียนทำข้าวห่อใบละป้าง	74
53 นักเรียนสาธิตการทำตุ้มเปล	75
54 ขนมตุ้มเปลรูปร่างต่างๆ	75
55 การทำแป้งจี	75
56 ขนมแป้งจี	75
57 ข้าวเม่าทานกับกล้วยไข่เขมร	75
58 กะโหลกลอดช่องอุปกรณ์ทำขนมตะกริม	76
59 ขนมที่ใช้ประกอบพิธีกรรมของซอง-ซำแซมเร	76
60 พืชที่ใช้ทำสมุนไพรสูตรแม่ลูกดก	79

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
61 ดูดวงชะตาจากใบไม้.....	79
62 การอบตัวอยู่ไฟในสุมไฟแบบประยุกต์.....	80
63 โรงงานกลั่นน้ำมันหอมช.กฤษณาที่เป็นเครือข่าย.....	80
64 หลังคาบ้านด้านในที่ทำจากไม้ไผ่ ใบโสม และเถาขงโค.....	81
65 ความต่างของหลังคาที่มุงด้วยใบโสม (ซ้าย) และ มุงด้วยใบระกำ (ขวา).....	81
66 การตกแต่งบริเวณที่ทำการนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูนส่วนกลางด้วยฝาไม้ระกำ และมุงหลังคาด้วยใบโสมแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ที่อยู่อาศัยของชาวช่อง-ซัมเร บ้านช่างทูน.....	82
67 แผนที่การแบ่งเขตมรดกนิเวศในตำบลบ้านช่างทูน.....	82
68 กล้วยพระ.....	83
69 เฝือกของ.....	83
70 ต้นคลุ้ม.....	83
71 ร่มหนาน้อย.....	83
72 สำรอง.....	83
73 เห็นปากนกแก้ว.....	84
74 เห็นจมูกม้า.....	84
75 สมุนไพรหายห้อย.....	84
76 พลอยที่ร้อนได้จากคลองแอ่ง.....	85
77 การลอกเปลือกไม้ตะโกเพื่อทำเรือ.....	85
78 คลองแอ่งช่วงฤดูแล้งน้ำใสและปรากฏชั้นโคลนขาว.....	86
79 คลองแอ่งช่วงฤดูฝนน้ำเปลี่ยนเป็นสีแดงและท่วมปิดชั้นโคลนขาว.....	86
80 แผ่นใยสับจากเถาซีแรดและความแตกต่างระหว่างซีแรดขาวกับซีแรดแดง.....	87
81 นำเถาซีแรดมาขยี้กับน้ำจนเกิดฟองสับ.....	87
82 การทำแผ่นใยสับซีแรด.....	87
83 แผนที่นิเวศสังคมในตำบลบ้านช่างทูน.....	88
84 FOCUS GROUP กลุ่มภัณฑารักษ์ชุมชน.....	93
85 ประชุมกลุ่มนักเรียน.....	94
86 กิจกรรมเวทีเยาวชน.....	94
87 ครูภูมิปัญญาสอนทำบัตรเชิญผี.....	96
88 สอนทำฝ่ายของภู่วิกฤตภัยแล้ง.....	96

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
89 เดินศึกษาพืชท้องถิ่นบนเขาเกาะชู้.....	96
90 สอนทำขนมปาย.....	96
91 ธนาครด้นไม้.....	98
92 ไหว้ศาลผีเขาเกาะชู้.....	98
93 ภัณฑารักษ์ชุมชนพนักท่องเที่ยวยุคใหม่ที่จัดแสดงในบ้าน.....	102
94 พื้นที่ในอาคารเป็นที่ประชุมพบปะภัณฑารักษ์ชุมชนก่อนเริ่มกิจกรรม.....	102
95 กลุ่มภัณฑารักษ์ชุมชนในฐานะกิจกรรมนิเวศภูมิปัญญาการจักสานจากต้นคลุ้ม.....	103
96 กิจกรรมร่อนพลอยในพื้นที่จัดแสดงกลางแจ้งบริเวณคลองแอ่ง.....	103
97 นักท่องเที่ยวปฏิบัติภารกิจช่วยชุมชนดำโคลนขาว.....	106
98 นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในพิธีกรรมทรงผีละมดในโปรแกรมจิตวิญญาณแห่งตราด.....	106
99 กิจกรรมรักษ้างสร้างโปงกับอบต.ช้างทุน.....	108
100 จัดกิจกรรมทำบุญไถชีวิตกระเจงและปล่อยกลับคืนสู่ป่าชุมชนเขาเกาะชู้.....	109
101 การแสดงสืบสานตำนานเสื้อผ้านักเรียน.....	110
102 นักเรียนเรียนรู้วิถีชีวิตภูมิปัญญาจากคู่มือ.....	110
103 ครูและนักเรียนช่วยชุมชนผลิตชาชมเร.....	111
104 ภารกิจเผาข้าวหลาม.....	111
105 เด็กนักเรียนสาธิตทำขนมต้มเปล.....	111
106 นักเรียนร่วมธนาครด้นไม้.....	111
107 กิจกรรมเรียนรู้วิถีชีวิตภูมิปัญญาการทำวันหมาน้อย.....	111
108 คู่มือเรียนรู้วิถีชีวิตภูมิปัญญาสำหรับเด็กปฐมวัย.....	112
109 แผนที่ท่องเที่ยวในนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน.....	116
110 แผ่นพับแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน.....	117
111 รถสามล้อพ่วงข้างนำเที่ยวในนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน.....	126
112 การใช้ใบละป้างห่อข้าว.....	126
113 การใช้ใบระกำทำฝายเก็บน้ำ.....	126
114 ผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่จัดแสดงภายในนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน.....	127
115 แชมพูจากเถาขี้แรด.....	127
116 กิจกรรมยาดมบุฟเฟต์.....	127
117 กิจกรรมสปาโคลนขาว.....	127
118 กิจกรรมชงชาชมเร.....	127
119 รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน.....	137

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

นิเวศพิพิธภัณฑสถาน จัดเป็นหนึ่งในพิพิธภัณฑสถานแนวคิดใหม่ที่มีบทบาทเพื่อฟื้นฟูสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ซึ่งได้รับผลกระทบจากการรุกรานของภาคอุตสาหกรรม แนวคิดดังกล่าวได้รับการยอมรับจากองค์การพิพิธภัณฑสถานนานาชาติ (ICOM) เมื่อค.ศ. 1972 แต่ปัจจุบันคำว่า “นิเวศพิพิธภัณฑสถาน” ยังไม่มีการกำหนดคำนิยามหรือรูปแบบที่ตายตัว จึงเป็นโอกาสให้นักวิชาการและชุมชนนักปฏิบัติ สามารถนำนิเวศพิพิธภัณฑสถานไปบูรณาการกับสาขาวิชาต่างๆ ในการแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกันตามบริบทสังคมในแต่ละพื้นที่จากการที่เป้าหมายหลักของนิเวศพิพิธภัณฑสถานคือการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ในการขับเคลื่อนการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จึงทำให้นิเวศพิพิธภัณฑสถานได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายไปทั่วโลก โดยเฉพาะ ประเทศกลุ่มอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งไม่เพียงแต่นำเข้าแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ ยังพยายามปรับเปลี่ยนบทบาทของนิเวศพิพิธภัณฑสถาน ให้มีการนำทุนนิเวศมาใช้และพัฒนาต่อยอดเป็นสินค้าและบริการ ที่ตอบสนองกับความต้องการของสังคมในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งต่างจากนิเวศพิพิธภัณฑสถานต้นแบบในฝรั่งเศส ที่ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูและรักษา สภาพแวดล้อม วิถีชีวิต และการผลิตแบบดั้งเดิม ภายใต้นโยบายเมืองอนุรักษ์เพื่อตอบสนองกระแส ท่องเที่ยวแบบหววนหาอดีต จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นความขัดแย้งในตัวเองของนิเวศพิพิธภัณฑสถาน ระหว่างบทบาทการอนุรักษ์และพัฒนาที่มุ่งปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ รวมทั้ง ยังขาดแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนในการนำนิเวศพิพิธภัณฑสถานมาประยุกต์ใช้กับบริบทสังคมของประเทศที่กำลังพัฒนา

แม้ว่าประเทศไทยมีสถานภาพเป็นหนึ่งในประเทศสมาชิกองค์การพิพิธภัณฑสถานนานาชาติ แต่กลับมิได้นำแนวคิดดังกล่าวมาปรับแก้ในตัวบทกฎหมายแต่อย่างใด เนื่องจากกฎหมายหลักที่เกี่ยวข้องกับการจัดการพิพิธภัณฑสถาน (พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. 2504) ในมาตรา 25 กำหนดให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มีหน้าที่เก็บรวบรวมรักษาโบราณวัตถุที่เป็นสมบัติของชาติเพียงเท่านั้น มิได้ครอบคลุมถึงมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Heritage) ในทำนองเดียวกัน องค์ความรู้เกี่ยวกับนิเวศพิพิธภัณฑสถานยังมิได้รับการเผยแพร่ในประเทศไทยอย่างกว้างขวาง เนื่องจากข้อมูลที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษยังมีอยู่ในวงจำกัด เมื่อเทียบกับข้อมูลที่บ้านทีกเป็นภาษาฝรั่งเศส สเปน เยอรมัน อิตาลี ญี่ปุ่น และเกาหลี ในทางกลับกันสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องตอกย้ำว่าสถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับนิเวศพิพิธภัณฑสถาน ยังคงมีขอบเขตจำกัดอยู่เฉพาะแวดวงกลุ่มนักวิจัยจากประเทศในยุโรป และในเอเชียบางประเทศเท่านั้น

ชุมชนตำบลบ้านช้างทูน ตั้งอยู่ที่อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่อยู่ติดกับแนวเทือกเขาบรรทัดซึ่งกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทรัพยากรป่าไม้และสินทรัพย์ในดิน โดยเฉพาะ ทัตติมสยาม หรือ “พลอยแดงค่าล้ำหนึ่งในเอกลักษณ์ของจังหวัดตราด” พื้นที่ดังกล่าวมีคุณค่าต่อชีวิตและจิตวิญญาณของชาวซอง-ซัมเรชนพื้นเมืองที่ตั้งถิ่นฐานมาแต่เดิมจนกระทั่งมีการพัฒนาอุตสาหกรรมพลอยในอำเภอบ่อไร่ หรือที่เรียกว่า “ยุคตื่นพลอย” ซึ่งเริ่มต้นประมาณพ.ศ. 2511-2512 จึงมีคนต่างถิ่นทั้งชาวภูหฺล่า ชาวลาว ชาวเขมร ชาวไทยอีสานอพยพเข้ามาในพื้นที่เพื่อเสี่ยงโชคหาพลอย ในช่วงแรกเป็นการขุดด้วยมือ แต่ต่อมาได้มีการนำเครื่องจักรมาใช้ในกรรมวิธีที่เรียกว่า “การฉีดโลหะ” เป็นลักษณะการขุดหลุมลึกตามสายแร่และปล่อยดินตะกอนจากเหมืองลงสู่แหล่งน้ำ การกระทำได้กล่าวก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ และปัญหาสังคมเรื้อรังมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ ปัญหาภัยแล้ง ปัญหาสุขภาพ ปัญหาพืชประจําถิ่นอันเกี่ยวเนื่องด้วยวัฒนธรรมประเพณีของชนพื้นเมืองถูกทำลายแทบจะสูญสิ้น ปัญหาช้างป่าที่ขาดแคลนแหล่งอาหารและบุกรุกทำลายบ้านเรือนและที่ทำกินของราษฎร จนเป็นที่มาของชื่อตำบลบ้านช้างทูน

อุตสาหกรรมพลอยในอำเภอบ่อไร่ที่เคยเฟื่องฟูเริ่มซบเซาลง ตั้งแต่พ.ศ.2537เป็นต้นมา จังหวัดตราดได้ประกาศยุติการให้สัมปทานเหมืองพลอยแก่ภาคเอกชน เพราะไม่คุ้มทุนที่จะดำเนินการต่อไป ทั้งยังละเลยที่จะเยียวยาเพื่อฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของผู้ที่ได้รับผลกระทบในอำเภอบ่อไร่อย่างทันทีทันใด แต่กลับเดินหน้าในนโยบายแสวงหาผลประโยชน์ต่อไปในพื้นที่อื่นๆ อาทิ นโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนเมืองและหมู่เกาะ ด้วยเหตุนี้ ชาวซอง-ซัมเรผู้ตกเป็นเหยื่อนโยบายพัฒนาของรัฐสมัยใหม่ ต้องลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อสืบทอดอุดมการณ์ของบรรพบุรุษในการปกป้องรักษาพื้นที่ป่าชุมชน ปรากฏการณ์ดังกล่าวนำไปสู่จุดเริ่มต้นของการก้าวสู่บริบทการเมืองเรื่องพื้นที่ และความท้าทายของชาวซอง-ซัมเรบ้านช้างทูนที่จะต้องหาทางแก้ไขปัญหาละซึ่งชุมชนกำลังเผชิญอยู่แบบพึ่งพาตนเอง

ผู้วิจัยจึงได้นำนิเวศพิพธิภณท์มาประยุกต์ใช้ เพื่อพัฒนาศักยภาพชุมชนที่ขาดโอกาสเข้าถึงนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวจากภาครัฐให้มีบทบาทนำในการขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม สิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลเพื่อประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป รวมทั้งการสร้างภูมิคุ้มกันชุมชนจากผลกระทบของการท่องเที่ยวในอนาคต ผลการศึกษาวิจัยเรื่องรูปแบบนิเวศพิพธิภณท์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนตำบลบ้านช้างทูน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด นี้ นอกจากสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ของ-ซัมเร ที่ได้ผ่านการเผชิญกับผลกระทบจากภาคอุตสาหกรรมแล้ว ยังรวมถึงมิติการเมืองเรื่องพื้นที่กับสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรนิเวศในท้องถิ่น สิทธิเสรีภาพในการใช้ชีวิตที่ไม่อยู่ภายใต้กรอบนโยบายเมืองอนุรักษ์ และการใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือขับเคลื่อนการพัฒนาตามแนวทางที่ชุมชนกำหนด ทั้งนี้ กระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพธิภณท์ของชาวซอง-ซัมเรบ้านช้างทูน อาจนำไปสู่การพัฒนาวิพธิภณท์รูปแบบใหม่ซึ่งชุมชนอื่นสามารถนำรูปแบบนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทูนไปศึกษาและประยุกต์ใช้ต่อไป

คำถามการวิจัย

1. ชุมชนบ้านช้างทุนมีความเข้าใจในสภาพปัญหาและความท้าทายของชุมชน รวมถึงมีกระบวนการสร้างคุณค่าหรือความหมายต่อระบบนิเวศที่แวดล้อมชุมชนอย่างไร?
2. นิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุนมีกระบวนการพัฒนาอย่างไร?
3. นิเวศพิพิธภัณฑ์มีส่วนอย่างไรต่อการนำไปใช้เพื่อแก้ปัญหาและความท้าทายของชุมชน? คำถามเหล่านี้ในท้ายที่สุดจะช่วย “สะท้อนกลับ” ไปสู่ความเข้าใจใน “ตัวแบบใหม่ของนิเวศพิพิธภัณฑ์” ที่ข้ามพ้นบริบทของยุโรป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพบริบทของการนำนิเวศพิพิธภัณฑ์ไปประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมในตำบลบ้านช้างทุน
2. เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนานิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน
3. เพื่อนำผลการศึกษาจากชุมชนในพื้นที่ชุมชนตำบลบ้านช้างทุนไปสู่การสังเคราะห์เป็นตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ใหม่เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน พร้อมกันนั้นจะพัฒนาคำนิยามและทำการสร้างวัดคุณสมบัตินิเวศพิพิธภัณฑ์ใหม่ เพื่อต่อยอดจากตัวแบบและเกณฑ์เดิมของทางตะวันตก

ความสำคัญของการวิจัย

ภาครัฐ

1. เป็นแนวทางกำหนดนโยบายส่งเสริมตลาดท่องเที่ยววิถีไทย (พ.ศ.2557-2560)
2. เป็นตัวแบบที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ภาควิชาการ

1. อุดช่องว่างการศึกษานิเวศพิพิธภัณฑ์ซึ่งในปัจจุบันมีแต่กรณีศึกษาประเทศที่พัฒนาแล้วทางอุตสาหกรรมแต่ยังขาดกรณีศึกษาในประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะลักษณะบริบทเชิงพื้นที่ของชนพื้นเมืองที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม
2. ได้ตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาพื้นที่อื่นๆ
3. สร้างความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับเรื่องราวของวิถีชีวิตของชาวซอง-ซัมเร จังหวัดตราด

ภาคประชาชน

1. นำผลวิจัยเป็นแนวทางการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่ชุมชนมีบทบาทนำในการบริหารจัดการ โดยใช้นิเวศพิพิธภัณฑ์มาช่วยฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและแก้ไขปัญหาสังคมในบริบทชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม
2. เป็นแนวทางการสงวนรักษาและพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวเพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้พื้นที่

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตในการศึกษาจะจำกัดที่การศึกษารูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑเพื่อการท่องเที่ยว โดยชุมชน ซึ่งหมายถึงนโยบายหรือมาตรการที่ชุมชนกำหนดเพื่อรองรับผลกระทบจากการท่องเที่ยวโดยใช้นิเวศพิพิธภัณฑเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงกับสังคมท้องถิ่น เนื่องจากประเด็นคำถามการวิจัยเกี่ยวข้องกับชุดคำถามที่ว่า ชุมชนมีกระบวนการขับเคลื่อนนิเวศพิพิธภัณฑอย่างไร ทำให้ขอบเขตการศึกษาเกี่ยวข้องกับทั้งการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑโดยชุมชน กระบวนการเปลี่ยนแปลงการสร้างเครือข่ายเพื่อเชื่อมโยงนิเวศพิพิธภัณฑกับสังคมท้องถิ่น การจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดตั้งนิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทุนอีกด้วย

2. ในด้านระยะเวลาของการศึกษา กรณีศึกษาจะแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงที่ 1 เริ่มต้นเก็บข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสภาพปัญหาสังคม และสิ่งแวดล้อมหลังยุคตื่นพลอย (พ.ศ.2537) อัตลักษณ์มรดกท้องถิ่นของชาวซอง-ซัมเรบ้านช้างทุน และการพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ใช้ระยะเวลาการเก็บข้อมูล 24 เดือน ช่วงพ.ศ.2555-2557

ช่วงที่ 2 ศึกษากระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทุน ใช้ระยะเวลาเก็บข้อมูล 12 เดือน ตั้งแต่มกราคม – ธันวาคม 2558

ช่วงที่ 3 การพัฒนาค่านิยม เกณฑ์วัดคุณสมบัติและรูปแบบใหม่ของนิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทุน รวมทั้ง การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและหน่วยงานภาครัฐ/ภาคเอกชนที่ลงตรวจประเมินพื้นที่ ใช้ระยะเวลาเก็บข้อมูล 2 เดือน ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2558 – มกราคม 2559

นิยามศัพท์เฉพาะ

นิเวศพิพิธภัณฑ หมายถึง พิพิธภัณฑที่มีบทบาทเพื่อพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม นำเสนอนิทรรศการเกี่ยวกับมรดกนิเวศที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์รวมทั้งสามารถเก็บสะสมมรดกวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยไม่มีข้อจำกัดในเรื่องพื้นที่ เวลา และเปิดโอกาสให้กลุ่มผู้ด้อยโอกาสในชุมชนได้ทำหน้าที่เป็นภัณฑารักษ์ผู้ออกแบบ และนำเสนอเรื่องราวของตนเองผ่านกิจกรรมที่ต้องลงมือปฏิบัติร่วมกัน

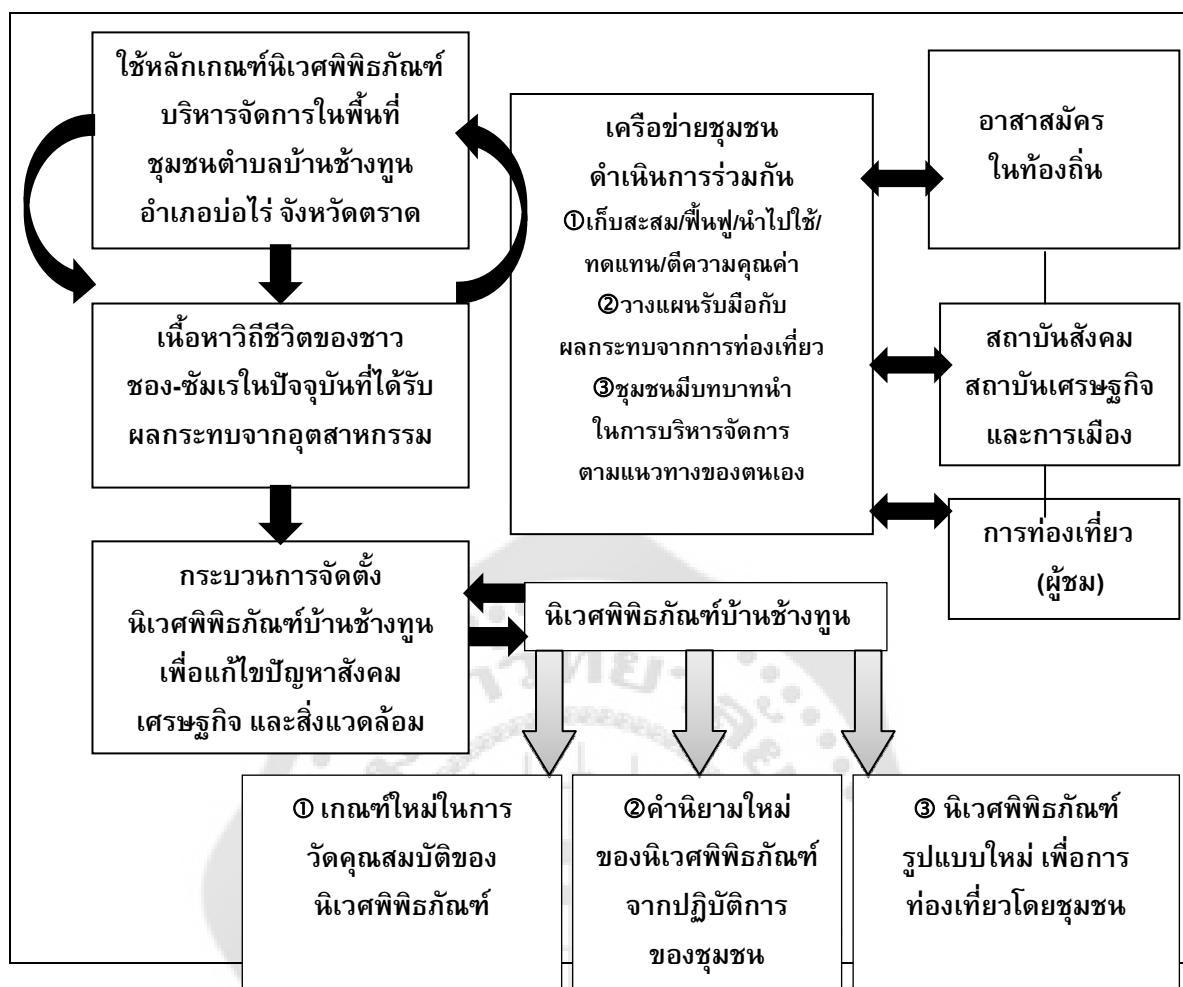
การท่องเที่ยวโดยชุมชน หมายถึง การท่องเที่ยวที่ชุมชนมีบทบาทนำในการบริหารจัดการฐานทรัพยากรและวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างรู้คุณค่า โดยใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือพัฒนาความยั่งยืนด้านสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ผ่านกิจกรรมสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตที่เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติเสมือนเป็นคนในท้องถิ่น

การพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม หมายถึง ชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา เริ่มจากความคิดริเริ่มในการตัดสินใจ การออกแบบโครงการ การวางแผน และดำเนินงานตามแผน การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ให้ความรู้ด้านเทคโนโลยีของท้องถิ่น และการประเมินผลการพัฒนา

ชาวซอง-ซัมเร หมายถึง กลุ่มชนพื้นเมืองของจังหวัดตราดซึ่งมีอยู่ 3 ชาติพันธุ์ คือ ชาวซอง ชาวกะซอง และชาวซัมเร แม้จะมีภาษาของตนเองแต่เอกลักษณ์โดยรวมคล้ายคลึงกันจนยากที่คนภายนอกจะจำแนกได้ จึงเรียกรวมกันว่าเป็นคนของทั้งหมด ในบ้านช้างทุน มีคนซองและคนซัมเรตั้งบ้านเรือนอยู่ปะปนกัน บ้างก็แต่งงานรวมกันเป็นเครือญาติสืบเชื้อสายทั้งซองและซัมเร ดังนั้น ในงานวิจัยนี้จึงเรียกกลุ่มชาติพันธุ์ในบ้านช้างทุนว่า “ซอง-ซัมเร”

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบนิเวศพิพธิภรณ์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนตำบลบ้านช้างทุน อำเภอโป่งไร่ จังหวัดตราด ได้ยึดฐานคติเกี่ยวกับนิเวศวิทยาของ เอิร์น เฮเกล มาบูรณาการกับรูปแบบนิเวศพิพธิภรณ์ เพื่อนำปัจจัยนิเวศและสิ่งแวดล้อมเป็นตัวตั้งในการพัฒนารูปแบบนิเวศพิพธิภรณ์ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนบริหารจัดการนิเวศพิพธิภรณ์ และผู้ชมเกิดจิตสำนึกสาธารณะในการเข้ามามีส่วนร่วมช่วยกันดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม ตลอดจนเรียนรู้วิถีการใช้ชีวิตที่อยู่อย่างพอเพียงและพึ่งพาธรรมชาติ ทั้งนี้ จากการวิเคราะห์สถานภาพในการศึกษานิเวศพิพธิภรณ์พบว่า แม้ว่าจะมีฐานคติเกี่ยวกับนิเวศวิทยาที่มีส่วนทำให้พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบของนิเวศพิพธิภรณ์แตกต่างกัน แต่งานวิจัยทั้งหมดมีจุดร่วมกันคือ การยึดปัจจัยพื้นฐาน 3 ประการ ในการก่อตั้งนิเวศพิพธิภรณ์เพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัยประกอบด้วยปัจจัย 3 ประการ ได้แก่

ประการแรก การสร้างความทรงจำร่วม (Collective Memory) งานวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์มรดกนิเวศ มรดกประวัติศาสตร์ และมรดกวัฒนธรรม ผ่านกิจกรรมลงมือปฏิบัติการเรียนรู้แบบชุมชนฐาน ซึ่งนับว่าเป็นการเปลี่ยนมุมมองต่อวัตถุที่สะสมต้องครอบคลุมถึงสิ่งที่จับต้องไม่ได้ นั่นคือ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเป็นอยู่จริงของคนในชุมชน ตลอดจนการใช้ภูมิปัญญา การใช้ฐานทรัพยากรในพื้นที่ช่วยคนในท้องถิ่นสามารถปรับตัวต่อสภาพปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้ผู้วิจัยตระหนักถึงปัญหาในทางปฏิบัติ ดังที่ได้เห็นจากกรณีตัวอย่างของนิเวศพิพธิภณท์ในประเทศต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ตัวแสดงที่สร้างความทรงจำร่วมมีแต่ปัจจัยภายในชุมชน ซึ่งยังมีข้อจำกัดบทบาทของนักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือน ได้เรียนรู้เพียงคุณประโยชน์ของทรัพยากรที่นำมาผลิตเป็นสินค้าที่สร้างอัตลักษณ์ให้ท้องถิ่น แต่ยังขาดการพัฒนาโปรแกรมเรียนรู้เพื่อสร้างความทรงจำร่วมจากการลงมือปฏิบัติกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม

ประการที่ 2 การจัดการขอบเขตของพื้นที่ (Territory) ของนิเวศพิพิธภัณฑ์ ครอบคลุมทั้งพื้นที่ภายนอกและภายในตัวอาคาร รวมถึงระบบนิเวศที่อาศัยอยู่ร่วมกัน ต่อประเด็นเรื่องนี้ ผู้วิจัยตระหนักถึงสภาพปัญหาในทางปฏิบัติ ดังที่เห็นได้จากหลายกรณีว่าการจัดการขอบเขตของพื้นที่ มักจะถูกนำไปตอบสนองเป้าหมายด้านการสร้างความเป็นเอกภาพ ในมิติเศรษฐกิจและวัฒนธรรม กระแสหลัก เช่น Ecomusée de la region du Viroin ให้ความสำคัญกับการจัดแสดงมรดกวัฒนธรรมที่เป็นอาคารสถาปัตยกรรมแบบยุโรปในช่วงศตวรรษที่ 16-17 เชื่อมโยงสถานที่สำคัญต่างๆ ในประวัติศาสตร์และจัดแสดงเทคโนโลยีการเกษตร ภายใต้การบริหารจัดการของสถาบันวิจัยสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัย Universite Libre de Bruxelles โดยเปิดเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษพื้นที่ชายแดนระหว่างฝรั่งเศสกับเนเธอร์แลนด์ (Ohara. 2008) รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ดังกล่าว ยังขาดการให้ความสำคัญในด้านมิติสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการกำหนดพื้นที่สำหรับเก็บสะสมและปลูกทดแทนฐานทรัพยากรธรรมชาติที่นำออกไปใช้ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชนสามารถรับมือกับผลกระทบ จากการท่องเที่ยว

ประการที่ 3 สร้างการทำงานร่วมกัน (Collective Action) ระหว่างตัวแสดงที่จัดการพื้นที่ ประกอบด้วย ภาคประชาชน ภาคสังคมและการเมือง ภาคเศรษฐกิจ และภาควิชาการเพื่อผลักดันให้แนวคิดดังกล่าวมีผลเชิงรูปธรรม อย่างไรก็ตามประสบการณ์ที่ประมวลจากหลายประเทศ ทำให้ผู้วิจัยเกิดความตระหนักเป็นอย่างดีว่า ในทางปฏิบัติชุมชนผู้ปฏิบัติการถูกจำกัดสิทธิในการกำหนดแนวทางการพัฒนาเนื่องจากนักวิชาการเข้ามาแทรกแซงกำหนดทิศทางการบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่เพื่อนำมาผลิตเป็นสินค้าตามนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของภาครัฐ และยังขาดการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนสามวัย ได้แก่ ผู้สูงอายุ ผู้ปกครองหรือคนวัยทำงาน และเยาวชน ตลอดจนผู้ชมหรือนักท่องเที่ยว ให้เข้าร่วมกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงอาสาสมัคร เพื่อช่วยชุมชนแก้ไขปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมที่กำลังเผชิญอยู่

การศึกษานี้ฐานคิดทั้งสามยังเอื้อต่อการ “ดึงชุมชนกลับมาสู่การศึกษาพิพิธภัณฑ์” ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ในยุโรปที่ผ่านมามองว่ารัฐมีบทบาทเป็นศูนย์กลาง ในขณะที่ชุมชนแทบไม่มีบทบาทสำคัญ หรือถูกจำกัดสิทธิการตัดสินใจเลือกแนวทางการพัฒนาตามความต้องการของตนเอง ดังนั้นในการวิจัยนี้จึงต้องการอุดช่องว่างดังกล่าว และนำเสนอแง่มุมการพัฒนาพิพิธภัณฑ์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Eco-museum Model for Community Based on Tourism) เพื่อแสดงให้เห็นคุณค่าของนิเวศพิพิธภัณฑ์ที่คนชุมชนสามารถพึ่งพาได้ อีกทั้งยังสามารถดึงดูดผู้ชมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ อันนำไปสู่การปลูกฝังจิตสำนึกสาธารณะเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน

กรอบแนวคิดการวิจัยในครั้งนี้ ยังคงยึดแนวทางการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถานแบบ เชื่อมโยงเครือข่ายกับท้องถิ่นโดยมีชุมชนเป็นศูนย์กลาง (Core Museum) ซึ่งเป็นแหล่งเก็บรวบรวม ทรัพยากรนิเวศธรรมชาติ นิเวศสังคม และความทรงจำร่วมกัน อันนำไปสู่การสร้างคุณค่าให้แก่พื้นที่ นอกจากนี้ ปัจจัยตั้งต้นในการสร้างเครือข่ายชุมชนของนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน มิได้จำกัดเพียง ตัวแสดงที่เป็นคนในชุมชน สถาบันการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในชุมชนตำบลบ้านช้างทุน จังหวัด ตราดเท่านั้น แต่จะนำเสนอปัจจัยใหม่คือ นักท่องเที่ยวและสื่อมวลชน เข้ามามีส่วนร่วมในการ เสริมสร้างพลังให้กับท้องถิ่น ในการแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อมและสังคมที่ได้รับผลกระทบจาก อุตสาหกรรมในอดีต ซึ่งเป็นแนวคิดที่ต่างจากรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานโดยชุมชนในต่างประเทศ โดยมีข้อจำกัดเกี่ยวกับบทบาทการมีส่วนร่วมของนักท่องเที่ยวที่ยังเป็นผู้รับบริการมากกว่าการเป็น ผู้ให้บริการแก่สังคม

การดำเนินงานร่วมกันในเครือข่ายชุมชนดังกล่าวเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนานิเวศพิพิธภัณฑสถาน บ้านช้างทุน สอดคล้องกับแผนการตลาดท่องเที่ยวยุคใหม่ ซึ่งเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของ นักท่องเที่ยวให้มีพฤติกรรมการท่องเที่ยวจิตอาสารับผิดชอบต่อสังคม และแบ่งปันประสบการณ์การใช้ชีวิต จากการลงมือปฏิบัติ เพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตที่อยู่อย่างพึ่งพาธรรมชาติ ผ่านการสร้างสรรค์กิจกรรมให้คน ในสังคมร่วมกันรักษาสภาพแวดล้อมและแก้ไขปัญหาสังคม เพื่อตอบสนองกระแสสังคมที่กำลังนิยมการ ท่องเที่ยวเชิงอาสาสมัคร (Voluntourism) ด้วยเหตุนี้ กระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน จึงมีเป้าหมาย 3 ประการ ได้แก่

ประการแรก บทบาทของพิพิธภัณฑสถานในการเก็บสะสม ฟื้นฟู และทดแทนฐานทรัพยากร ธรรมชาติที่นำออกไปใช้ อันนำไปสู่แนวทางการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถานเพื่อการท่องเที่ยว ชุมชนอย่างยั่งยืน

ประการที่ 2 สร้างการมีส่วนร่วมในการวางแผนและลงมือปฏิบัติ อันนำไปสู่การพัฒนา โปรแกรมกิจกรรมเพื่อรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยว

ประการที่ 3 เสริมสร้างศักยภาพของชุมชน ให้มีบทบาทนำในการบริหารจัดการนิเวศ พิพิธภัณฑสถานตามแนวทางของตนเอง

จากปัจจัยดังกล่าวนำไปสู่การได้มาซึ่งสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการฐานทรัพยากรใน พื้นที่ จากนั้น ผู้วิจัยจะนำผลปฏิบัติการของชุมชนตำบลบ้านช้างทุน มาสังเคราะห์เป็นนิเวศพิพิธภัณฑสถาน รูปแบบใหม่เพื่อตอบคำถามการวิจัยต่อไป

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนตำบลบ้านช้างทูน อำเภอปอไร่ จังหวัดตราด ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และได้นำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้

1. ผู้วิจัยจะศึกษาข้อจำกัดของพิพิธภัณฑ์และพัฒนาการความคิดของพิพิธภัณฑ์แนวคิดใหม่
2. ผู้วิจัยจะศึกษาทฤษฎีนิเวศวิทยา 3 สำนัก ที่มีผลต่อพัฒนาการแนวคิด และการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของนิเวศพิพิธภัณฑ์แต่ละสมัย
3. ผู้วิจัยจะทบทวนสถานภาพนิเวศพิพิธภัณฑ์จากกรณีศึกษาในต่างประเทศ ประเด็นเรื่องฐานคติคิดนิเวศวิทยาที่ส่งผลต่อเป้าหมายการจัดตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์ การมีส่วนร่วมของตัวแสดง วิธีการสร้างอัตลักษณ์หรือตีความคุณค่าของทรัพยากรในพื้นที่ และกรณีศึกษารูปแบบการเชื่อมโยงนิเวศพิพิธภัณฑ์กับสังคมท้องถิ่น
3. ผู้วิจัยจะสังเคราะห์ข้อจำกัดของแนวคิดของนิเวศพิพิธภัณฑ์รูปแบบต่าง ๆ โดยจัดกลุ่มงานวิจัยตามฐานคตินิเวศวิทยา เพื่อหาข้อสรุปในการพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดนิเวศพิพิธภัณฑ์สำหรับใช้ในงานวิจัยต่อไป

1. ข้อจำกัดของพิพิธภัณฑ์กับพัฒนาการของพิพิธภัณฑ์แนวคิดใหม่

ตัวชี้วัดความสำเร็จของการทำงานพิพิธภัณฑ์ มิได้ขึ้นอยู่กับจำนวนผู้มาเยือนหรือจำนวนวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ แต่การรับรู้และเข้าใจของผู้ชมที่มีต่อสภาพแวดล้อมเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญที่สุด สาเหตุที่ทำให้ประชาชนเกิดความเบื่อหน่ายพิพิธภัณฑ์ เพราะพิพิธภัณฑ์ขาดปัจจัยที่ทำให้คนในสังคมพึงพาอาศัยได้ (Schlumberger.1989: 7; อ้างอิงจาก Duarte. 2012. *ECO-MUSEUM 2012*. p.86) ทั้งนี้ ข้อจำกัดของพิพิธภัณฑ์ (Museum) มี 4 ประการ (Deepwell. 2006: 64) ได้แก่

ประการแรก ข้อจำกัดด้านตัวแสดงที่มีบทบาทบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา โดยเฉพาะการนำเสนอประวัติศาสตร์แบบส่วนกลาง (Selective History) ซึ่งมักติดขัดอยู่กับกรอบเพดานความคิดเรื่องชาติ เพื่อสร้างอัตลักษณ์กลุ่ม (Collective Identity) และความชอบธรรมให้แก่นโยบายพัฒนาสังคมภายใต้การปกครองของภาครัฐ แต่ในขณะเดียวกันกลับมองข้ามเรื่องความหลากหลายของปัจจัยนิเวศและสิ่งแวดล้อมแต่ละพื้นที่อันมีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเช่นกัน นอกจากนี้ การผูกขาดหน้าที่โดยภัณฑารักษ์เพศชาย แสดงให้เห็นข้อจำกัดด้านสิทธิของตัวแสดง ที่ยังไม่ได้มีโอกาสเข้าร่วมการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์อย่างเท่าเทียม

ประการที่ 2 ข้อจำกัดด้านขีดความสามารถของพิพิธภัณฑ์ ไม่สามารถเก็บรักษาวัตถุที่จับต้องไม่ได้ หรือมรดกวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Intangible Heritage)

ประการที่ 3 ข้อจำกัดด้านบทบาทของพิพิธภัณฑ์ เป็นสถาบันเพื่อการเรียนรู้และเก็บสะสมเอกสารหรือวัตถุที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่ยังขาดคุณค่าทางเศรษฐกิจ

ประการที่ 4 ข้อจำกัดเรื่องพื้นที่และเวลา พิพิธภัณฑ์ให้ความสำคัญกับตัวอาคารพิพิธภัณฑ์ และเทคนิคการจัดแสดง โดยแบ่งประเภทวัตถุตามแหล่งที่มาและช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ แต่ยังขาดการมีส่วนร่วมของผู้ชม

จากข้อจำกัดดังกล่าว สำนักพิพิธภัณฑ์ใหม่ (New Museology) ได้เคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูปกรอบแนวคิดของพิพิธภัณฑ์กระแสหลัก หลังเกิดเหตุการณ์ปฏิวัติวัฒนธรรมของฝรั่งเศสในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1968 พิพิธภัณฑ์มีบทบาทเป็นเครื่องมือเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มคนที่มีบทบาทชั้นรองในสังคม อาทิ กลุ่มนักศึกษา กลุ่มสตรีนิยม และการประกาศอิสรภาพของประเทศอาณานิคม เรียกร้องให้มีการชำระประวัติศาสตร์แบบเจ้าของวัฒนธรรมมีส่วนร่วม และการเรียกร้องความเท่าเทียมในการปฏิบัติหน้าที่เป็นภัณฑารักษ์ผู้บริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ ทั้งนี้ บอยลัน (Boylan, 1992: 30) ได้กล่าวถึงจุดยืนของนักวิชาการสำนักพิพิธภัณฑ์ใหม่ ที่เสนอแนวทางเพื่ออุดช่องว่างของสำนักพิพิธภัณฑ์เดิม 4 ประการ คือ

ประการแรก ก้าวข้ามข้อจำกัดเรื่องตัวแสดง คนในท้องถิ่นเจ้าของวัฒนธรรมเป็นตัวแสดงที่มีบทบาทนำในการนำเสนอประวัติศาสตร์โดยตรง

ประการที่ 2 ก้าวข้ามข้อจำกัดเรื่องพื้นที่ โดยการเชื่อมโยงพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อจัดแสดงแบบพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง ซึ่งมองว่าตัวอาคารพิพิธภัณฑ์แสดงให้เห็นความเคลื่อนไหวของสังคม เช่นเดียวกับวัตถุที่จัดแสดงในอาคารพิพิธภัณฑ์

ประการที่ 3 ก้าวข้ามข้อจำกัดเรื่องมุมมองเกี่ยวกับวัตถุ โดยพัฒนาศักยภาพให้พิพิธภัณฑ์สามารถเก็บสะสมมรดกวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

ประการที่ 4 ก้าวข้ามข้อจำกัดด้านการมีส่วนร่วมในการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์อย่างเท่าเทียม โดยพัฒนากิจกรรมเพื่อให้เจ้าของวัฒนธรรมและผู้ชม ตระหนักถึงการอนุรักษ์วัฒนธรรมวิถีชีวิตและภูมิปัญญาการผลิตแบบดั้งเดิม โดยให้ความสำคัญกับการนำเอาปัจจัยวัฒนธรรมมาสร้างการรับรู้อัตลักษณ์ของพื้นที่ เพื่อตอบสนองกระแสการท่องเที่ยวแบบหวนหาอดีต (Nostalgia Tourism)

แนวคิดดังกล่าว ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในยุโรปตั้งแต่ค.ศ.1970 เป็นต้นมา ทั้งนี้ การจัดประเภทของพิพิธภัณฑ์ใหม่ สามารถจำแนกออกเป็น 4 สายวัฒนธรรม ได้แก่ รูปแบบพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง (Open Air Museum) ของสวีเดน รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ (Eco-museum)

ของฝรั่งเศส รูปแบบพิพิธภัณฑ์มรดกแห่งชาติ (Heritage Museum) ของอังกฤษ และรูปแบบพิพิธภัณฑ์แบบองค์รวม (Integral Museum) ของละตินอเมริกา ในที่นี้ โฮวาร์ด (Howard. 2002: 63-72) ตั้งข้อสังเกตว่าพิพิธภัณฑ์ใหม่แต่ละรูปแบบมีช่องว่างเหมือนกันคือ การไม่สามารถก้าวข้ามการเป็นพิพิธภัณฑ์ในระบบรัฐอุปถัมภ์ได้ ส่งผลทำให้ชุมชนมีบทบาทเสมือนเป็นลูกจ้างของรัฐ และไม่สามารถเลือกเส้นทางพัฒนาในอนาคตตามความต้องการของตนเอง

นักวิชาการพิพิธภัณฑ์ใหม่สำนักฝรั่งเศส ได้พัฒนาแนวคิดนิเวศพิพิธภัณฑ์ โดยบัญญัติศัพท์จากการนำฐานคติ นิเวศวิทยา (Ecology) มาบูรณาการกับ พิพิธภัณฑ์ (Museum) และประกาศใช้อย่างเป็นทางการ ในการประชุมองค์การพิพิธภัณฑ์นานาชาติ (ICOM) ครั้งที่ 9 มีเป้าหมายเพื่ออุดช่องว่างของกรอบแนวคิดพิพิธภัณฑ์ใหม่ ซึ่งขาดการนำปัจจัยนิเวศและสิ่งแวดล้อมมาวิเคราะห์ความเคลื่อนไหวของสังคม นอกจากนี้ นโยบายการแซ่เชิงสภาพวัฒนธรรมด้วยการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทำให้ภาพในอดีตไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในปัจจุบัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพิพิธภัณฑ์ยังไม่สามารถปรับตัว เพื่อตอบโจทย์ความต้องการของกระแสสังคมในช่วงค.ศ.1972 ได้ โดยเฉพาะกลุ่มกรีนนิสต์ ที่ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลหันมาฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มผู้ใช้แรงงานในเมืองอุตสาหกรรม ซึ่งกำลังประสบปัญหาการว่างงาน หลังจากโรงงานปิดตัวลงเพราะวิกฤตเศรษฐกิจ ส่งผลทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสต้องกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น เพื่อให้ภาคประชาชนเข้ามาเป็นแนวร่วมกับภาครัฐ ในการกำหนดนโยบายพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมโดยนำปัจจัยนิเวศเป็นตัวตั้งเพื่อสร้างการรับรู้อัตลักษณ์พื้นที่ ทั้งนี้ คิม (Kim. 2008: 25) ได้กล่าวถึงพัฒนาการแนวคิดของนักวิชาการนิเวศพิพิธภัณฑ์ ที่เสนอแนวทางอุดช่องว่างของพิพิธภัณฑ์ใหม่ 4 ประการ ได้แก่

ประการแรก ก้าวข้ามข้อจำกัดเรื่องพื้นที่มิให้จำกัดเฉพาะตัวอาคาร แต่ให้ความสำคัญกับการรักษาสภาพแวดล้อมรอบตัวอาคาร ซึ่งทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสมีนโยบายกำหนดพื้นที่อุทยานแห่งชาติในแคว้นต่าง ๆ เพื่อปรับภูมิทัศน์ให้เป็นเมืองน่าอยู่

ประการที่ 2 ก้าวข้ามข้อจำกัดมุมมองเรื่องวัตถุ โดยนำปัจจัยนิเวศทั้งในระบบนิเวศสังคมและนิเวศสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์ (Human Ecology) เป็นตัวเร่งปฏิริยาการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนกับปัจจัยทางสังคม (Social Function) ทุกระดับ เพื่อสงวนรักษาควบคู่กับการนำทรัพยากรธรรมชาติไปใช้ประโยชน์ซึ่งทำให้นิเวศพิพิธภัณฑ์มีคุณค่าในมิติเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันสิ่งที่นิเวศพิพิธภัณฑ์มุ่งสงวนรักษายังมีขอบเขตมากไปกว่าโบราณสถานและโบราณวัตถุ แต่ยังรวมถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้อีกด้วย (Bellaigue. 1985: 194)

ประการที่ 3 ก้าวข้ามข้อจำกัดเรื่องพื้นที่และเวลา โดยปรับภูมิทัศน์และบูรณะโรงงานหรือสถานที่สำคัญในชีวิตประจำวันให้กลับมาใช้งานได้ เพื่อเชื่อมโยงภาพให้ดิดที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตจริงของคนในปัจจุบัน (Delgado. 2001: 37- 41)

ประการที่ 4 ก้าวข้ามข้อจำกัดเรื่องตัวแสดงครอบงำที่มีบทบาทผูกขาดในการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑ (Collaborative Management) โดยเน้นการเชื่อมโยงเครือข่ายเศรษฐกิจท้องถิ่น ตลอดจนการบูรณาการศาสตร์หลายสาขามาส่งเสริมการศึกษาแบบประชานิยม เพื่อพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีศักยภาพเป็นผู้เชี่ยวชาญเพื่อลดการพึ่งพาระบบรัฐอุปถัมภ์ (Hubert.1989; อ้างอิงจาก Duarte. 2012. *Eco-museum 2012*. p. 89)

แม้ว่าคุณภาพการของนิเวศพิพิธภัณฑที่พัฒนาขึ้นในยุโรป จะทำให้เกิดความสมานฉันท์ในภูมิภาคทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ จนเกิดเป็นพลังท้องถิ่นที่ร่วมมือกันฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและพัฒนาสังคมจนสามารถผ่านวิกฤตเศรษฐกิจมาได้ และมีการใช้นิเวศพิพิธภัณฑเป็นเครื่องมือแพร่กระจายอำนาจทางวัฒนธรรมไปยังภูมิภาคต่างๆทั่วโลก ผ่านการอุดหนุนเงินทุนเพื่อการพัฒนา โดยองค์กรระหว่างประเทศ (Shin. 2004: 103-105) ปรากฏการดังกล่าว สะท้อนให้เห็นปัญหาต่อเนื่องของการใช้นิเวศพิพิธภัณฑเป็นเครื่องมือทางการเมืองระหว่างประเทศ

2. ทฤษฎีนิเวศวิทยากับคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ

2.1 ทฤษฎีนิเวศวิทยากับนิเวศพิพิธภัณฑ

พัฒนาการแนวคิดของนิเวศพิพิธภัณฑ ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดนิเวศวิทยา 3 สำนัก ได้แก่

2.1.1 สำนักที่ 1 นิเวศวิทยากระแสหลักของ เอิร์น เฮกเกิล (Ernst Haeckel)

นักสัตวศาสตร์ชาวเยอรมัน ที่ได้บัญญัติศัพท์คำว่า นิเวศ (Ecology) มาจากรากศัพท์ภาษากรีก คือ *Oilos* หมายถึงที่อยู่อาศัย หรือ บ้าน ดังนั้น จึงกำหนดความหมายของนิเวศวิทยา ว่าเป็นศาสตร์ที่ศึกษาธรรมชาติความสัมพันธ์ระหว่างสัตว์กับสภาพแวดล้อม รวมทั้งโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างสิ่งมีชีวิตด้วยกัน โดยมีการแบ่งประเภท จำนวน และศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการกระจายตัวในแต่ละพื้นที่ที่อยู่อาศัย จากแง่มุมดังกล่าว เมื่อนำมาใช้กับแนวคิดนิเวศพิพิธภัณฑส่งผลต่อมุมมองของการกำหนดเป้าหมายในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรนิเวศ และจัดแสดงอาคารที่อยู่อาศัยแบบพิพิธภัณฑกลางแจ้ง อิทธิพลตามมุมมองดังกล่าวแสดงให้เห็นเป็นอย่างดีในนโยบายนิเวศพิพิธภัณฑของฝรั่งเศส ที่ได้ประกาศให้มีการจัดตั้งนิเวศพิพิธภัณฑในเขตป่าสงวนแห่งชาติทั่วทุกพื้นที่เพื่อกระจายอำนาจในการบริหารจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติสู่ท้องถิ่น (Ohara. 2008: 38-39)

2.1.2 สำนักที่ 2 ทฤษฎีนิเวศสังคม หรือ ทฤษฎีมนุษย์นิเวศวิทยา (Human Ecology) ของ เอลเลน ริชาร์ด (Ellen H. Richards) นักเคมี วิศวกร และนักเศรษฐศาสตร์ในครัวเรือน ชาวอเมริกัน ได้เสนอแนวทางการศึกษาระบบนิเวศสังคมและเศรษฐกิจในครัวเรือน (Home Economics) ซึ่งเป็นศาสตร์ว่าด้วยการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยใช้กรอบแนวคิดวิทยาศาสตร์มองความเคลื่อนไหวของสังคม ภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จากแง่มุมดังกล่าว เมื่อนำมาใช้กับแนวคิดนิเวศพิพธิภณท์ กลับให้ความสำคัญกับการนำทรัพยากรมาผลิตเป็นสินค้าตอบสนองเป้าหมายเศรษฐกิจทุนนิยม โดยบูรณะโรงงานให้เป็นพิพธิภณท์ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้เทคนิคและภูมิปัญญาการผลิตแบบดั้งเดิม เช่น Ecomusée de la Fourmies-Trélon เชื่อมโยงเครือข่ายนิเวศพิพธิภณท์ ประกอบด้วย พิพธิภณท์ในบ้านของกลุ่มเกษตรกร (La Maison du Bocage) โรงเรียนสอนศาสนาของกลุ่มศิลปินและสถาปนิกที่สร้างโบสถ์ (La Conservatoire du Patrimoine Religieux) และโรงงานในพื้นที่ ได้แก่ โรงงาน Atelier Musée du Verre นำเสนอกรรมวิธีการผลิตและจำหน่ายเครื่องแก้ว โรงงาน Moulin des Boisjolis จัดแสดงกรรมวิธีการผลิตเครื่องเฟอร์นิเจอร์ไม้แกะสลัก และพิพธิภณท์ Molin à eau จัดแสดงกังหันวิดน้ำ (Ohara. 2008: 39-41)

2.1.3 สำนักที่ 3 ทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ของ เฟลิค กวาทารี (Felix Guattari) นักจิตวิเคราะห์แนวปฏิบัติ ชาวฝรั่งเศส ซึ่งเป็นหนึ่งในขบวนการเคลื่อนไหวในฝรั่งเศส เมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1968 ได้เสนอศาสตร์ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และปัจเจกบุคคล ทั้งนี้ สำนักคิดดังกล่าวสนับสนุนให้คนชายขอบและประเทศอาณานิคม เคลื่อนไหวเพื่อเป็นอิสระจากการอยู่ภายใต้กฎแห่งชนบจารีตทางสังคม การปฏิเสธประวัติศาสตร์ฉบับส่วนกลาง และต่อต้านการครอบงำของสถาบันการเมือง โดยมองว่าแรงขับเคลื่อนทางสังคมจะนำไปสู่พลวัติของเศรษฐกิจทุนนิยม สำนักคิดดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนผลักดันให้เกิดการปฏิรูปแนวคิดพิพธิภณท์ในฝรั่งเศส สำนักพิพธิภณท์ใหม่ได้พัฒนาบทบาทของพิพธิภณท์ให้เป็น “กระบอกเสียง” เพื่อการเรียกร้องประชาธิปไตยของคนชายขอบหรือผู้ด้อยโอกาสทางสังคม (Ohara. 2008: 47)

2.2 พัฒนาการคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ

คำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ เริ่มต้นพัฒนาจากมุมมองเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งประกอบด้วย ทรัพยากรนิเวศ ทรัพยากรวัฒนธรรม และทรัพยากรอุตสาหกรรม ซึ่งนิเวศพิพิธภัณฑที่เกิดขึ้นยุคแรกเริ่มในฝรั่งเศสให้ความสำคัญกับการนำทรัพยากรที่ดำรงอยู่ในแต่ละท้องถิ่นเหล่านี้ไปใช้ประโยชน์ เพื่อสร้างคุณค่าในมิติการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น และแสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้ คำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ จึงมีได้หมายถึงพิพิธภัณฑที่จัดแสดงเพียงทรัพยากรนิเวศเพียงอย่างเดียว (Ecological Museum) แต่เป็นพิพิธภัณฑที่จัดแสดงพัฒนาการของผู้คนที่อาศัยอยู่อย่างพึ่งพาธรรมชาติในท้องถิ่น

ต่อมาในช่วงค.ศ.1971 กระแสสังคมในยุโรปให้ความสำคัญกับเรื่องการกักตุนสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก และการบัญญัติศัพท์คำว่า นิเวศวิทยา กับ พิพิธภัณฑ ในเวลาเดียวกัน ทำให้แนวคิดตั้งต้นของนิเวศพิพิธภัณฑถูกบิดเบือนจากความเข้าใจผิดของคนในสังคม ที่มองภาพลักษณ์ของนิเวศพิพิธภัณฑมีลักษณะเป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว หมายถึง ฐานคติของเอลเลน ริชาร์ด ที่มองนิเวศวิทยาในลักษณะของมนุษย์นิเวศวิทยา ส่งผลทำให้การตีความเกี่ยวกับคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑบนฐานคิดนิเวศวิทยาที่แตกต่างกัน กลายเป็นประเด็นข้อถกเถียงในแวดวงวิชาการ และไม่สามารถกำหนดคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑได้ ด้วยเหตุนี้ คำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑจึงมีการพัฒนาได้หลายบริบท (Ohara. 2008: 46) ซึ่งต่อไปนี้จะศึกษาทัศนะของนักวิชาการสำนักพิพิธภัณฑใหม่ ผู้คิดค้นทฤษฎีนิเวศพิพิธภัณฑเพื่อสะท้อนให้เห็นพัฒนาการคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ แต่ละช่วงเวลา ดังนี้

2.2.1 จอร์จ เฮนรี รีวีแอร์ (Georges Henri Rivière) ได้อธิบายเกี่ยวกับนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ โดยให้ความสำคัญกับความพยายามก้าวข้ามข้อจำกัดของพิพิธภัณฑในเรื่องพื้นที่และเวลา อื่น ซอกแบ (Eun. 2013: 44-52) ได้ชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของการมองนิเวศพิพิธภัณฑของรีวีแอร์ไว้เป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่

ช่วงที่ 1 คำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ ค.ศ.1973 เปรียบเสมือนเป็น“สถาบันวิจัย” ที่ช่วยให้คนในท้องถิ่นกระตุ้นความทรงจำ และเก็บรวบรวมเรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแต่ละสมัย เพื่อสะท้อนให้เห็นพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมในพื้นที่และที่อยู่อาศัย อย่างไรก็ตามในด้านปัจจัยในการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑ ยังคงต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับคนในท้องถิ่นกำหนดเนื้อหาที่จะจัดแสดง โดยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนการออกกฎหมายเพื่อกำหนดเขตอุทยานแห่งชาติในภูมิภาคต่างๆ (Eun. 2013: 44-45)

ช่วงที่ 2 คำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ์ ค.ศ.1976 เปรียบเสมือนเป็น “กระจกเงา” ที่ช่วยให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้ศึกษาวิจัยเพื่อค้นหาอัตลักษณ์ และมีบทบาทเป็นภัณฑารักษ์ผู้บอกเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมุมมองของตนเองแก่ผู้ชมอย่างภาคภูมิใจ โดยไม่พึ่งพาผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา (Eun. 2013: 45) จากปรากฏการณ์ดังกล่าว เกรบีล (Graybeal. 2010: 154) ได้ให้ทัศนะว่านิเวศพิพิธภัณฑ์เปรียบเสมือน “กระบอกเสียง” ของคนชายขอบที่เรียกร้องให้มีการจัดระเบียบสังคมใหม่ในด้านความเท่าเทียม สอดคล้องกับข้อเสนอของนักวิชาการสำนักพิพิธภัณฑ์ที่ใหม่ อาทิ ดีฟเวลล์ (Deepwell. 2006: 64-84) เสนอแนะให้พิพิธภัณฑ์เป็นเครื่องมือส่งเสริมการเคลื่อนไหวของกลุ่มสตรีนิยม เพื่อเรียกร้องความเท่าเทียมทางเพศในบทบาทการเป็นภัณฑารักษ์ และ กิเบลฮูเซน (Giebelhusen. 2006: 41-63) เสนอแนะให้พิพิธภัณฑ์ควรมีคุณลักษณะแบบ “พิพิธภัณฑ์ไร้ผนัง” กล่าวคือไม่ยึดติดในเรื่องพื้นที่และเวลา โดยให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ที่เชื่อมต่อระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ทั้งยังเป็นเวทีให้คนในท้องถิ่น ตลอดจนผู้ชมได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น นอกจากนี้ อัตลักษณ์ของศิลปะที่ปรากฏบนตัวอาคารพิพิธภัณฑ์ หรือสถาปัตยกรรมรูปแบบต่างๆ สามารถสะท้อนความเคลื่อนไหวของสังคมได้ เช่นเดียวกับวัตถุที่จัดแสดงในตัวอาคารพิพิธภัณฑ์

อย่างไรก็ตาม นิเวศพิพิธภัณฑ์ยังคงมีบทบาทเป็น “สถาบันวิจัย” ที่ส่งเสริมการศึกษาออกโรงเรียน เพื่อพัฒนาศักยภาพให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาเกี่ยวกับฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ และสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมที่เป็นรอยต่อระหว่างสังคมดั้งเดิมกับสังคมยุคอุตสาหกรรม ตลอดจน การฟื้นฟูสภาพแวดล้อมเพื่อเยียวยารักษาสุขภาพจิต และพัฒนาคุณภาพชีวิตของครอบครัวผู้ใช้แรงงานที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจยุโรป ในช่วง ค.ศ.1970 (Eun. 2013: 45-47)

ช่วงที่ 3 คำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ์ ค.ศ.1980 เปรียบเสมือน “กระจกสองด้าน” ที่ทำให้ทั้งคนในท้องถิ่นและบุคคลภายนอกที่เข้าร่วมสามารถมองเห็นศักยภาพของตนเอง บทบาทของนิเวศพิพิธภัณฑ์ในช่วงนี้บูรณาการระหว่างความเป็นทั้งสถาบันวิจัย แหล่งเก็บสะสม และโรงเรียน เพื่อช่วยให้คนในท้องถิ่น และศึกษาคุณประโยชน์ของฐานทรัพยากรที่มีอยู่และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ มีการเชื่อมโยงเครือข่ายนิเวศพิพิธภัณฑ์กับสถาบันการศึกษาภายนอก เพื่อเป้าหมายในการเผยแพร่ศิลปะและวัฒนธรรม และในมุมมองเกี่ยวกับการนำเสนอวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น เปลี่ยนไปสู่การให้ความสำคัญกับการใช้ชีวิตแบบร่วมสมัยระหว่างสังคมชนบท และสังคมอุตสาหกรรม นอกจากนี้ยังเปลี่ยนแนวคิดด้านการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑ์แบบมีส่วนร่วมในรูปแบบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญที่เข้ามามีส่วนร่วมช่วยวางแผนการพัฒนา ในขณะที่คนในท้องถิ่นได้รับสิทธิเป็นผู้บริหารจัดการทรัพยากร และเผยแพร่ความรู้ทั้งในด้านศิลปวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม (Eun. 2013: 47-49)

2.2.2 อแลง จูแบร์ต (Alain Joubert) ให้ทัศนะต่อคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยหรือตัวแสดงที่บริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑ ทั้งนี้มองว่านิเวศพิพิธภัณฑเปรียบเสมือนเป็น “เครื่องมือที่ช่วยสร้างความสมานฉันท์ระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชน” เพื่อความเป็นเอกภาพในการบริหารจัดการศึกษาในท้องถิ่น โดยภาครัฐให้การสนับสนุนด้านเงินทุนและผู้เชี่ยวชาญให้คำปรึกษาด้านธุรกิจ ส่วนภาคประชาชนเป็นผู้จัดการเรียนรู้จากรากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น (Boylan. 1992: 29) สอดคล้องกับแนวคิดของ ชเว (Choi. 2009: 16-17) มองว่านิเวศพิพิธภัณฑเป็น “เครื่องมือกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น” ที่ช่วยเสริมสร้างอำนาจการเมืองภาคประชาชนให้ได้รับสิทธิในการดูแลฐานทรัพยากร ก่อให้เกิดการสร้างเครือข่ายความร่วมมือเพื่อสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นอันนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่าคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑในทัศนะของ อแลง จูแบร์ต ได้รับอิทธิพลจากฐานคติเรื่องนิเวศวิทยาสังคมของ เอลเลน ริชาร์ด ซึ่งมองมนุษย์แยกออกจากสิ่งแวดล้อม (Eun. 2013: 49-50)

2.2.3 เรเน่ ริวาร์ด (René Rivard) ให้ทัศนะเกี่ยวกับคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑ โดยพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างพิพิธภัณฑกับนิเวศพิพิธภัณฑ ในมุมมองเกี่ยวกับคุณค่าของวัตถุและพื้นที่ที่จัดแสดง กล่าวคือ โครงสร้างของพิพิธภัณฑประกอบด้วย การเก็บสะสมโบราณวัตถุ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา เทคนิคการจัดแสดง และจำกัดขอบเขตพื้นที่เฉพาะในตัวอาคาร โดยผู้ชมถูกแยกออกจากพิพิธภัณฑเพราะไม่ได้มีส่วนร่วมในการจัดแสดงนิทรรศการ ในทางกลับกันนิเวศพิพิธภัณฑ ประกอบด้วยปัจจัย 12 ประการ ได้แก่ พื้นที่ในท้องถิ่น ฐานทรัพยากร การสะสมความทรงจำ คนในท้องถิ่น ธรรมชาติ อัตลักษณ์ สถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้าง ความดั้งเดิม ผู้อาวุโส ฐานกิจกรรม วิถีทัศน์ และมีการเชื่อมโยงผู้ชมให้เป็นส่วนหนึ่งของนิเวศพิพิธภัณฑ ผ่านกิจกรรมที่ต้องลงมือปฏิบัติร่วมกันเพื่อให้เข้าถึงเนื้อหาที่คนในท้องถิ่นต้องการนำเสนอ (Eun. 2013: 50-53)

นอกจากนี้ เรเน่ ริวาร์ด ได้อธิบายถึงคุณลักษณะเด่นของนิเวศพิพิธภัณฑ ที่มีความแตกต่างจากพิพิธภัณฑและพิพิธภัณฑประวัติศาสตร์ธรรมชาติ คือ การเป็นพิพิธภัณฑที่สามารถเก็บรักษามรดกวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม (Eun. 2013: 50) สอดคล้องกับทัศนะของ ดูอาร์ต (Duarte. 2012: 90) เรียกปรากฏการณ์ดังกล่าวว่า การเคลื่อนไหวของสะสม (Collective Movement) ซึ่งของสะสมในที่นี้ให้ความสำคัญกับ “ความคิด” (Idea) มากกว่า “วัตถุ” (Object) ต่อมาแนวคิดดังกล่าว ส่งผลต่อพัฒนาการแนวคิดพิพิธภัณฑที่จัดแสดงศิลปะแบบดิจิทัลในปัจจุบัน ทำให้พิพิธภัณฑเปรียบเสมือนเป็นพื้นที่ประกาศอิสรภาพทางความคิด จินตนาการ อุดมการณ์ และการพัฒนาเทคโนโลยี ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ควบคู่กับการเติบโตของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

กล่าวโดยสรุป คำนิยามที่นักวิชาการทั้งสามคนได้กล่าวไว้มีจุดร่วมกันคือ มิได้ระบุเจาะจงว่าโครงสร้างของนิเวศพิพิธภัณฑสถานต้องมีรูปแบบเป็นอย่างไร แต่มุ่งเน้นเพียงการอธิบายถึงขีดความสามารถของนิเวศพิพิธภัณฑสถานเป็นสำคัญ เพราะรูปแบบของนิเวศพิพิธภัณฑสถานสามารถเปลี่ยนแปลงตามความคิดของผู้ก่อตั้งว่าจะนำพิพิธภัณฑสถานไปบูรณาการกับศาสตร์หลายสาขา อันนำมาซึ่งการพัฒนาแนวคิดของนิเวศพิพิธภัณฑสถานไม่มีที่สิ้นสุด แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์หรือแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนเพื่อพัฒนาสังคมในบริบทที่แตกต่างตามความหลากหลายของพื้นที่ ในส่วนต่อไปจะอธิบายเกี่ยวกับสถานการณ์การศึกษานิเวศพิพิธภัณฑสถานในต่างประเทศ เพื่อแสดงให้เห็นความพยายามของนักวิชาการทั้งในยุโรปและเอเชียที่ได้ทำการวิจัย เพื่อพัฒนารูปแบบของนิเวศพิพิธภัณฑสถานให้เป็นไปตามเป้าประสงค์ในการเชื่อมโยงนิเวศพิพิธภัณฑสถานกับสังคมท้องถิ่น

3. สถานภาพในการศึกษารูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถาน

ในการศึกษาสถานภาพของรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถาน ผู้วิจัยได้แบ่งประเภทของนิเวศพิพิธภัณฑสถานตามแนวคิดในการบริหารจัดการออกเป็น 4 รูปแบบ ดังนี้

3.1 รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานเพื่อสงวนรักษามรดกนิเวศ

นิเวศพิพิธภัณฑสถานเพื่อสงวนรักษามรดกนิเวศ มีบทบาทเป็นศูนย์กลางการวิจัยและเก็บรักษามรดกนิเวศ ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความทรงจำร่วมกันเกี่ยวกับประวัติศาสตร์หรือสถานที่สำคัญ ซึ่งทำให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงความเป็นเจ้าของร่วมกัน เช่น บทความวิจัยของ อิงสตรอม (Engstrom. 1985: 206-210) เรื่อง “The Eco-museum Concept is taking root in Sweden” อธิบายเกี่ยวกับรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานในสวีเดน ซึ่งให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและทำให้คุณค่าแก่สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นภายในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และการสร้างเครือข่ายกับองค์กรภายนอกเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในขณะที่วิทยานิพนธ์ของ ฮัน (Han. 2009) เรื่อง A Study on Preservation of Regional Inheritances and Utilization Method Based on the Concept of Eco-museum –Focusing on Cheonan ได้เสนอแนวทางสงวนรักษามรดกนิเวศอย่างยั่งยืน โดยนำฐานทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของพื้นที่เพื่อสร้างคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และความทรงจำร่วมกันเกี่ยวกับโบราณสถานแห่งชาติ ผ่านการสนทนาระหว่างคนในท้องถิ่นและผู้มาเยือน

3.2 รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑเพื่อการสร้างเครือข่ายชุมชน

นิเวศพิพิธภัณฑเพื่อการสร้างเครือข่ายชุมชน มุ่งเน้นในด้านการบริหารจัดการเป็นศูนย์กลาง และเชื่อมโยงเครือข่ายในท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมและเศรษฐกิจ จากการนำผลผลิตทางการเกษตรมาสร้างการรับรู้อัตลักษณ์ให้พื้นที่ ผ่านการผลิตสินค้าและบริการที่ตอบสนองความต้องการของคนในปัจจุบัน เช่น บทความวิจัยของ อี (Lee. 2004) เรื่อง A Study on the Rural Neighboring Network for Regional Activation -Focused on Asan Live Museum in Japan ได้กล่าวถึงรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑของญี่ปุ่น ซึ่งมีการพัฒนาแนวคิดการบริหารจัดการแบบเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน มีเป้าหมายเพื่อฟื้นฟูและพัฒนาวัฒนธรรมควบคู่กับเศรษฐกิจ หมู่บ้านแต่ละแห่งจัดกิจกรรมให้ผู้ชมลงมือปฏิบัติเพื่อเรียนรู้ทั้งคุณค่าทางประวัติศาสตร์ การทำอาหารพื้นบ้าน และการถ่ายทอดเทคนิคภูมิปัญญาการผลิตเครื่องใช้ในชีวิตรประจำวันจากวัสดุธรรมชาติ ทั้งนี้ ให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนบริหารจัดการทรัพยากรตามแนวทางของตนเอง

ลักษณะดังกล่าวแตกต่างจากรูปแบบการสร้างเครือข่ายชุมชนของนิเวศพิพิธภัณฑในยุโรป ที่ไม่เน้นสร้างเครือข่ายธุรกิจ แต่เน้นการบูรณะตัวอาคารสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิมเพื่อจัดแสดงแบบพิพิธภัณฑกลางแจ้ง และการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาระหว่างชุมชน สถาบันการศึกษา และศาสนา ดังเช่นงานวิจัยของ ชิน (Shin.2004) เรื่อง A Study on the Ecomuseums and Development Process in Italy กล่าวถึงรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑของอิตาลี ที่มีแนวคิดในการนำฐานทรัพยากรนิเวศและประวัติศาสตร์มาใช้ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นเชื่อมโยงเครือข่ายพิพิธภัณฑ ชุมชน โรงเรียน และโบสถ์ ในการจัดกิจกรรม workshop สำหรับเยาวชน เพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตของคนชนบทและเทคโนโลยีการผลิตแบบดั้งเดิม เช่นเดียวกับต้นแบบนิเวศพิพิธภัณฑในฝรั่งเศส ที่ให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงเครือข่ายสถานที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ เพื่อให้สังคมตระหนักว่านิเวศพิพิธภัณฑเป็นศูนย์รวมจิตวิญญาณของชุมชน

ฟรังซัวส์ ฮูแบร์ต (Hubert. 1985: 186-190) อธิบายเกี่ยวกับตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑที่มีลักษณะการสร้างเครือข่ายชุมชน 3 รูปแบบในฝรั่งเศส ได้แก่ Ecomusée Le Crusot , Montceau les Mines (รูปแบบเครือข่ายโรงงานอุตสาหกรรมและอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมประชานิยม) Ecomusée Depart mental de Vandee, Chateau du Puy-du-Fou , Les Epesses (รูปแบบเครือข่ายอุทยานประวัติศาสตร์ธรรมชาติและสถาปัตยกรรมยุคเรเนซองส์) และ Ungersheim in Alsace Open Air Museum (รูปแบบเครือข่าย Total Museum จัดแสดงกิจกรรมเชิงปฏิบัติการเพื่อให้ผู้ชมเรียนรู้อย่างบูรณาการเกี่ยวกับมรดกนิเวศ วิถีชีวิตของชาวนา ประวัติศาสตร์ เทศกาลวัฒนธรรมโดยให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและบูรณะอาคารสมัยใหม่) ซึ่งมีการบริหารจัดการแบบเครือข่ายที่อยู่ภายใต้ระบบรัฐอุปถัมภ์

3.3 รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑเพื่ออุตสาหกรรมวัฒนธรรม

นิเวศพิพิธภัณฑเพื่ออุตสาหกรรมวัฒนธรรม มีบทบาทในการสร้างคุณค่าให้ทรัพยากรทางวัฒนธรรม โดยนำมาใช้เพื่อแพร่กระจายวัฒนธรรมสู่สากลในรูปแบบสินค้าท่องเที่ยวและบริการ โดยปฏิวัติทัศน์เพื่อออกแบบให้เป็นเมืองน่าอยู่ควบคู่กับการผสมผสานวัฒนธรรมร่วมสมัย เช่น งานวิจัยของ ยี (Yi. 2013) ได้พัฒนารูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑของประเทศจีนในวิทยานิพนธ์เรื่อง The Model of Chinese Eco-museum–Benchmarking, Evolution and a Comparison with Australian Open-Air Museum เพื่ออุดช่องว่างของรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑที่ในประเทศจีน โดยหาทางลดการผูกขาดจากการควบคุมกิจการท่องเที่ยววัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อย โดยรัฐบาลกลาง ให้กระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ทั้งนี้ ได้เสนอให้มีการสร้างความสมานฉันท์ระหว่างตัวแสดงที่เป็นรัฐบาล ตัวแทนภาคธุรกิจการท่องเที่ยว บริษัททัวร์ ผู้เชี่ยวชาญหลายสาขา ศูนย์วัฒนธรรม คนในชุมชน เจ้าของวัฒนธรรม เข้ามามีส่วนร่วมบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑในรูปแบบบริษัทนำเที่ยวที่มีการขยายสาขาไปยังภูมิภาคต่างๆ

ในขณะทำงานวิจัยของ ชเว (Choi. 2009) ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง An Analysis on the Settlement of Korean Type Eco-museum-Centering Around Buk-Chon Village ได้เสนอแนะเกี่ยวกับรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑของเกาหลี ควรประกอบด้วยปัจจัยในการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑที่เน้นบทบาทของประชาชน ผู้นำชุมชน ผู้เชี่ยวชาญ (ที่ปรึกษาธุรกิจ) องค์กรบริหาร ร่วมกันก่อตั้งเป็นรัฐบาลท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมการฟื้นฟูมรดกประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ซ่อนอยู่ในสังคมเมืองให้มีคุณค่าเป็นทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสร้างสรรค์ ที่สะท้อนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแบบร่วมสมัย ผ่านการจัดแสดงสถาปัตยกรรมบ้านเรือนแบบเกาหลีโบราณ แต่ผู้อยู่อาศัยใช้ชีวิตที่เฟื่องฟูพร้อมไปด้วยสาธารณูปโภคและเทคโนโลยีที่ทันสมัย

3.4 รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑเพื่อพัฒนาชนบท

นิเวศพิพิธภัณฑเพื่อพัฒนาชนบท มีบทบาทเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและลดการกระจุกตัวของประชากรในเมืองใหญ่ เช่น งานวิจัยของ อึน (Eun. 2012) ได้ศึกษาการพัฒนารูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑของประเทศเกาหลีในวิทยานิพนธ์ เรื่อง Rural Eco-museum Model Studies for sustainable Development – Focus on Buremi Community in Yulmyeon มีแนวคิดการบริหารจัดการที่มุ่งเป้าหมายเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค เพื่อพัฒนาชนบทให้เป็นเมืองอุตสาหกรรมเชิงอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างคุณค่าให้พื้นที่ชนบทเป็นเมืองน่าอยู่ และแก้ไขปัญหาประชากรกระจุกตัวในเมืองใหญ่ ซึ่งต่างจากแนวคิดการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑของยุโรป

ในบทความวิจัยของ คอร์แซนและคนอื่นๆ (Corsane; et.al. 2008) เรื่อง Ecomuseology: a holistic and integrated model for safeguarding 'spirit of place' in North East of England ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมรดกท้องถิ่นโดยเจ้าของวัฒนธรรมเพื่อเป้าหมาย 3 ประการ ได้แก่ การคุ้มครอง การฟื้นฟู และการให้คุณค่าหรือความหมายแก่มรดกท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วย มรดกนิเวศ มรดกประวัติศาสตร์ และมรดกวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นรูปธรรม (Tangible Heritage) และนามธรรม (Intangible Heritage) ให้คงความดั้งเดิมผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพื่อพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืน ซึ่งเห็นได้ชัดว่าไม่มีการนำทรัพยากรไปใช้ เพื่อแก้ไขปัญหาสังคมเหมือนรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานในเอเชียตะวันออก อย่างไรก็ตาม โฮวาร์ด (Howard. 2002: 63-72) ได้ให้ทัศนะต่อประเด็นนี้ว่าการที่พัฒนาการแนวคิดของนิเวศพิพิธภัณฑสถานในยุโรป ยังคงมองปัจจัยนิเวศและสิ่งแวดล้อมอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องชาติ เชื่อมโยงกับการรักษาอัตลักษณ์วัฒนธรรมสายสแกนดิเนเวีย เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพในโครงสร้างสังคมและการเมืองของกลุ่มประเทศยุโรปนั้น เป็นแนวทางที่เสี่ยงต่อการพัฒนาในอนาคต

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เปรียบเทียบอัตลักษณ์ของรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานในยุโรปและเอเชียตะวันออก เพื่อแสดงให้เห็นผลปฏิบัติการของแต่ละประเทศ ที่ได้มีการนำตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานไปใช้พัฒนาสังคม ดังตาราง 1

ตาราง 1 อัตลักษณ์ของรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานในยุโรป

ฝรั่งเศส	*ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูมรดกอุตสาหกรรมและวัฒนธรรม *เป้าหมายเพื่อการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับเครือข่ายประเทศยุโรป *บริหารจัดการแบบเป็นศูนย์กลางบริบทอุตสาหกรรมและวัฒนธรรม *เชื่อมโยงเครือข่ายชุมชนเพื่อสงวนรักษามรดกท้องถิ่นและการท่องเที่ยว
อิตาลี	*ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูมรดกประวัติศาสตร์ในแต่ละท้องถิ่น *เป้าหมายเพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษาศิลปะ *บริหารจัดการแบบเชื่อมโยงเครือข่ายนิเวศพิพิธภัณฑสถานกับโรงเรียน
สแกนดิเนเวีย	*ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูมรดกวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม *เป้าหมายเพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
โปรตุเกส	*ให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูมรดกวัฒนธรรมผ่านกิจกรรมรูปแบบต่างๆ *เป้าหมายเพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษาของชุมชน (community center)

ที่มา: ปรับปรุงจาก Shin,Hyun-Yo. (2005). A Study on the Progress and Conceptual Peculiarities of Eco-museums: Focused in Europe and Asia Eco-museums. p.61.

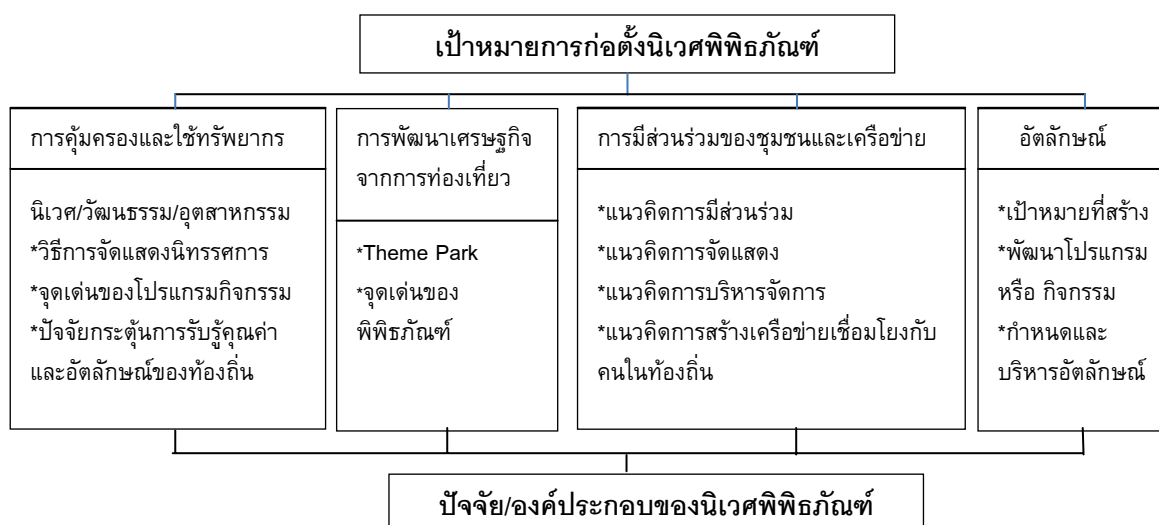
จากตาราง 1 อัตลักษณ์ของนิเวศพิพิธภัณฑน์ในยุโรป มีบทบาทเป็นศูนย์กลางการศึกษา ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น เป้าหมายเพื่อใช้พิพิธภัณฑน์เป็นเครื่องมือสร้างความเป็น เอกภาพทางการเมืองวัฒนธรรมของกลุ่มประเทศในทวีปยุโรป ควบคู่กับการก่อกำเนิดเศรษฐกิจ และ พัฒนาอุตสาหกรรมด้านการท่องเที่ยวจากทรัพยากรในท้องถิ่น ในส่วนของแนวคิดการบริหารจัดการ ของนิเวศพิพิธภัณฑน์ในยุโรป เน้นการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐ ชุมชน และนักวิชาการที่บูรณาการ หลากหลายสาขา

ตาราง 2 อัตลักษณ์ของรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑน์ในเอเชียตะวันออก

จีน	*ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อย *เป้าหมายเพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยและการท่องเที่ยว *ภาครัฐมีบทบาทบริหารและกำหนดนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมวัฒนธรรม
ญี่ปุ่น	*ให้ความสำคัญกับการใช้ทรัพยากรและพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร *เป้าหมายเพื่อสร้างเครือข่ายหมู่บ้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงเกษตร *ชุมชนและภาคเอกชนมีบทบาทร่วมกันบริหารจัดการ
เกาหลี	*ให้ความสำคัญกับการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น *เป้าหมายเพื่อพัฒนาวัฒนธรรมสร้างสรรค์และเศรษฐกิจท้องถิ่น *บทบาทนักวิชาการนิเวศพิพิธภัณฑน์กับชุมชนมีส่วนร่วมบริหารจัดการ

ที่มา: ปรับปรุงจาก Shin,Hyun-Yo. (2005). A Study on the Progress and Conceptual Peculiarities of Eco-museums: Focused in Europe and Asia Eco-museums. p.88.

ในขณะที่ตาราง 2 อัตลักษณ์ของนิเวศพิพิธภัณฑน์ในเอเชียตะวันออก มุ่งเน้นการวางแผน ใช้นิเวศพิพิธภัณฑน์เป็นเครื่องมือเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมในชนบทควบคู่กับการคุ้มครองมรดก วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งปัจจุบันมีการพัฒนาแนวคิดการบริหารจัดการโดยให้สิทธิชุมชนเป็นผู้บริหาร จัดการทรัพยากรตามแนวทางของตนเอง ซึ่งนิเวศพิพิธภัณฑน์ ทั้ง 4 รูปแบบ มีเป้าหมายแตกต่างกัน ดังนี้

ภาพประกอบ 2 เป้าหมายการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์

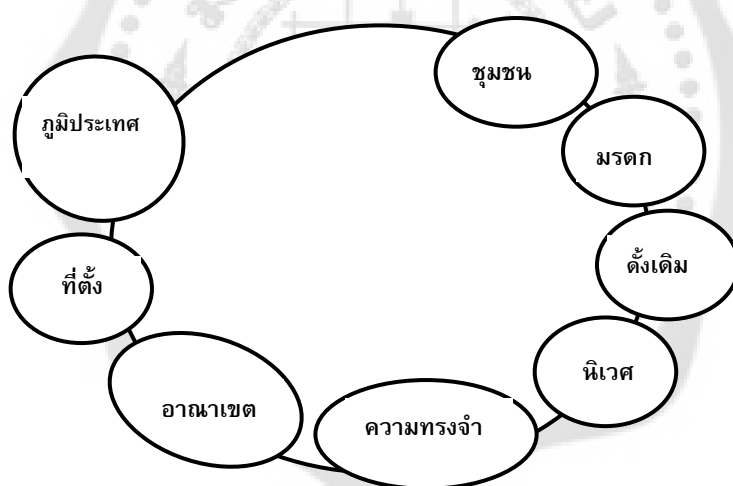
ที่มา: ปรับปรุงจาก Shin,Hyun-Yo. (2006). *A Study on the Peculiarities by Themes of Eco-museums in Europe*. p.89.

เป้าหมายในการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์มี 3 ประการ ได้แก่ (1) การมีส่วนร่วมด้วยจิตอาสา (2) การพึ่งพาอาศัยแบบเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย และ (3) สิทธิการบริหารจัดการฐานทรัพยากรของคนในท้องถิ่น โดยมีปัจจัยสำคัญคือ มรดกท้องถิ่น ประกอบด้วย ทรัพยากรนิเวศ วัฒนธรรม อุตสาหกรรม ที่นำมาจัดแสดงเพื่อสร้างการรับรู้อัตลักษณ์ของพื้นที่ และทำให้เกิดความสมานฉันท์ระหว่างท้องถิ่นกับภาครัฐในการกำหนดเพื่อพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ เมย์แลนด์ (Mayland. 1985: 200-201) ได้อธิบายว่าการสร้างคุณลักษณะเฉพาะ (Character) ของนิเวศพิพิธภัณฑ์จะแตกต่างกันตามแนวคิดของตัวแสดง ประกอบด้วยผู้บริหาร (Managers) ภัณฑารักษ์ (Curators) และนักกิจกรรม (Activists) ด้วยเหตุนี้ คำนิยามและกลยุทธ์ในการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑ์ที่สร้างขึ้นนั้น จึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามบริบทพื้นที่และเวลา ขึ้นอยู่กับกระแสสังคมแต่ละยุคสมัยว่าจะนำนิเวศพิพิธภัณฑ์ไปใช้เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นในรูปแบบใด

3.5 รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑเพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายสังคมท้องถิ่น

ก่อนที่จะนำเสนออัตลักษณ์ของรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทุน ผู้วิจัยจะทำการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการเชื่อมโยงนิเวศพิพิธภัณฑกับสังคมท้องถิ่นจากกรณีศึกษาในต่างประเทศ ที่สะท้อนถึงปรากฏการณ์ในการนำนิเวศพิพิธภัณฑจากโลกตะวันตกมาประยุกต์ใช้ แล้วไม่สอดคล้องกับบริบทสังคมในโลกตะวันออก โดยยกตัวอย่างรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑเบลสบูกิงของฝรั่งเศสกับนิเวศพิพิธภัณฑในเอเชียตะวันออก จากนั้นจะนำผลปฏิบัติการของชุมชนบ้านช้างทุน มาสังเคราะห์เป็นนิเวศพิพิธภัณฑรูปแบบใหม่นำตัวแบบใดมาประยุกต์ใช้อย่างไรบ้าง ซึ่งโดยพื้นฐานตัวแบบนิเวศที่ได้รับการนิยมนำไปพัฒนาต่อยอดมี 3 แนวทาง ดังนี้

3.5.1 แนวทางการเชื่อมโยงปัจจัยในการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑแบบโมเดลสร้อยคอ (The Necklace Model) ของ ปีเตอร์ เดวิด (Davis. 2011: 83) ที่ถูกนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑของเกาหลี ดังภาพ

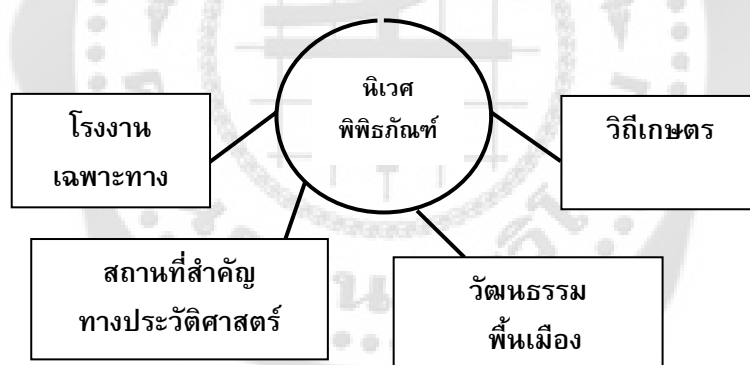
ภาพประกอบ 3 The Necklace Model ของฝรั่งเศส

ที่มา: ปรับปรุงจาก Davis Peter. (2011). *Ecomuseums : A Sense of Place*. p.83.

จากภาพประกอบ 3 แสดงให้เห็นถึงปัจจัยในการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑยุคแรกในช่วงค.ศ. 1972-1975 ประกอบด้วยภูมิประเทศ ที่ตั้ง อาณาเขต ความทรงจำ นิเวศธรรมชาติ ความดั้งเดิม มรดกภูมิปัญญา และชุมชน เห็นได้ว่ามีแนวคิดการนำปัจจัยเรื่องนิเวศเป็นตัวตั้ง เป้าหมายหลักคือการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม และฟื้นฟูคุณภาพชีวิตของคนในท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากภาค

หากเปรียบเทียบทั้งสองตัวแบบดังที่กล่าวมา สามารถวิเคราะห์ว่าสาเหตุที่ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยในการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑน์ของทั้งสองประเทศแตกต่างกัน คือ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ฝรั่งเศสเป็นประเทศเจ้าอาณานิคมที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน จุดเริ่มต้นของนิเวศพิพิธภัณฑน์ตัวแบบของฝรั่งเศส เกิดจากการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เรียกร้องภาครัฐให้เห็นถึงความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม เป้าหมายในการนำนิเวศพิพิธภัณฑน์มาใช้จึงให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูสภาพแวดล้อม และสงวนรักษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของชาติที่สะท้อนจากศิลปะบนตัวอาคารโบราณสถาน ในทางกลับกันภูมิหลังประวัติศาสตร์ของประเทศเกาหลี มีสถานะเป็นประเทศในอาณานิคมและต้องเผชิญกับการล่มสลายของระบบเศรษฐกิจจากภัยสงคราม ยิ่งไปกว่านั้นนโยบายเร่งพัฒนาชนบทให้เป็นเมืองอุตสาหกรรม ส่งผลทำให้มรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สะท้อนความเป็นเกาหลีดั้งเดิมถูกทำลาย เพราะรัฐบาลมองว่ามรดกท้องถิ่นที่แสดงความเป็นเกาหลีดั้งเดิมเป็นปัจจัยที่ทำให้ภาพลักษณ์ประเทศด้อยการพัฒนา ด้วยเหตุนี้เกาหลีจึงได้มีการนำมรดกท้องถิ่นที่ยังเหลืออยู่มาสร้างคุณค่าใหม่ให้พื้นที่ด้วยอัตลักษณ์ทางนิเวศและวัฒนธรรม รวมทั้งการผลิตสินค้าที่แปรรูปจากผลิตผลทางการเกษตร

3.5.2 แนวทาง Satellite Model หรือ การบริหารจัดการแบบเชื่อมโยงเครือข่าย
สังคมท้องถิ่นโดยมีนิเวศพิพิธภัณฑน์ให้เป็นศูนย์กลาง ดังภาพ

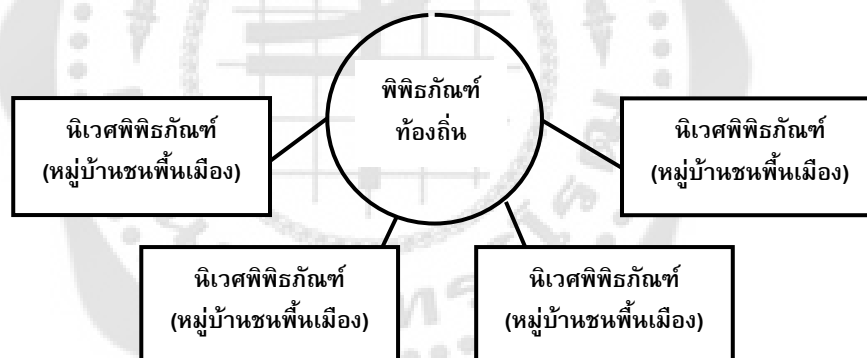

ภาพประกอบ 5 Satellite Model ของฝรั่งเศส แบบที่ 1 Ecomusée Le Creusot, Montceau les Mines

ที่มา: ปรับปรุงจาก Shin,Hyun-Yo. (2005). *A Study on the Progress and Conceptual Peculiarities of Eco-museums: Focused in Europe and Asia Eco-museums*. p.31-32.

จากภาพประกอบ 5 เป็นลักษณะการเชื่อมโยงเครือข่ายท้องถิ่นของ Ecomusée Le Creusot, Montceau les Mines ของฝรั่งเศส เกิดขึ้นเมื่อค.ศ.1972 สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับมรดกที่จัดแสดงและนิเวศพิพิธภัณฑน์แนวคิดใหม่ และสะท้อนให้เห็นจุดเปลี่ยนของนโยบายพัฒนาชนบทของฝรั่งเศส จากเดิมมีแนวคิดการบริหารจากแบบ Top-down

(ภาครัฐมีบทบาทนำในการพัฒนา) เปลี่ยนไปสู่แบบ Bottom Up (ตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพของภาคประชาชนให้มีส่วนร่วมกับภาครัฐในการวางแผนพัฒนาสังคมท้องถิ่น) กล่าวคือ มีการกระจายอำนาจจากรัฐบาลกลาง ไปสู่รัฐบาลท้องถิ่นประจำจังหวัดในการปกป้องดูแลสภาพแวดล้อม และสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ภายในเขตอุทยานแห่งชาติ การอนุรักษ์พืชพื้นเมือง และเปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ มีเป้าหมายในการสร้างคุณค่าให้พื้นที่ใหม่ โดยฟื้นฟูโรงงานอุตสาหกรรมที่ต้องปิดตัวลงเพราะวิกฤตเศรษฐกิจ ให้กลับมาดำเนินกิจการเช่นเดิม แต่จัดแสดงในแบบพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งและจำลองวิถีชีวิตคนงาน นับว่าเป็นครั้งแรกที่ให้สิทธิคนในท้องถิ่นเป็นผู้บอกเล่าความเป็นมาของตนเองสู่นักท่องเที่ยวโดยตรง เพื่อให้ผู้ชมเข้าไปสัมผัสวัฒนธรรมที่แตกต่าง นับเป็นจุดเด่นของทรัพยากรการท่องเที่ยวที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวที่ต้องการหาวิถีชีวิตชนบทแบบดั้งเดิม และเชื่อมโยงเครือข่ายทางเศรษฐกิจกับพิพิธภัณฑ์เฉพาะทางอื่นๆ เช่น โรงงานแก้วคริสตอล โรงงานถ่านหิน เป็นต้น โดยมีนิเวศพิพิธภัณฑ์เป็นศูนย์กลาง ทั้งนี้ ภาครัฐมีบทบาท ให้การสนับสนุนด้านเงินทุนและผู้เชี่ยวชาญในการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถาน ที่สะท้อนความเป็นมาอำนาจในการปฏิวัติอุตสาหกรรม ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นต้นแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ก๊วยโจวของประเทศจีน ดังภาพประกอบ 6

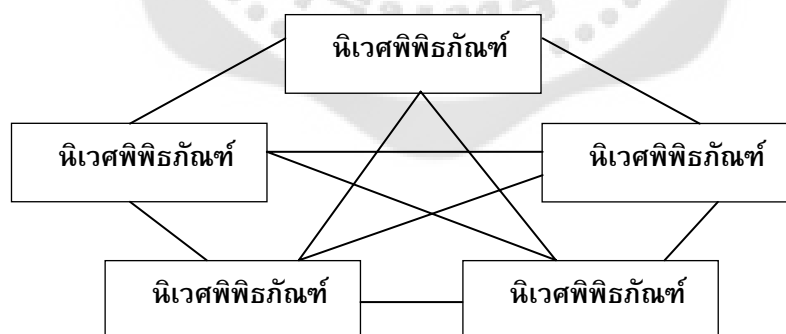
ภาพประกอบ 6 Satellite Model ของจีน นิเวศพิพิธภัณฑ์ก๊วยโจว (Guizhou Eco-museum)

ที่มา: ปรับปรุงจาก Su Donghi. (2008). *The Concept of Eco-museum and Its Practice in China*. p.29-39.

จากภาพประกอบ 6 แม้ว่าคุณภาพการของนิเวศพิพิธภัณฑ์ที่พัฒนาขึ้นในยุโรป จะทำให้เกิดความสมานฉันท์ในภูมิภาคทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ จนเกิดเป็นพลังท้องถิ่นที่ร่วมมือกันฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและพัฒนาสังคมจนสามารถผ่านวิกฤตเศรษฐกิจมาได้ และมีการใช้นิเวศพิพิธภัณฑ์เป็นเครื่องมือแพร่กระจายอำนาจทางวัฒนธรรมไปยังภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลก ผ่านการอุดหนุนเงินทุนเพื่อการพัฒนาโดยองค์กรระหว่างประเทศ (Shin. 2004: 103-105) แต่เมื่อประเทศที่กำลัง

พัฒนานำตัวแบบของยุโรปมาใช้ กลับไม่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ในสังคมเอเชียตะวันออก ดังนั้นที่รัฐบาลนอร์เวย์ ให้การอุดหนุนเงินทุนเพื่อเผยแพร่พิพิธภัณฑ์ในประเทศคอมมิวนิสต์ ผลการวิจัยของ ยี (Yi. 2013: 5-6) อธิบายถึงปัญหาในการจัดตั้ง นิเวศพิพิธภัณฑ์ลุยซี เสาเจีย (Luizhi Suojia Eco-museum) เป็นแห่งแรกเมื่อ ค.ศ.1998 โดยนำตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ Ecomusée Le Creusot, Montceau les Mines ของฝรั่งเศสมาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรมวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ต่างๆ ในมณฑลกุ้ยโจว แต่นิเวศพิพิธภัณฑ์ดังกล่าวกลับมีสถานะเป็นพิพิธภัณฑ์ในวงโคจร (Satellite Museum) ภายใต้การควบคุมและบริหารจัดการของรัฐบาลจีนโดยมีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นศูนย์กลาง (Core Museum) ในทำนองเดียวกัน เดวิส (Davis. 2006; citing Yi. *The Model of Chinese Eco-museum*. 2013 p.12) ได้วิพากษ์ตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ของจีนว่ามีลักษณะการบริหารพิพิธภัณฑ์แบบบนลงล่าง (Top-down) ที่ภาครัฐส่วนกลางได้แทรกแซงระบบบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ทั้งๆ ที่ควรจะมีการบริหารในลักษณะล่างขึ้นบน (Bottom-up) ที่มุ่งเน้นบทบาทของท้องถิ่นในการรักษามรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ ดังนั้นคุณลักษณะการบริหารงานนิเวศพิพิธภัณฑ์ในจีนจึงแตกต่างจากตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ในยุโรปโดยสิ้นเชิง เพราะในยุโรปมักจะกำหนดให้นิเวศพิพิธภัณฑ์เป็นศูนย์กลางเครือข่ายท้องถิ่น (Choi. 2002: 206-207)

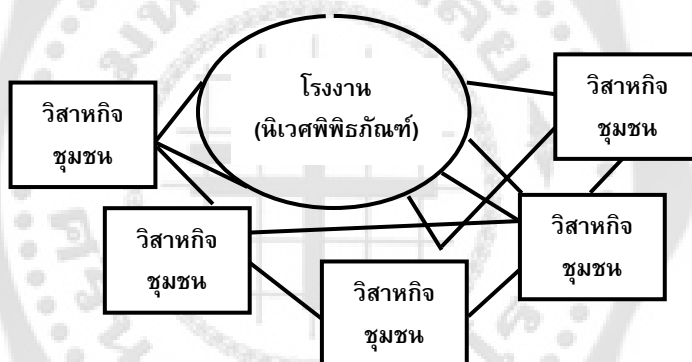
ในช่วง คศ.1980 เป็นต้นมา วิกฤตเศรษฐกิจในยุโรปส่งผลทำให้เกิดนิเวศพิพิธภัณฑ์ของฝรั่งเศสอีกรูปแบบหนึ่งที่เปลี่ยนแนวคิดจากการอนุรักษ์ตัวอาคารโบราณสถาน ไปสู่การเชื่อมโยงเครือข่ายเศรษฐกิจท้องถิ่น กล่าวคือ แม้ว่าภายนอกจะยังคงรักษาความดั้งเดิมของตัวอาคารยุคเรเนซองส์ แต่ภายในมีการนำมาใช้งานด้วยวัตถุประสงค์อื่นโดยมีการตกแต่งสถานที่ให้ทันสมัย ดังภาพประกอบ 7

ภาพประกอบ 7 Satellite Model ของฝรั่งเศส แบบที่ 2 นิเวศพิพิธภัณฑ์วงศ์ดี
(Ecomusée Departementale Vandee)

ที่มา: ปรับปรุงจาก Shin,Hyun-Yo. (2005). *A Study on the Progress and Conceptual Peculiarities of Eco-museums: Focused in Europe and Asia Eco-museums*. p.33-35.

จากภาพประกอบ 7 ตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (Ecomusée Departemental Vandee) เกิดขึ้นเมื่อค.ศ.1986 มีการจัดแสดงแบบ Cultural Gallery กล่าวคือ ส่งเสริมให้เจ้าของวัฒนธรรมมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแก่ผู้ชม โดยจำลองภาพเมืองโบราณเป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินเยี่ยมชมอาณาบริเวณบ้านเรือนตามอัธยาศัย และมีการปรับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเพื่อดัดแปลงอาคารเก่าให้กลายเป็นสถานที่ให้ความสะดวกและความบันเทิงในชีวิตประจำวัน เช่น ร้านทำผม โรงละคร เป็นต้น อีกทั้ง มีการนำทุนทางวัฒนธรรมมาสร้างสรรค์เป็นกิจกรรมในหลายรูปแบบ และนำโบราณวัตถุซึ่งเป็นของสะสมของตระกูลออกมานำเสนอแก่นักท่องเที่ยว โดยสรุปนิเวศพิพิธภัณฑ์ตัวแบบดังกล่าวให้ความสำคัญกับการสงวนรักษา “ความดั้งเดิม” เฉพาะสภาพแวดล้อมและที่อยู่อาศัย ในขณะที่อีกด้านหนึ่ง มีการเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพิพิธภัณฑ์ที่คำนึงถึงคุณภาพชีวิตของคนในปัจจุบันและในอนาคต ที่ต้องปรับตัวตามสมัยนิยม ซึ่งต่อมาญี่ปุ่นได้นำไปประยุกต์ใช้ตามภาพประกอบ 8

ภาพประกอบ 8 Satellite Model ของญี่ปุ่น นิเวศพิพิธภัณฑ์อาซาฮี-มาชิ

ที่มา: ปรับปรุงจาก Shin,Hyun-Yo. (2005). *A Study on the Progress and Conceptual Peculiarities of Eco-museums: Focused in Europe and Asia Eco-museums*. p.68-70.

จากภาพประกอบ 8 เป็นตัวแบบของนิเวศพิพิธภัณฑ์อาซาฮี-มาชิ (Asahi-Machi Eco-museum) มีการเปลี่ยนแนวคิดมุ่งเน้นการสร้างเครือข่ายธุรกิจท้องถิ่นระหว่างชุมชนกับโรงงานอุตสาหกรรมที่บูรณะเป็นนิเวศพิพิธภัณฑ์ศูนย์กลางท้องถิ่น การจัดการเรียนรู้ให้ความสำคัญกับการสงวนรักษาและนำทรัพยากรนิเวศ วัฒนธรรม บูรณะที่อยู่อาศัยแบบดั้งเดิม และนิเวศภูมิปัญญามาใช้พัฒนาต่อยอดเป็นกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในปัจจุบันและแก้ไขปัญหาการขาดผลผลิตการเกษตรตกต่ำ โดยภาครัฐมีบทบาทนำในการพัฒนาโดยออกนโยบาย

กำหนดประเภทของพืชเศรษฐกิจ และจัดหาตลาดรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรในหมู่บ้านต่างๆ เพื่อนำไปแปรรูปเป็นสินค้าและบริการต่างๆ ที่ทำให้ผู้บริโภครู้สึกสนุกกับการใช้ชีวิตที่ใกล้ชิดธรรมชาติ และมีการนำความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติมาสร้างการรับรู้คุณค่า และสงวนรักษาสภาพแวดล้อมในพื้นที่

3.5.3 แนวทางการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถานที่มีโรงเรียนเป็นศูนย์กลาง ในกรณีของไทยที่ผ่านมา เคยมีการนำรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานมาประยุกต์ใช้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติบางแห่ง โรงเรียนบางปะกงบวรวิทยายน จังหวัดฉะเชิงเทรา “ด้วยงบประมาณสนับสนุนจากศูนย์ ภูมิภาคว่าด้วยโบราณคดีและวิจิตรศิลป์ ภายใต้องค์การรัฐมนตรีศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) SEAMEO SPAFA Regional Centre for Archaeology and Fine Arts) Pisit Chareonwongsa (2007: 17-19) ได้อธิบายถึงแนวคิดการนำนิเวศพิพิธภัณฑสถานมาใช้เชื่อมโยงกับท้องถิ่นในสังคมไทย โดยน้อมนำเอาแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการปลูกป่าชายเลน เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน มีการนำเสนออัตลักษณ์ของพื้นที่ด้วยบริบทนิเวศป่าชายเลนริมแม่น้ำบางปะกง ที่มีความสัมพันธ์กับการเมือง เศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของผู้คนท่ามกลางเมืองนิคมอุตสาหกรรม แต่ข้อจำกัดของนิเวศพิพิธภัณฑสถานดังกล่าวคือ การใช้พื้นที่ในโรงเรียนเป็นศูนย์กลางแหล่งเรียนรู้ จึงไม่สามารถก้าวข้ามการครอบงำของตัวแสดงที่เป็นผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งมีบทบาทผูกขาดอำนาจในระบบการศึกษาจากส่วนกลาง และขาดการเชื่อมโยงเครือข่ายเศรษฐกิจในพื้นที่ตามหลักเกณฑ์ของนิเวศพิพิธภัณฑสถาน

จากที่กล่าวมาตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานยังคงมีมุมมองแบบแยกส่วนกันระหว่างปัจจัยการก่อตั้ง และวิธีการบริหารจัดการเพื่อเชื่อมโยงนิเวศพิพิธภัณฑสถานกับสังคมท้องถิ่น ในการตอบคำถามวิจัยข้อสุดท้าย ผู้วิจัยได้นำผลปฏิบัติการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑสถานของชาวบ้านช้างทูน มาสังเคราะห์เป็นนิเวศพิพิธภัณฑสถานรูปแบบใหม่เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน ผู้วิจัยได้ค้นพบความท้าทายใหม่ในกรณีศึกษาพื้นที่ชุมชนตำบลบ้านช้างทูน 3 ประการ คือ ประการแรก การสร้างคุณค่าให้คนในชุมชนมีบทบาทนำ ในการขับเคลื่อนการพัฒนาการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถาน โดยปราศจากการแทรกแซงของภาครัฐ ประการต่อมา การสร้างการรับรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและนิเวศภูมิปัญญาที่ช่วยชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถปรับตัวต่อปัญหาและการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม บนฐานคิดพึ่งพาตนเอง ประการสุดท้าย การสร้างคุณค่าใหม่ให้นิเวศพิพิธภัณฑสถานเป็นที่พึ่งพาของสังคม

4. การสังเคราะห์ข้อจำกัดในการศึกษานิเวศพิพธิภณท์

จากการวิเคราะห์ปัจจัยในการสร้างอัตลักษณ์ของนิเวศพิพธิภณท์ในต่างประเทศผู้วิจัยได้จัดประเภทของนิเวศพิพธิภณท์ตามฐานคติของนิเวศวิทยา ซึ่งต่อไปนี้จะสังเคราะห์ข้อจำกัดของแนวคิดนิเวศพิพธิภณท์ทั้ง 4 ประเภท เพื่อเป็นแนวทางในการสังเคราะห์นิเวศพิพธิภณท์รูปแบบใหม่เพื่ออุดช่องว่างในงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังตาราง 3

ตาราง 3 ข้อจำกัดในการศึกษารูปแบบนิเวศพิพธิภณท์

ฐานคติ นิเวศวิทยา	รูปแบบนิเวศ พิพธิภณท์	ข้อจำกัด
นิเวศวิทยา (เอิร์น เฮเกล)	รูปแบบ 1 นิเวศพิพธิภณท์เพื่อ อนุรักษ์มรดกนิเวศ	เป็นฐานคติเชิงอุดมคติซึ่งอยู่ห่างไกลจากความเป็นจริงเมื่อมีปัจจัยด้านการท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะแนวคิดเดิมให้ความสำคัญกับการคุ้มครองการฟื้นฟู และการให้ความหมายแก่ทรัพยากรท้องถิ่น
นิเวศสังคม (เอลเลน ริชาร์ด)	รูปแบบ 2 นิเวศพิพธิภณท์เพื่อ สร้างเครือข่ายชุมชน	ชุมชนสมัครใจเข้าร่วมการบริหารจัดการนิเวศพิพธิภณท์ แต่อาศัยความช่วยเหลือจากภาคเอกชนและผู้เชี่ยวชาญให้คำปรึกษาเพื่อวางแผนทางธุรกิจ ซึ่งชุมชนมีบทบาทเพียงการจัดการศึกษาและนำทรัพยากรมาใช้ตามแนวทางที่ผู้เชี่ยวชาญกำหนด
	รูปแบบ 3 นิเวศพิพธิภณท์ เพื่อพัฒนาชนบท	มีเป้าหมายการบริหารจัดการนิเวศพิพธิภณท์เพื่อเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาครัฐ นายทุน และแรงงานในชนบท แต่ในทางปฏิบัติภาครัฐแทรกแซงในการกำหนดนโยบายพัฒนาชนบท เพื่อกระตุ้นท้องถิ่นแข่งขันพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตสินค้าการเกษตรเพื่อแย่งชิงงบประมาณจากภาครัฐ แนวคิดนี้มองว่าประวัติศาสตร์ในอนาคตกู้ที่คนปัจจุบันเป็นผู้กำหนด ดังนั้นในภาคปฏิบัติ มนุษย์เป็นผู้จัดกระทำกับธรรมชาติเพื่อปรับภูมิทัศน์และสร้างเมืองใหม่ ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคให้มีชีวิตอยู่อย่างทันสมัยมากกว่ามองเห็นคุณค่าของนิเวศประวัติศาสตร์

ตาราง 3 (ต่อ)

ฐานคติ นิเวศวิทยา	รูปแบบนิเวศ พิพิธภัณฑ์	ข้อจำกัด
นิเวศวัฒนธรรม (เฟลิก กวาทารี)	รูปแบบ 4 นิเวศพิพิธภัณฑ์เพื่อ อุตสาหกรรมวัฒนธรรม	มีเป้าหมายเพื่อหวังผลเพียงการเมืองวัฒนธรรมทำ ให้มองอนาคตเหมือนภาพในอดีต แต่ขาดบทบาท พิพิธภัณฑ์ในมิติพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม จึงเป็น อุปสรรคต่อการพัฒนาในอนาคต

ที่มา: ปรับปรุงจาก Eun, Sok-Bae. (2013). *Eco-museum Project for Sustainable Rural Development*. p.43-54.

จากตาราง 3 ช่องว่างของการศึกษารูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ สามารถวิเคราะห์ได้ 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 เรื่องเป้าหมายของนิเวศพิพิธภัณฑ์ แต่เดิมสำนักฝรั่งเศสกำหนดให้นิเวศพิพิธภัณฑ์มีบทบาทคุ้มครอง พื้นฟู และให้คุณค่าแก่มรดกท้องถิ่น แต่ในทางปฏิบัติกลับให้นิเวศพิพิธภัณฑ์ไปใช้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว ทำให้บทบาทของนิเวศพิพิธภัณฑ์ถูกบิดเบือนไปสู่การนำเอาฐานทรัพยากรมาใช้เพื่อตอบสนองผู้บริโภค และสะท้อนให้เห็นความขัดแย้งในเป้าหมายของการอนุรักษ์และการพัฒนา

ประการที่ 2 เรื่องกลยุทธ์ในการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ ตามหลักเกณฑ์พื้นฐานนิเวศพิพิธภัณฑ์มีกลยุทธ์ในการบริหารจัดการแบบพิพิธภัณฑ์ในวงโคจร กล่าวคือ นิเวศพิพิธภัณฑ์เป็นศูนย์กลาง (Core Museum) เชื่อมโยงสายสัมพันธ์ในเครือข่ายชุมชน (Satellite Museum) โดยแสวงหาความร่วมมือของคนทุกชนชั้นเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น (Choi. 2002: 26) แต่ในทางปฏิบัติ นิเวศพิพิธภัณฑ์ในยุโรปกลับให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างประเทศเพื่อรักษาความเป็นเอกภาพทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับประชาชนในเรื่องมุมมองที่แตกต่างเกี่ยวกับการให้คุณค่าของทรัพยากรในท้องถิ่น ดังนั้น งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดของญี่ปุ่น คือ อาซาน ไลฟ มิวเซียม (Asan Live Museum) ที่ใช้กลยุทธ์สร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้านเพื่อแก้ไขปัญหาในท้องถิ่นโดยให้ความสำคัญกับบทบาทชุมชนเป็นปัจจัยขับเคลื่อนการพัฒนา ซึ่งในที่นี้ มิได้มุ่งเน้นการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่จะมุ่งเน้นด้านการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม และหาวิธีการใช้นิเวศพิพิธภัณฑ์เพื่อรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยว

ประการที่ 3 เรื่องการพัฒนาโปรแกรมกิจกรรมที่ให้คุณค่าแก่ทรัพยากรท้องถิ่น แม้ว่าการพัฒนาแนวคิดนิเวศพิพิธภัณฑน์ในทวีปยุโรปจะเริ่มต้นจากฐานคติของ เฟลิก กวาทารี เพื่อเปิดโอกาสให้คนในสังคมสามารถเข้าร่วมจัดการศึกษาพิพิธภัณฑน์ได้อย่างเสมอภาค โดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องเพศและชนชั้น แต่ในทางปฏิบัติกลับให้ความสำคัญกับกิจกรรมที่สร้างความเป็นเอกภาพทางการเมืองวัฒนธรรมภายใต้การบริหารจัดการแบบรัฐอุปถัมภ์ งานวิจัยนี้ ต้องการอุดช่องว่างของรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑน์ของจีน ที่นำคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมเป็นตัวตั้งจึงประสบปัญหาเรื่องชนกลุ่มน้อยมีความเห็นขัดแย้งกับนโยบายท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ทั้งนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์ที่นำเสนอคุณค่าของมรดกนิเวศเป็นตัวตั้ง ผ่านกิจกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นตามแนวทางที่ชุมชนกำหนดเพื่อหลีกเลี่ยงประเด็นปัญหาการเมืองวัฒนธรรม

การศึกษานี้มีพื้นฐานคิดทั้งสามยังเอื้อต่อการ “ดึงชุมชนกลับมาสู่การศึกษาพิพิธภัณฑน์” ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑน์ในยุโรปที่ผ่านมามองว่ารัฐมีบทบาทเป็นศูนย์กลาง ในขณะที่ชุมชนแทบไม่มีบทบาทสำคัญ หรือถูกจำกัดสิทธิการตัดสินใจเลือกแนวทางพัฒนาตามความต้องการของตนเอง ดังนั้นในการวิจัยนี้จึงต้องการอุดช่องว่างดังกล่าว และนำเสนอแนะมุมการพัฒนา นิเวศพิพิธภัณฑน์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Eco-museum Model for Community Based on Tourism) เพื่อแสดงให้เห็นคุณค่าของนิเวศพิพิธภัณฑน์ที่คนชุมชนสามารถพึ่งพาได้ อีกทั้งยังสามารถดึงดูดผู้ชมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ อันนำไปสู่การปลูกฝังจิตสำนึกสาธารณะเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ค้นคว้าข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย จากหนังสือ เอกสาร บทความ วิทยานิพนธ์ รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ของ-ซัมเรในจังหวัดตราดงานวิจัยนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Method) ซึ่งมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
2. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล

ปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการที่ชุมชนนำเอารูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานมาใช้แก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อมและสังคมชนบท ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรม ในกรณีของชุมชนตำบลบ้านช้างทุน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด ภายใต้กระบวนการดังกล่าว มีแง่มุมที่น่าสนใจอยู่หลายประการโดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความหมายของชุมชนต่อมรดกเชิงนิเวศที่รายล้อมชุมชน ทั้งมรดกทางธรรมชาติ ทางวัฒนธรรม และทางประวัติศาสตร์ และการมีปฏิสัมพันธ์กับตัวแสดงจากภายนอกที่มีส่วนในการขับเคลื่อนนิเวศพิพิธภัณฑสถาน อาทิ องค์กรภาครัฐ ส่วนภูมิภาค องค์กรส่วนท้องถิ่น หน่วยงานการศึกษา รวมทั้งนักท่องเที่ยว เพื่อที่จะทำความเข้าใจแง่มุมสำคัญของปรากฏการณ์ ผู้วิจัยจะนำเสนอในสองมิตินั้นคือแง่มุมในเชิงพื้นที่ และแง่มุมในเชิงประชากร

1. การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.1 ประชากร

กลุ่มประชากรในพื้นที่ที่จะทำการศึกษาคือกลุ่มชาวของ-ซัมเร ซึ่งอาจจัดได้ว่าเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองย่อยที่มีภาษา ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของตน จากลักษณะดังกล่าวของกลุ่มของ-ซัมเร ทำให้ที่ผ่านมาต้องเผชิญกับความท้าทายนานัปการ ที่สำคัญได้แก่ความท้าทายจากรัฐไทยส่วนกลางที่ไม่ไว้วางใจชาวของ-ซัมเร เนื่องจากเข้าใจผิดว่าเป็นชาวกัมพูชา เพราะทั้งภาษาพูดและรูปลักษณ์ภายนอกของชาวของ-ซัมเรซึ่งมีลักษณะ ผิวดำ ตาโต ผมหยักศก คล้ายชาวเขมร ด้วยเหตุนี้จึงทำ

ให้ที่ผ่านมาชาวซอง-ซัมเรต้องปกปิดตัวตน พยายามที่จะไม่สื่อสารภาษาซัมเรในที่สาธารณะ เนื่องจากเกรงว่าทางการจะเข้าใจผิด และจับตัวส่งกลับประเทศกัมพูชา อีกทั้งยังต้องปิดบังการแสดงออกทางวัฒนธรรม (สำเนา ตุงคะเทพี. 2559: สัมภาษณ์) ขณะเดียวกันชาวซอง-ซัมเรพยายามผลักดันให้บุตรหลานเข้าสู่ระบบการศึกษาในโรงเรียน เพื่อได้รับการยอมรับจากทาง การ อย่างไรก็ตามจากความพยายามเหล่านี้ได้ส่งผลตามมาทำให้ขาดการสานต่อรากเหง้าของมรดกทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของกลุ่ม โดยเฉพาะในหมู่เยาวชนคนรุ่นใหม่ที่แทบจะไม่รู้ภาษาซัมเร รวมทั้งการแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ

ความท้าทายสำคัญประการถัดมาของชาวซอง-ซัมเร คือ ความท้าทายทางเศรษฐกิจ เนื่องจากในพื้นที่ตำบลช้างทุนเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติสำคัญนั่นคือ ฝัองฝัอง ซึ่งในอดีตชาวซอง-ซัมเร เรียนรู้คุณค่าของฝัองฝัองและทบทิมสยาม และภูมิปัญญาการร่อนฝัองแบบดั้งเดิมจากชาวภูห่าที่อพยพมาสำรวจแหล่งฝัองฝัองในอำเภอบ่อไร่ ส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนอาชีพจากเดิมที่เก็บของป่าไปสู่การรับจ้างเป็นแรงงาน ซึ่งในระยะแรกสามารถขุดได้อย่างอิสระจึงทำให้มีผู้คนจากต่างถิ่นหลั่งไหลเข้ามาเสี่ยงโชคเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งประมาณช่วงพ.ศ.2511-2513 เป็นต้นมาชาวซอง-ซัมเร บ้านช้างทุน ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมอุตสาหกรรม หรือยุคตื่นฝัอง ในพ.ศ. 2529 เมื่อคณะรัฐมนตรีมีมติให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดตราด เป็นผู้รับสัมปทานการทำเหมืองแร่ในเขตพื้นที่ 111.56 ตารางกิโลเมตร โดยอนุญาตให้เอกชนเช่าช่วงทำเหมืองฝัองในพื้นที่ดังกล่าว (ศึกษาธิการและมหาดไทย,กระทรวง. 2542: 76) ส่งผลให้สภาพเศรษฐกิจในอำเภอบ่อไร่รุ่งเรืองถึงขีดสุด ในขณะที่ระบบการจ้างแรงงานร่อนฝัองแบบดั้งเดิมเริ่มหายไป เพราะมีการนำเครื่องจักรเข้ามาใช้ในภาคอุตสาหกรรม

กรรมวิธีทำเหมืองฝัองส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิประเทศ จากการตัดไม้ทำลายป่า เปิดหน้าดิน และนำเข้าเครื่องจักรเพื่อขุดเจาะหาสายแร่ที่อยู่ลึกลงไป เป็นสาเหตุให้เกิดแอ่งหลุมขนาดใหญ่ไปทั่วพื้นที่ จนกระทั่งอุตสาหกรรมฝัองเริ่มซบเซาตั้งแต่ พ.ศ.2529 และต้องยุติลงในปีพ.ศ. 2537 ทั้งร่องรอยพื้นที่เสื่อมสภาพกร้าง ไม่สามารถนำไปเพาะปลูกได้ อีกทั้งแร่ธาตุในดินถูกชะล้างพังทลายไปจนหมด นอกจากการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติแล้วยังเกิดปัญหาสังคมตามมา เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหายาเสพติด ปัญหาภัยแล้ง ปัญหาการค้าประเวณี ปัญหาครอบครัวและการศึกษา เนื่องจากเด็กถูกทอดทิ้งให้อยู่กันเองตามลำพัง หรือต้องย้ายตามพ่อแม่ที่อพยพออกไปทำงานในจังหวัดอื่น จึงขาดโอกาสเรียนหนังสือและการเข้าสู่กระบวนการสืบทอดมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาน้ำท่วมและภัยแล้งในพื้นที่เดียวกันเพราะการบุกรุกทำลายป่าเพื่อขยายพื้นที่ทางการเกษตร (ศึกษาธิการและมหาดไทย,กระทรวง. 2542: 13)

จากสภาพความท้าทายทั้งสองประการทำให้ชาวซอง-ซัมเร เริ่มเกิดพลังความคิดในการ มุ่งมั่นพิทักษ์มรดกท้องถิ่นที่มีความสำคัญดำรงวัฒนธรรมให้คงอยู่ จึงกำหนดพื้นที่เขาเกาะซู้ซึ่งตั้งอยู่ ใจกลางหมู่บ้านให้เป็นเขตป่าชุมชนเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ของบรรพบุรุษ ที่ต้องการสงวนรักษารูาน ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งยังมีความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตและจิตวิญญาณของชาวซอง-ซัมเรให้ตกทอดสู่ ลูกหลาน รวมทั้งความพยายามในการกอบกู้มรดกวัฒนธรรมที่เกือบจะสูญสิ้นให้พลิกฟื้นกลับคืนมา (ฉลาด มณีมา. 2559: สัมภาษณ์)

1.2 การเลือกกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มที่ 1 อาสาสมัครในชุมชน		
ลำดับ	รายชื่อ	เหตุผลที่เลือก
1.	นายสมชาย เป็รื่องเวช	ประธานกลุ่มและผู้ประสานงาน กิจกรรมฝ่ายของ
2.	นายดีด อูยะตุง	ผู้ประสานงานกิจกรรมร่อนพลอย
3.	นางสำเนา ตุงคะเทพี	ผู้ประสานงานกิจกรรมอบตัวในสุมไก่
4.	นางจ่าง มิสโรจน์	ผู้ประสานงานกิจกรรมสบูชี่แรด
5.	นางชะม้อย เป็รื่องเวช	ผู้ประสานงานกิจกรรมวันหมาน้อย และการทำบัตรเชิญผี
6.	นางอุทัย เป็รื่องเวช	ผู้ประสานงานกิจกรรมอาหารและขนมของ
7.	นางยืม โฉมเฉลา	ผู้ประสานงานกิจกรรมจักสานต้นคลุ้ม
8.	นางประภาศรี โฉมเฉลา	ผู้ประสานงานกิจกรรมสปาโคลนขาว
9.	นายประยงค์ พูลพยัคฆ์	ผู้ประสานงานกิจกรรมเรือตะโก
10.	นายฉลาด มณีมา	ผู้ประสานงานกิจกรรมธนาคารสีเขียวเขาเกาะซู้ และรถซาเล้งนำเที่ยว
11.	นายดิลก ภูมิขเว	ผู้ประสานงานกิจกรรมรักษ้างสร้างโป่ง
12.	นางพัชรี เข็มขาว	ผู้ประสานงานกิจกรรมโรงละครกลางแจ้งสืบ สานตำนานเสื้อมิงเขาเกาะซู้

กลุ่มที่ 2 ผู้เชี่ยวชาญ ภาครัฐ ภาคเอกชน และสื่อมวลชนท้องถิ่น		
1.	นางประกอบ ลากเกสร	กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม
2.	นายณรงฤทธิ์ ธนโกเศศ	ที่ปรึกษาโครงการอนุรักษ์ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
3.	นายชัยวัฒน์ ตั้งหทัยสุข	ประธานกรรมการบริหาร บริษัท D&D MARKETING TRAVEL CO.
4.	นายภูศักดิ์ชัย เกียรติอัมพร	ผู้อำนวยการสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา จังหวัดตราด

2. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยเตรียมแนวคำถามในการสัมภาษณ์โดยมีเนื้อหาคำถามแบบปลายเปิด โดยตั้งประเด็นคำถามจากการทบทวนวรรณกรรมและแนวทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ ได้แบ่งโครงสร้างคำถามในการสัมภาษณ์ออกเป็น 3 ส่วน เพื่อให้มีเนื้อหาครอบคลุมขอบเขตของการวิจัย เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ดังนี้

2.1 แนวคำถามเกี่ยวกับสภาพปัญหาสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของชาวชอง-ซัมเรในพื้นที่ชุมชนตำบลบ้านช้างทูนก่อนการพัฒนาเป็นนิเวศพิพิธภัณฑ

ข้อ	คำถาม
1.	ชาวชอง-ซัมเรบ้านช้างทูนมีความเป็นมาอย่างไร และมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ต่างจากชาวชองในถิ่นอื่นอย่างไร เพราะเหตุใด
2.	ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพและวัฒนธรรมของชาวชอง-ซัมเรบ้านช้างทูนมีอะไรบ้าง
3.	ผลกระทบทั้งด้านลบและด้านบวกทั้งด้านสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ได้รับจากนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมพลอยในอำเภอบ่อไร่มีอะไรบ้าง

2.2 แนวคำถามเพื่อสัมภาษณ์กลุ่มผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้าน ช่างทูน ดังนี้

ข้อ	คำถาม
1.	แรงจูงใจในการมีส่วนร่วมก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูน
2.	การกำหนดพื้นที่และภารกิจให้ผู้ชม/นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมลงมือปฏิบัติเพื่อเรียนรู้คุณค่าของนิเวศภูมิปัญญาผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อสังคมอย่างไร
3.	มีปัญหาหรืออุปสรรคอย่างไรในกระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูน

2.3 แนวคำถามเพื่อสัมภาษณ์กลุ่มนักท่องเที่ยวและสื่อมวลชน

ข้อ	คำถาม
1.	พื้นที่จัดกิจกรรมสะท้อนอัตลักษณ์ท้องถิ่นอย่างไร
2.	มีทัศนคติอย่างไรต่อการปฏิบัติการของชุมชนในการจัดกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยว
3.	มีทัศนคติอย่างไรต่อวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชาวช่อง-ชมเร
4.	มีทัศนคติอย่างไรต่อเกณฑ์ที่ชุมชนกำหนดเพื่อรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยว
5.	มีข้อเสนอแนะต่อการพัฒนานิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูนอย่างไร

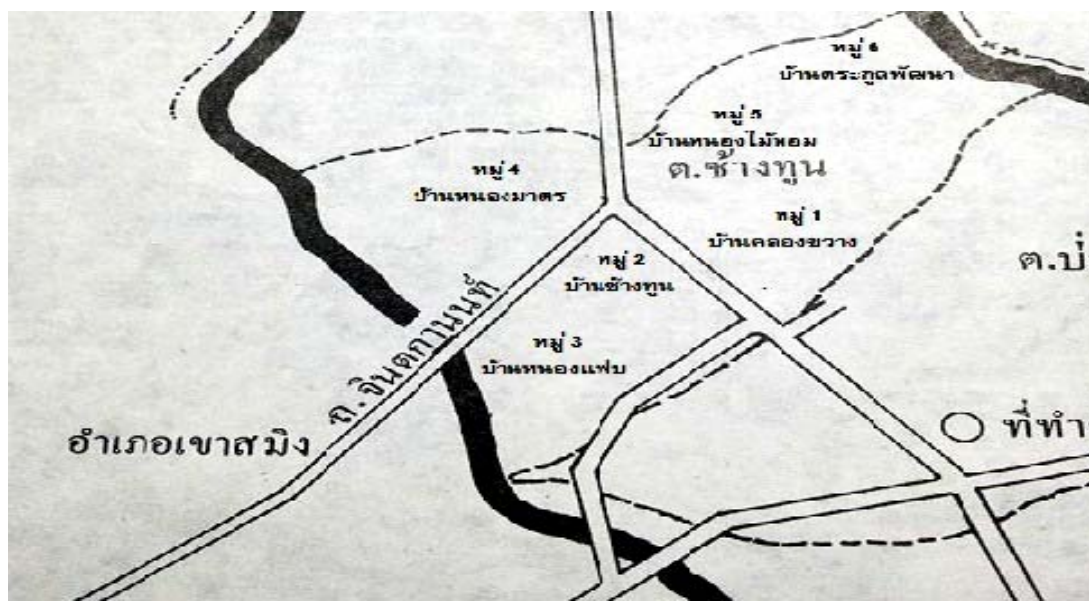
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนแนวคิด ทฤษฎี การพัฒนารูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ และเกณฑ์การประเมินนิเวศพิพิธภัณฑ์หรือ MACDAB ซึ่งมีที่มาจากอักษรชื่อย่อของผู้คิดค้น 4 คน ได้แก่ Maurizio Maggi, Gerage Corsane, Peter Davis, Nunzia Borrelli มารวมกัน (Davis. 2011: 93-94) เกณฑ์ดังกล่าวสามารถนำมาประเมินปัจจัยในการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์ อาทิ จุดเด่นทางภูมิศาสตร์ มรดกท้องถิ่น และสภาพปัญหาในพื้นที่ อันนำไปสู่การวิเคราะห์ปัจจัยในการพัฒนานิเวศพิพิธภัณฑ์รูปแบบใหม่ที่เหมาะสมกับพื้นที่ ซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ในยุโรป

ผู้วิจัยได้มีการจดบันทึกภาคสนามจากการสังเกตเหตุการณ์และกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงที่มีการดำเนินการวิจัย ข้อมูลภาคสนามแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

3.1 ข้อมูลพื้นฐานชุมชน

ผู้วิจัยได้กำหนดเลือกพื้นที่วิจัยที่ตำบลบ้านช้างทูน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด ซึ่งชุมชนได้กำหนดเขตพัฒนาเป็นนิเวศพิภพภักดิ์เชื่อมโยงกัน 4 หมู่บ้านประกอบด้วย หมู่ที่ 1 บ้านคลองขวาง หมู่ที่ 2 บ้านช้างทูน หมู่ที่ 4 บ้านหนองมาตร และหมู่ที่ 5 บ้านหนองไม้หอม ดังภาพประกอบ 9

ภาพประกอบ 9 ที่ตั้งหมู่บ้านในตำบลบ้านช้างทูน

หมู่ที่ 1 บ้านคลองขวาง มีพื้นที่ประมาณ 6,825 ไร่ เป็นถิ่นที่มีชาวชอง-ซัมเรอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก โดยมี “เขาเกาะซู้” ซึ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ป่าต้นน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ ตั้งอยู่ใจกลางหมู่บ้าน จึงเป็นศูนย์รวมทางจิตวิญญาณที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ โดยคนในชุมชนเชื่อว่าบริเวณเขาเกาะซู้มีถ้ำเสือสมิงและวิญญาณผีบรรพบุรุษสิงสถิตอยู่ จึงไม่มีใครกล้าบุกรุกทำลายป่าไม้หรือสัตว์ป่าในเขตพื้นที่ดังกล่าว อีกทั้ง ยังเป็นที่ตั้งของสำนักทรงผีบรรพบุรุษของชาวชอง-ซัมเรเชื้อสายต่างๆ ได้แก่ บ้านทรงผีหึ่ง (ชาวชอง) บ้านทรงผีละมด (ชาวชอง-ซัมเรเชื้อสายเขมร) และบ้านทรงผีเทวดา (ชาวชอง-ซัมเรเชื้อสายลาว)

หมู่ที่ 2 บ้านช้างทูน มีพื้นที่ประมาณ 3,125 ไร่ เป็นที่ตั้งของโรงเรียนวัดช้างทูนซึ่ง ชาวชอง-ซัมเร บ้านช้างทูนมักส่งบุตรหลานเข้าศึกษาในระดับประถมศึกษา และวัดช้างทูน เป็นศูนย์รวมแรงศรัทธาในพุทธศาสนาและจัดงานประเพณีต่างๆ โดยเฉพาะในวันออกพรรษาของทุกปี จะมีการจัดงานประเพณีลอยเรือตะโกเพื่อทำบุญให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ

หมู่ที่ 4 บ้านหนองมาตร มีพื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย 14,375 ไร่ เชื่อมโยงเขตป่าสงวนเนื้อที่ 13,084 ไร่ ซึ่งกำลังวิกฤตเรื่องการบุกรุกป่าและประสบปัญหาช้างป่าออกอาละวาดบุกทำลายบ้านเรือนเรือนเรือนไร่นาของราษฎร คำว่า “ช้างทุน” ซึ่งเป็นชื่อตำบลนั้นมาจากมีโขลงช้างป่าออกอาละวาดใช้วงยกทำลายบ้าน อาจปฏิกิริยาดังกล่าวภาษาถิ่นเรียก “ช้างทุนบ้าน”

หมู่ที่ 5 บ้านหนองไม้หอม มีพื้นที่ 7,850 ไร่ เป็นแหล่งเก็บสะสมมรดกนิเวศที่เป็นสมุนไพรหายากนานาชนิดและเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มหมอชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมี “คลองช้างทุน” หรือที่นักท่องเที่ยวผู้มาเยือนเรียกกันว่า “สายธารแห่งอัญมณี” ที่ไหลมาจากพื้นที่ป่าต้นน้ำในเทือกเขาบรรทัด และเป็นแหล่งที่ยังคงพบเห็นอัญมณีจำพวกพลอยแดงสีเลือดนกที่มีชื่อเสียงรู้จักในนามว่า “ทับทิมสยาม” จากการที่พื้นที่แห่งนี้เคยได้รับผลกระทบอย่างหนักจากอุตสาหกรรมพลอยในอดีต จึงทำให้ประสบปัญหาภัยแล้งตามมา

จากฐานทรัพยากร และมรดกเชิงวัฒนธรรม รวมทั้งประวัติศาสตร์ที่มีในแต่ละพื้นที่ ได้เป็นรากฐานให้กับการออกแบบการใช้พื้นที่ของนิเวศพิพิธภัณฑสถาน ดังที่ปรากฏในภาพที่ 1 พื้นที่เหล่านี้จะเป็นปฏิบัติการหลักของนิเวศพิพิธภัณฑสถานที่ผู้วิจัยจะมุ่งเน้นเป็นพิเศษเพราะเป็นความต้องการของชุมชนที่ประสงค์จะใช้การท่องเที่ยวเข้ามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและสมัครใจขับเคลื่อนแนวคิดนิเวศพิพิธภัณฑสถาน ที่เน้นการให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจตามลำดับโดยอาศัยผู้มาเยือนหรือนักท่องเที่ยวเข้ามามีส่วนร่วมในการกิจต่างๆ ที่ชุมชนมอบหมายผ่านกิจกรรมสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตที่เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติร่วมกับชาวบ้าน เด็กและเยาวชนในพื้นที่เสมือนเป็นคนในท้องถิ่นซึ่งเป็นกระแสดความต้องการของนักท่องเที่ยวในปัจจุบัน แตกต่างจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศส่วนใหญ่ซึ่งเน้นเศรษฐกิจเป็นหลักและไม่มีความชัดเจนในเรื่องสิ่งแวดล้อม จุดที่เป็นความแตกต่างจะสามารถสร้างอุปสงค์ (Demand) ให้เกิดวงจรด้านการตลาด มีผู้มาเยือนเพิ่มขึ้นซึ่งจะมีผลต่อความยั่งยืนเพราะมีผู้นิยมใช้บริการและมีการสืบทอดจากกลุ่มคนสามวัย ในโอกาสต่อไป ผู้วิจัยยังจะศึกษารอบกลุ่มไปยังชุมชนอื่นๆ ที่ยังไม่ได้ตอบรับแนวคิดนิเวศพิพิธภัณฑสถาน โดยอาศัยความสำเร็จในการดำเนินงานนิเวศพิพิธภัณฑสถานในสี่หมู่บ้านที่ได้กล่าวถึงในข้างต้นเป็นตัวแบบ

ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ตำบลบ้านช้างทุนและข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ของ-ซัมเรที่อาศัยอยู่ใน 4 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านคลองขวาง หมู่ 2 บ้านช้างทุน หมู่ 4 บ้านหนองมาตร และหมู่ 5 บ้านหนองไม้หอม ซึ่งในการเก็บข้อมูลนั้นผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ เพื่อทำความรู้จักคุ้นเคยกับชุมชนและเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล 2 รอบ คือ

รอบแรก สัมภาษณ์กลุ่มผู้นำทางจิตวิญญาณ ครูภูมิปัญญา และศิลปินพื้นบ้านชาวช่อง-ชมเรที่เข้าร่วมในพิธีทรงผึบรพบุรุษ

รอบสอง จัดเวทีเยาวชนโดยขอความร่วมมือกับโรงเรียนวัดช้างทุน พาลูกหลานชาวช่องในพื้นที่เข้าร่วมการสัมภาษณ์กลุ่มครูภูมิปัญญาและผู้ปกครองของตนเอง เพื่อสืบค้นรากเหง้า และกระตุ้นความทรงจำเกี่ยวกับมรดกนิเวศในท้องถิ่นที่มีความสำคัญกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวช่อง-ชมเรบ้านช้างทุน

3.2 ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยคำถามที่ใช้ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับบทบาทการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น การกำหนดพื้นที่ทำกิจกรรม แนวคิดการจัดกิจกรรมเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ และการวางแผนรับมือจากผลกระทบจากการท่องเที่ยว ในการเก็บข้อมูลส่วนนี้ผู้วิจัยจะมุ่งเน้นสัมภาษณ์ 2 รอบ กล่าวคือ

รอบแรก สัมภาษณ์ผู้นำชุมชน โดยเฉพาะผู้มีบทบาทเป็นผู้ประสานงานการดำเนินกิจกรรมในแต่ละกลุ่มทั้งหมด 12 กลุ่ม

รอบสอง สัมภาษณ์หน่วยงานราชการส่วนภูมิภาค องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ครูและนักเรียนจากสถาบันการศึกษาในพื้นที่ และผู้ประกอบการภาคธุรกิจ

3.3 ข้อมูลเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวหรือผู้ชมที่เข้าร่วมกิจกรรม ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับทัศนคติต่อการจัดการเรียนรู้คุณค่าของมรดกท้องถิ่นที่สะท้อนจากกิจกรรม และการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑของชาวบ้านช้างทุน รวมทั้งข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑต่อไป

4. การจัดทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

จากข้อมูลทั้งหมดที่กล่าวมา ผู้วิจัยจะศึกษาเพื่อตอบคำถามถึงวัตถุประสงค์ในการวิจัยข้อที่ 3 เพื่อนำผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนตำบลบ้านช้างทุนมาสังเคราะห์เป็นนิเวศพิพิธภัณฑรูปแบบใหม่เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่สอดคล้องกับสภาพสังคมในชุมชนตำบลบ้านช้างทุน นอกจากนี้ จะสร้างเกณฑ์ใหม่เพื่อวัดคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑสำหรับสังคมชนบทในประเทศกำลังพัฒนา โดยจะเอาไปเปรียบเทียบกับเกณฑ์ประเมินนิเวศพิพิธภัณฑ 21 ข้อ ซึ่งพัฒนาขึ้นสำหรับสังคมชนบทในประเทศที่พัฒนาแล้วทางอุตสาหกรรม (Davis. 2011: 92-94; อ้างอิงจาก Eun. 2013. *Ecomuseum* . pp.177-179) โดยมีการกำหนดระดับคะแนนเพื่อประเมินผลดังตาราง 4

ตาราง 4 วิธีการประเมินคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑ (MACDAB) 21 ข้อ

ระดับคะแนน	ผลการประเมินคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑ
สอดคล้อง 1-13 ข้อ	ชุมชนมีลักษณะเป็นพิพิธภัณฑแบบเดิมมิใช่ นิเวศพิพิธภัณฑ
สอดคล้อง 14-19 ข้อ	ชุมชนกำลังตื่นตัวเรื่องท้องถิ่น มีการแสวงหาเครือข่ายเชื่อมโยง แต่ขาดปัจจัยบางประการมีโอกาสพัฒนาเป็นนิเวศพิพิธภัณฑที่สมบูรณ์แบบไดนามิก
สอดคล้อง 20-21 ข้อ	ชุมชนมีศักยภาพเป็นนิเวศพิพิธภัณฑที่สมบูรณ์แบบ กล่าวคือ มีปัจจัยครบถ้วน ทั้งมรดกนิเวศ มรดกวัฒนธรรม และมรดกอุตสาหกรรม

ข้อ	เกณฑ์การประเมินนิเวศพิพิธภัณฑ (MACDAB) 21 ข้อ
1.	มีการบริหารจัดการแบบเชื่อมโยงเครือข่ายในท้องถิ่น
2.	มีการทำประชาคมและได้รับความเห็นชอบจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย อนุญาตให้สามารถดำเนินกิจการในพื้นที่ได้
3.	มีการวางแผนเชื่อมโยงความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก อาทิ สถาบันการศึกษา หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคธุรกิจ ฯลฯ
4.	มีการบริหารจัดการเพื่อสงวนรักษาททรัพยากรในพื้นที่มากกว่านำมาใช้เพื่อผลิตเป็นสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค
5.	มีการส่งเสริมให้คนพิการ จิตกร นักดนตรี ศิลปินพื้นบ้าน และกลุ่มผู้ด้อยโอกาสได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม
6.	มีกลุ่มอาสาสมัครในชุมชนอุทิศตนทำงานเพื่อท้องถิ่นและมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน
7.	มีอัตลักษณ์ท้องถิ่นและเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าต่อชีวิตและจิตวิญญาณ
8.	มีการบูรณาการอัตลักษณ์ของท้องถิ่นที่หลากหลายได้อย่างเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศที่แตกต่าง
9.	มีการจัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของคนในยุคปัจจุบันที่ยังคงใช้ชีวิตแบบเดิมอย่างต่อเนื่อง โดยไม่มีการแบ่งพื้นที่และช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อให้เห็นความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงเหมือนพิพิธภัณฑโดยทั่วไป
10.	สถานที่ตั้งนิเวศพิพิธภัณฑต้องเป็นศูนย์กลางท้องถิ่นโดยสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงตัวอาคารหรือสถานที่อื่นๆในท้องถิ่น
11.	มีการส่งเสริมให้เกิดการสะสม อนุรักษ์ และสงวนรักษาททรัพยากรท้องถิ่นภายในชุมชน
12.	มีความสนใจศึกษามรดกท้องถิ่นแบบเป็นองค์รวมทั้งรูปธรรมและนามธรรม
13.	มีการส่งเสริมให้เกิดการสงวนรักษาควบคู่กับการนำทรัพยากรมาใช้อย่างรู้คุณค่า

ตาราง 4 (ต่อ)

ข้อ	เกณฑ์การประเมินนิเวศพิพิธภัณฑ (MACDAB) 21 ข้อ
14.	มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงทัศนคติเพื่ออนาคตที่ดีกว่า
15.	มีการบันทึกเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนในอดีตและปัจจุบันที่มีการปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม (รวมด้านชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง)
16.	มีการส่งเสริมให้นักวิชาการทั้งภายในและภายนอกเข้ามาศึกษาวิจัย
17.	มีการบูรณาการวิชาการระหว่างศาสตร์หลากหลายสาขาในการพัฒนา
18.	มีการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างนิเวศและวัฒนธรรมควบคู่กัน
19.	มีความพยายามอธิบาย 3 คู่ความสัมพันธ์ระหว่าง เทคนิค(ภูมิปัญญา)กับตนเอง นิเวศกับวัฒนธรรม อดีตกับปัจจุบัน
20.	มีการบริหารจัดการท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบต่อสังคม
21.	มีการประสานผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (รายได้จากการท่องเที่ยว) ภายในเครือข่าย ท้องถิ่นแบบเป็นองค์รวม

อย่างไรก็ตาม สาเหตุที่ผู้วิจัยนำเกณฑ์ของนิเวศพิพิธภัณฑในยุโรปมาวิเคราะห์ มิได้มีเป้าหมายเพื่อนำเกณฑ์ดังกล่าวมาใช้ในการพัฒนานิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทูน แต่จะนำเกณฑ์วัดคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑที่พัฒนาขึ้นใหม่ มาเปรียบเทียบกับตัวแบบของยุโรปเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นว่า รูปแบบ คำนิยาม และเกณฑ์การวัดคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทูน มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑในยุโรปที่เคยมีการศึกษามาก่อนอย่างไร ซึ่งผลสรุปจากการวิเคราะห์ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะนำไปตอบในส่วนของบทที่ 5 ต่อไป

บทที่ 4

การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล

ในบทที่ 4 นี้ ผู้วิจัยจะศึกษากระบวนการพัฒนานิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุนโดยชุมชนมีบทบาทนำในการกำหนดแนวทางเชื่อมโยงนิเวศพิพิธภัณฑ์กับสังคมท้องถิ่น ทั้งนี้ ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ศึกษาความเป็นมาและอัตลักษณ์ของมรดกท้องถิ่นในพื้นที่ตำบลบ้านช้างทุน โดยแบ่งย่อยออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่ จุดเด่นทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของตำบลบ้านช้างทุน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม มรดกนิเวศสิ่งแวดล้อม มรดกนิเวศสังคม และการวิเคราะห์อัตลักษณ์พื้นที่ของชุมชนตำบลบ้านช้างทุน ในส่วนนี้ ผู้วิจัยอาศัยข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์คนในพื้นที่ 3 ชั่วอายุคน เป็นหลัก

2. ศึกษาการก่อตั้งและบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน แบ่งย่อยออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรก กระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน ประกอบด้วย การวางแผนก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน กระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์โดยชุมชน และการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงนิเวศพิพิธภัณฑ์กับสังคมท้องถิ่น ส่วนที่สอง ศึกษาการนำนิเวศพิพิธภัณฑ์มาปฏิบัติโดยชุมชนจัดการเรียนรู้เพื่อสร้างคุณค่าให้มรดกท้องถิ่นผ่านกิจกรรมท่องเที่ยว

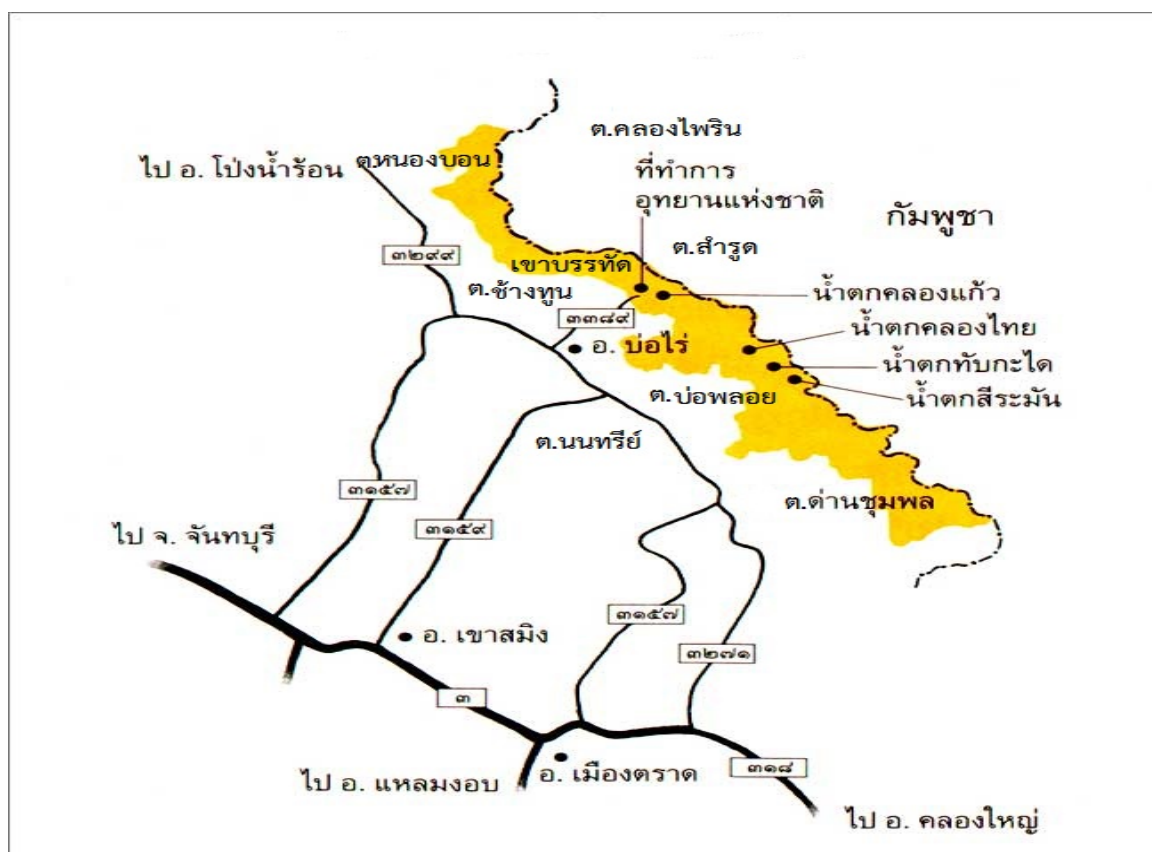
3. ศึกษาการสร้างเกณฑ์วัดคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑ์ใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงของพื้นที่ในตำบลบ้านช้างทุน โดยจะวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อจำกัดของพื้นที่ชุมชนบ้านช้างทุนกับตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ของฝรั่งเศสที่เคยมีการศึกษามาแล้ว

1. ความเป็นมาและอัตลักษณ์ของมรดกท้องถิ่นในพื้นที่ตำบลบ้านช้างทุน

1.1 จุดเด่นทางภูมิศาสตร์ของตำบลบ้านช้างทุน

จุดเด่นทางลักษณะภูมิศาสตร์ของตำบลบ้านช้างทุน ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำสลับเทือกเขาบริเวณแนวเขาบรรทัดมีอาณาเขตติดกับชายแดนประเทศกัมพูชา มีระยะทางยาวประมาณ 54 กิโลเมตร ที่ดินทั้งหมดร้อยละ 90 ของอำเภอบ่อไร่ไม่เหมาะแก่การเกษตรกรรมเนื่องจากหน้าดินถูกทำลายจากการทำอุตสาหกรรมพลอยในพื้นที่ แม้ว่าจะไม่ค่อยมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่แต่ยังมีลำคลองธรรมชาติให้คนในพื้นที่สามารถทำเรือกสวนไร่นาและร่อนหาแร่รัตนชาติ สภาพดินฟ้าอากาศมีฝนตกชุกเฉลี่ย 7-8 เดือนต่อปีจึงมักเกิดอุทกภัยในฤดูฝน และประสบปัญหาภัยแล้งในฤดูแล้ง ที่ตั้งของตำบลบ้านช้างทุนอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอบ่อไร่ประมาณ 9 กิโลเมตร ห่างจากอำเภอเมือง

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านช้างทูน จัดตั้งขึ้นตามประกาศของกระทรวงมหาดไทยเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2539 ปัจจุบันแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 6 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านคลองขวาง (6,825 ไร่) หมู่ที่ 2 บ้านช้างทูน (3,125 ไร่) หมู่ที่ 3 บ้านหนองแฟบ (5,500 ไร่) หมู่ที่ 4 บ้านหนองมาตร (14,375 ไร่) หมู่ที่ 5 บ้านหนองไม้หอม (7,850 ไร่) หมู่ที่ 6 บ้านตระกุลพัฒนา (4,252 ไร่)

ภาพประกอบ 11 แผนที่ตั้งของตำบลบ้านช้างทูน

ที่มา: <http://park.dnp.go.th/>. (2559: ออนไลน์).

1.2 ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของท้องถิ่น

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของพื้นที่ตำบลบ้านช้างทูน ผู้วิจัยมุ่งเน้นแง่มุมของ “ประวัติศาสตร์ความทรงจำ” ผ่านการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์คนในชุมชนเป็นหลัก เพื่อสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตำบลบ้านช้างทูนในมุมมองของคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ของ-ซัมเร ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่มาแต่เดิมในพื้นที่ ต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด

ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมยุคอุตสาหกรรม ผ่านกระบวนการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพและมรดกนิเวศธรรมชาติในพื้นที่ เพื่อสืบทอดอุดมการณ์ของบรรพบุรุษที่พยายามปกป้องเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำ ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ดังนั้น การศึกษาความเป็นมาของชาวซอง-ซัมเร ในพื้นที่ชุมชนตำบลบ้านช้างทุน ทำให้เห็นถึงปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพวิถีชีวิตของชาวซอง-ซัมเร ในปัจจุบันแตกต่างไปจากภาพในอดีต ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอข้อเท็จจริงให้สังคมได้รับรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ และความเป็นมาของชาติพันธุ์ซอง-ซัมเร ในจังหวัดตราด เพื่อนำไปสู่การตอบคำถามวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยในการก่อตั้งนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุนต่อไป

อาณาเขตของจังหวัดตราด โดยเฉพาะอำเภอเขาสมิงและอำเภอบ่อไร่ พื้นที่ส่วนหนึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับกัมพูชา มีเทือกเขาบรรทัดขวางกั้น ระยะทางใกล้สุดห่างประมาณ 5 กิโลเมตร มีกลุ่มชนพื้นถิ่นอาศัยกระจายทั่วพื้นที่ของทั้งสองอำเภอนี้ จำแนกออกได้ 3 ชาติพันธุ์ คือ ซอง กะซอง และซัมเร ซึ่งมีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันมาก แม้จะมีภาษาเป็นของตนเอง แต่ก็ยังเป็นภาษาในตระกูลเดียวกันคือออสโตรเอเชียติก กลุ่มมอญ-เขมร ซอง เป็นชนกลุ่มใหญ่ ตั้งถิ่นฐานเก่าแก่มาแต่ดั้งเดิมทั่วไปในจังหวัดทางภาคตะวันออกตั้งแต่ตราด จันทบุรี ระยอง ชลบุรี สระแก้วจนถึงฉะเชิงเทรา ในขณะที่กะซองและซัมเร เป็นชนกลุ่มน้อยที่มีวิถีชีวิตหาเลี้ยงชีพด้วยการหาของป่าและล่าสัตว์เดินทางเคลื่อนที่ไปในแนวป่าเทือกเขาบรรทัด ข้ามไปมาระหว่างไทยและกัมพูชา โดยมีเรือญาดิอยู่ทั้งสองฝั่ง ครั้นเกิดความไม่สงบในกัมพูชา บางส่วนจึงอพยพเข้ามาอยู่กับเรือญาดิคนรู้จักทางฝั่งไทย บริเวณอำเภอเมืองตราด อำเภอบ่อไร่ อำเภอเขาสมิง จึงมีชาวกะซองและชาวซัมเรตั้งบ้านเรือนอยู่หลายหมู่บ้าน เช่น ชุมชนชาวกะซองมีอยู่ที่บ้านคลองแสง บ้านด่านชุมพล บ้านปะอา และชุมชนชาวซัมเรมีอยู่ที่บ้านมะม่วง บ้านคลองโอน บ้านช้างทุน เป็นต้น จึงปรากฏชื่อบ้านนามเมืองเป็นภาษาชาติพันธุ์เหล่านี้ อาทิ บ้านซรุทซวก บ้านวาร์กาย บ้านควงอูร์ ในภาษาซัมเรที่แปลเป็นไทยว่า บ้านมะม่วง บ้านทุ่งนอก(บ้านนันทริย์ในปัจจุบัน) บ้านคลองมัน (บ้านคลองโอนในปัจจุบัน) ตามลำดับ ด้วยอัตลักษณ์ที่คล้ายคลึงกันจนสังคมภายนอกที่ไม่คุ้นเคยยากที่จะจำแนกได้จึงเรียกชาวซอง ชาวกะซอง และชาวซัมเร โดยรวมว่าเป็น “คนซอง” แม้แต่ชาวกะซอง ชาวซัมเร ก็พลอยเรียกขานตนเองว่าเป็นคนซองเช่นกัน

การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของที่ผ่านมาพบว่า นักวิชาการได้อ้างอิงจากเอกสารประวัติศาสตร์ อาทิ จากหนังสือพิพธิภณท์เมืองตราด:แหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตเมืองตราด (ศิลปากร. 2555) อ้างอิงถึงบันทึกของโจวตากวน ชาวจีนที่เดินเรือผ่านมาทางอาณาจักรเขมรในคริสต์ศตวรรษที่ 14 เอกสารของจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) ผู้สำเร็จ

ราชการอังกฤษประจำอินเดียที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) เมื่อพ.ศ.2365 จากจดหมายเหตุเล่าเรื่องกรุงสยามของพระสังฆราชฌ็บบัปติสต์ บัลเลอกัวซ์ (Bishop Jean-Baptiste Pallegoix) (2529) ที่ได้เดินทางมาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในไทยตั้งแต่พ.ศ.2373 ตันรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จากพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (2484) เป็นต้น นอกจากนี้ มีผลงานของนักวิชาการเฉพาะทางยุคปัจจุบัน อาทิ จิตร ภูมิศักดิ์ (2524) จากหนังสือความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม ลักษณะทางสังคมและชื่อชนเผ่า หรืองานของ ชิน อยู่ดี (2524) จากหนังสือบันทึกเรื่องไทยเชื้อสายขอม เป็นต้น ซึ่งสามารถสรุปในทิศทางเดียวกันว่ากลุ่มชาติพันธุ์ของเป็นชนพื้นเมืองเก่าแก่ที่อาศัยอยู่ในป่าเทือกเขาบรรทัดแนวเขตชายแดนไทย-กัมพูชา ดำรงชีพด้วยการเก็บของป่า จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาและวิถีชีวิตของชาติพันธุ์ของ มีกล่าวถึงอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานานตั้งแต่อดีต ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์ซมเรที่อาศัยอยู่ในจังหวัดตราดยังไม่เคยปรากฏเรื่องราวอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะเรื่องราวในประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิตที่ต้องปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านสู่ยุคอุตสาหกรรมเมืองพลอยทับทิมสยามจนถึงปัจจุบัน

การที่กลุ่มชาติพันธุ์ของอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นในจังหวัดจันทบุรี โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์และอำเภอโป่งน้ำร้อน อีกทั้งมีสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่งตั้งอยู่ในพื้นที่ จึงทำให้จังหวัดจันทบุรีกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาเกี่ยวกับชาติพันธุ์ของ ที่นักวิจัยและนักศึกษาจากสถาบันต่างๆ ลงพื้นที่ เพื่อศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมของชาวของจันทบุรีเป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ วัฒนธรรมชาติพันธุ์ของที่จังหวัดจันทบุรีจึงได้รับการพัฒนาและเผยแพร่อย่างต่อเนื่อง (กรมศิลปากร. 2555) จึงมีการนำเนื้อหาในงานวิจัยด้านภาษาและวัฒนธรรมของชาวของจันทบุรีไปเป็นต้นแบบแก่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ โดยเฉพาะที่จังหวัดตราด

แม้ว่าวิถีชีวิตของคนพื้นเมืองในจังหวัดตราดจะมีกลุ่มชาติพันธุ์ของอาศัยอยู่ แต่ก็มีชาติพันธุ์ซมเรและกะชอง คนทั้งสามกลุ่มนี้มีความแตกต่างกันทั้งภาษาและวัฒนธรรม จากการลงพื้นที่ในอำเภอบ่อไร่ ผู้วิจัยได้พบกับผู้อาวุโสของชุมชนบ้านมะม่วงและบ้านคลองแสง หลายคนบอกเล่าตรงกันว่าชาวซมเรและชาวกะชองเป็นคนละกลุ่มกับชอง และไม่ได้มีความเกี่ยวพันกับชองกะเอิบและชองอี ซึ่งเป็นคำเรียกชาวของที่อาศัยอยู่ที่เขาฉกรรจ์และโป่งน้ำร้อนในจังหวัดจันทบุรี แม้แต่ชาวของที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลบ้านช้างทูน ก็ยังยืนยันว่ามีได้เป็นกลุ่มเดียวกับชองจันทบุรีเช่นกัน เพราะบรรพบุรุษอพยพข้ามเทือกเขาบรรทัดไปมาระหว่างเมืองสำราญกับกลุ่มที่ตั้งรกรากอยู่ในตำบลบ้านช้างทูนมาแต่เดิม ในที่นี้ สุวิไล เปรมศรีรัตน์,พรสวรรค์ พลอยแก้ว (2550: 79) ได้ให้ทัศนะว่าซมเรและกะชองมีจำนวนน้อย ผลการศึกษายังไม่ปรากฏเรื่องราวที่ชัดเจน ประกอบกับ

ภาษาและวัฒนธรรมมีความคล้ายคลึงกับชาติพันธุ์ของในจันทบุรี ข้าราชการไทยที่เข้าไปอยู่ในจังหวัดตราดและคนนอกกลุ่มจึงเรียกรวมว่า “ซอง” สำหรับชาวซัมเร ทางภาษาไทยเข้าใจว่าเป็นคนเชื้อสายไทยที่อยู่มาแต่เดิม จึงไม่สนใจจะอนุรักษ์ภาษาและวัฒนธรรมของคนกลุ่มนี้ อีกทั้ง ซัมเรก็ชอบที่จะปกปิดชาติพันธุ์ของตน จากสาเหตุดังกล่าวทำให้เรื่องราวของซอง-ซัมเรในอำเภอบ่อไร่มิได้ถูกบันทึกบนหน้าประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของจังหวัดตราด โดยเฉพาะเหตุการณ์ในยุคต้นพลอยที่มีผลกระทบต่อวัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และสภาพแวดล้อม ให้ต้องพลิกผันเปลี่ยนแปลงไป

ภาพประกอบ 12 กลุ่มอาสาสมัครผู้ร่วมก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน ขณะกำลังชมนิทรรศการเกี่ยวกับชาติพันธุ์ของในพิพิธภัณฑ์เมืองตราด

ครั้นในพ.ศ.2555 จังหวัดตราดได้จัดตั้งพิพิธภัณฑ์เมืองตราดขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตเมืองตราด โดยมอบให้สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมเป็นผู้ดำเนินการจัดทำห้องจัดแสดง จึงมีการจัดสัมมนาเมื่อวันที่ 24-25 พฤษภาคม 2555 ณ จังหวัดตราด โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิจากภาครัฐและเอกชน ทั้งภายในและภายนอกตลอดจนผู้แทนกลุ่มชาติพันธุ์มาร่วมกันให้ข้อมูลแก่กรมศิลปากรและจัดทำเอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง พิพิธภัณฑ์เมืองตราด : แหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตเมืองตราด จากเอกสารประกอบการสัมมนาดังกล่าวนี มีหัวข้อ “กลุ่มชาติพันธุ์ซอง” ปรากฏเนื้อหาที่น่าสนใจ

โดยยึดถือเรื่องราวของชาวของจันทบุรีเป็นหลัก ซึ่งความจริงนั้นเป็นคนละกลุ่มกัน ดังนั้นภายในห้องจัดแสดงพิพิธภัณฑ์สถานเมืองตราด จึงไม่ปรากฏชื่อและเรื่องราวของชาวขมเรและชาวกะชองอยู่เลย ทั้งที่เป็นชาติพันธุ์อันเก่าแก่ของจังหวัดตราด ดังที่ สมชาย เปรี๊ยะเวช ชาวของ-ขมเร ซึ่งเป็นหนึ่งในอาสาสมัครร่วมก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทูน ได้แสดงความคิดเห็นหลังจากได้เข้าชมพิพิธภัณฑ์สถานเมืองตราดว่า “เนื้อหาในพิพิธภัณฑ์เขาพูดถึงแต่ความรุ่งเรืองของอุตสาหกรรมพลอยทับทิมสยามเพียงด้านเดียว แต่ใครจะรู้บ้างว่าหลังจากยุคตื่นพลอยพวกเราลำบากกันมาเท่าไร เพื่อที่จะหาทางรับมือกับผลกระทบต่างๆ ที่ตามมา อยากให้สังคมได้รับรู้เกี่ยวกับอุดมการณ์ของเรา ที่พยายามปกป้องรักษาและฟื้นฟูป่าต้นน้ำของตราดมาแต่บรรพบุรุษ ซึ่งมีทั้งของ กะชอง และขมเร แต่กลับไม่มีเรื่องราวของพวกเราปรากฏอยู่เลยในที่แห่งนี้” (สมชาย เปรี๊ยะเวช, 2559: สัมภาษณ์) จากคำพูดดังกล่าว เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ชาวของ-ขมเรบ้านช้างทูนเกิดแรงบันดาลใจที่อยากพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

ประเด็นเรื่องความแตกต่างทางภาษาและชาติพันธุ์ของกะชอง และขมเร ปรากฏในงานของ สุวิไล เปรมศรีรัตน์, พรสวรรค์ พลอยแก้ว (2550: 78) ซึ่งชี้ว่าทั้ง 2 กลุ่มนี้ยากที่จะระบุความแตกต่างทางวัฒนธรรมเพราะมีการแต่งงานระหว่างกลุ่ม มีเพียงภาษาเท่านั้นที่คนในท้องถิ่นจะรู้ถึงความแตกต่าง แต่จากการที่ผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อประชุมกลุ่มย่อยเกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชนและการตั้งถิ่นฐานของชาวของ-ขมเรบ้านช้างทูนพบว่า ในปัจจุบันสิ่งที่จำแนกความแตกต่างของชาติพันธุ์ได้ไม่ใช่ภาษา แต่เป็นประเพณีทรงผีบรรพบุรุษที่ยังคงเหลืออยู่

หิ้งผีบรรพบุรุษ ทำให้คนในท้องถิ่นรับรู้ร่วมกันว่าชาวขมเรไม่ใช่ชาวของ เพราะชาวขมเรนับถือผีละมด ในความทรงจำของชาวของ-ขมเรต่างรับรู้ร่วมกันว่าบรรพบุรุษของตนเองอพยพมาจากเมืองสำราญ หรือ ลำลุต จังหวัดพระตะบอง ประเทศกัมพูชาซึ่งอยู่ตรงข้ามกับอำเภอปอไร่ แล้วมาแต่งงานกับชาวของและชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อพยพมาในพื้นที่ (ขม้อย เปรี๊ยะเวช, 2559: สัมภาษณ์) ตั้งแต่อดีตมาการที่ชาวขมเรบ้านช้างทูนเรียกตนเองว่าเป็นของ เมื่อต้องแสดงตนแก่บุคคลภายนอก เพราะไม่อยากเปิดเผยตัวออกสู่สังคม ด้วยความเกรงกลัวว่าทางการไทยจะจับตัวไปลงโทษ เพราะเข้าใจผิดว่าเป็นคนเขมรหลบหนีเข้าเมือง การสื่อสารด้วยภาษาขมเรจึงเกือบจะสูญหายไปตั้งแต่รุ่นปู่ย่า เพราะมีการสื่อสารด้วยภาษาไทยกับลูกหลานแทนภาษาดั้งเดิม (สำเนา ดุงคะเทพี, 2559: สัมภาษณ์)

งานวิจัยด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่บูรณาการกับสาขาชาติพันธุ์วิทยาและพิพิธภัณฑ์ศึกษาที่ผ่านมา ยังคงยึดข้อมูลจากการศึกษาชาวของในจันทบุรีเป็นบรรทัดฐานเช่นกัน ดังที่ อเนก รักษ์เงิน (2551: 97-100) ได้เสนอแนวทางจัดการท่องเที่ยวโดยสร้างหมู่บ้านของจำลองในจันทบุรี

เพื่อฟื้นฟูมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม 3 ด้าน ได้แก่ ที่อยู่อาศัย ภาษา และพิธีกรรม แต่งานดังกล่าวมีคุณค่าด้านการนำเสนออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเพียงด้านเดียว ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่ายังขาดแนวทางปฏิบัติ เพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้เพื่อสร้างคุณค่าให้ทรัพยากรธรรมชาติและ การวางแผนเพื่อรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยว เช่นเดียวกับงานของ จิรเดช อรชุน (2555) ได้นำปัจจัยนิเวศเข้ามาศึกษาอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ โดยให้ความสำคัญกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเพื่อสุขภาพบนฐานคิดนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม แต่งานดังกล่าวมีลักษณะการเก็บข้อมูลโดยมุ่งเน้นคุณค่าการนำทรัพยากรนิเวศไปใช้ประโยชน์เพียงด้านเดียว โดยมีการเปรียบเทียบความแตกต่างของอัตลักษณ์การแพทย์แผนของในจังหวัดต่างๆของภาคตะวันออก อย่างไรก็ตาม เป้าหมายของงานวิจัยที่กล่าวมามีจุดร่วมกันคือมุ่งเน้นเป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์เป็นหลัก ซึ่งยังขาดการวางแผนรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยวและขีดการรองรับของฐานทรัพยากรที่มีอยู่ ตลอดจนการสร้างเครือข่ายสังคมท้องถิ่นและผู้ชมหรือนักท่องเที่ยว ให้เข้ามาเป็นแนวร่วมช่วยชุมชนเก็บสะสม ฟื้นฟูดูแลรักษา มรดกนิเวศธรรมชาติในท้องถิ่น

โดยสรุปจากวรรณกรรมสามารถวิเคราะห์ได้ 3 ประการ คือ ประการแรก งานที่ผ่านมายังหาข้อสรุปเกี่ยวกับความเป็นมาของชาติพันธุ์ของไม่เด่นชัดนัก และมีข้อจำกัดด้านเวลาในการศึกษาความเป็นมาของชาติพันธุ์ของและประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของจังหวัดตราด ที่เริ่มมีการเปลี่ยนผ่านสู่ยุคอุตสาหกรรมตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 จนถึงปัจจุบัน ประการต่อมา เป้าหมายของการพัฒนาหมู่บ้านของให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว มุ่งเน้นเฉพาะด้านการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการนำทรัพยากรธรรมชาติออกไปใช้เพื่อสนองความต้องการของผู้บริโภค โดยมีได้คำนึงถึงขีดรองรับและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชุมชน ประการสุดท้าย งานที่ผ่านมามีแนวโน้มมองอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ของแบบเป็นองค์รวม โดยมีจังหวัดจันทบุรีเป็นศูนย์กลางการศึกษาเกี่ยวกับชาติพันธุ์ของถูกกำหนดให้เป็นงานกระแสหลัก อีกทั้ง ละเลยความแตกต่างของชาติพันธุ์ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าและกะเหรี่ยงในจังหวัดตราดถูกเรียกรวมว่าเป็น “ชาวซอง” ด้วย เพราะคนในพื้นที่ซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมมีการถ่ายทอดประวัติศาสตร์ผ่านความทรงจำ จึงไม่มีการบันทึกหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร

ในส่วนต่อไป จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสมัยใหม่ในมุมมองของชาวซอง-ซมเรบ้านช้างทูน โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการศึกษาออกเป็น 2 ช่วงเวลาได้แก่ ช่วงแรกเรียกว่า ยุคตื่นพลอย (พ.ศ.2511-2537) หรือ ช่วงที่อุตสาหกรรมพลอยเฟื่องฟูในอำเภอบ่อไร่ และช่วงต่อมาเรียกว่า ยุคหลังตื่นพลอย (พ.ศ.2537) หรือ ช่วงที่จังหวัดตราดประกาศยกเลิกการให้สัมปทานเหมืองพลอยจนถึงปัจจุบัน เพื่อหาคำตอบเกี่ยวกับปัจจัยที่ทำให้เกิดการขับเคลื่อนการพัฒนานิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทูน ดังนี้

1.2.1 ยุคตื่นพลอย (พ.ศ.2511-2537)

ชนชาวพื้นถิ่นจังหวัดตราด ได้เรียนรู้คุณค่าของพลอยแดงครั้งแรกจากชาวกุหลาหรือ กุหล่าที่เข้ามาในพื้นที่อำเภอบ่อไร่ พลอยแดงสีเลือดนกที่ได้รับการขนานนามว่าทับทิมสยามเป็น มรดกนิเวศที่สร้างชื่อเสียงให้จังหวัดตราด ตอนแรกชาวบ้านช่างทุนมองคุณค่าพลอยสีแดงเป็นเพียง ก้อนหินที่ไร้ค่า เพราะมีอยู่เกลื่อนกลาดตามพื้นดิน จนกระทั่งมีชาวกุหล่าจำนวนหนึ่งรอนแรมมาที่ อำเภอบ่อไร่ มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับจุดเริ่มต้นของการทำพลอยในท้องถิ่นว่าปู่คง ยาฝ้าย นายแน่น และ นางแจ่ม เป็นบรรพบุรุษผู้บุกเบิกที่ทำกินที่บ้านหนองบอน (ในอดีตอยู่ในพื้นที่ตำบลบ้านช่างทุน) ในขณะที่ฝ่ายชายกำลังโค่นต้นยางใหญ่ด้วยเลื่อยสองมือเกิดหิวน้ำ จึงให้ฝ่ายหญิงไปตัดกระบอกไม้ไผ่ เพื่อตักน้ำในลำธาร ขณะที่ตักน้ำพบก้อนหินสีแดงขนาดโตเท่าเมล็ดในผลหมากแต่ไม่รู้จักรว่เป็น พลอยจึงใส่ไว้ในเชี่ยนหมากเพราะเห็นเป็นหินประหลาด ต่อมาครอบครัวนี้ได้ย้ายบ้านจากหนอง บอนมาอยู่ที่บ้านคอแร หรือ รอแร (รอนแรม) ปัจจุบันคือ หมู่ 4 บ้านหนองมาตร ตำบลบ้านช่างทุน ครั้งถึงพ.ศ. 2500 ในฤดูแล้งมีชาวกุหลาหรือกุหล่าชื่อ ช่างฟู เดินทางมาพำนักที่บ้านคอแรพร้อมกับ นำลายแทงบอกตำแหน่งที่มีพลอยมาด้วย เมื่อมาเห็นเม็ดพลอยในเชี่ยนหมากจึงขอซื้อในราคา 150 บาท ซึ่งเป็นเงินจำนวนมากในขณะนั้น จากนั้นก็มีชาวกุหล่าเดินทางมายังบ่อไร่มากขึ้น ชาวบ้านหนองบอน บ้านช่างทุน ก็สมัครเข้าเป็นลูกมือของชาวกุหล่า ช่วยทั้งเป็นแรงงานทำพลอย และหาเสบียงอาหารให้ วิธีทำพลอยของกุหล่าในยุคนั้น คือการขุดหลุมลึกตามสายแร่และนำไป ร่อนตามแหล่งน้ำ พอหมดก็หยุดเพื่อย้ายหาที่ใหม่ ได้โกเมนهابกันเป็นปึกและมีคนภายนอกซื้อ ช่างปิ่นกับช่างจ่างมาขอซื้อพลอยทับทิมแดงกับโกเมนไป กุหล่ามีเทคนิคในการขุดหาพลอยด้วยการ ขุดร่องระบายน้ำฝน จากนั้นใช้เครื่องสูบน้ำออกแล้วตักร่อนคัดเลือกได้พลอยสีต่างๆ มีพลอยแดงคือ ทับทิมสยาม โกเมน เพทาย เขียวส่อง ไฟลีน เป็นต้น หลังจากนั้นประมาณพ.ศ.2504-2506 คนใน หมู่บ้านจึงรู้จักที่จะลงมือทำพลอยเองแทนการเป็นลูกมือของกุหล่าดังเมื่อก่อน ทุกคนสามารถขุดหา พลอยได้โดยอิสระไม่มีการควบคุม จึงทำให้มีฐานะร่ำรวยขึ้นตามๆ กัน จากสภาพเดิมที่มีวิถีชีวิตอยู่ อย่างพึ่งพาธรรมชาติ มีฐานะยากจนเพราะมีรายได้จากการเก็บของป่าเพื่อประทังชีวิตเท่านั้น (สำเนา ตุงคะเทพี. 2559: สัมภาษณ์)

สภาพพื้นที่ดั้งเดิมของตำบลบ้านช่างทุนในสมัยที่ยังเป็นเขตป่าต้นน้ำที่อุดมไปด้วย แหล่งน้ำ สัตว์ป่า สมุนไพร และไม้หอมนานาชนิด โดยเฉพาะเสียดาวและช่างป่าที่มีอยู่อย่าง ชุกชุม ชาวบ้านต้องเสี่ยงอันตรายเพื่อไปหาพลอยตามแนวลำน้ำซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของเสียดาว จึงตั้งจิตอธิษฐานบนบานต่อเจ้าพ่อเสียดาวว่า หากเปิดทางให้สามารถมองเห็นพลอยจะสร้างศาลถวาย ปรากฏว่าต่อมาได้มีการพบแหล่งสายแร่รัตนชาติในบริเวณนี้ จึงทำให้ผู้คนจากทั่วสารทิศพากัน

หลังไหลเข้ามาหาพลอยไปขายจนร่ำรวยจึงได้สร้างศาลถวายให้ตามที่สัญญาไว้ ศาลเจ้าพ่อเสือดาว จึงกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งคนท้องถิ่นนับถือบูชาสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ นอกจากนี้ กระแสน้ำพลอยทำให้เกิดประเพณีทรงเจ้าพ่อเสือดาวเป็นประจำทุกปี แต่เนื่องจากเมื่อถึงอายุขัยสร้างทรง ไม่มีผู้สืบทอด ประเพณีดังกล่าวจึงสูญหายไปในปัจจุบัน (จำง มิสโรจน์. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 13 ศาลเจ้าพ่อเสือดาว

ภาพประกอบ 14 การหาพลอยแบบดั้งเดิม

ภาพประกอบ 15 อุตสาหกรรมพลอยในอำเภอปอไร่ ภาพประกอบ 16 เครื่องจักรที่ใช้ฉีดและดูดแร่

ที่มา: พิชิรภัทร์เมืองอัญมณี

ที่มา: พิชิรภัทร์เมืองอัญมณี

สำเนา ตุงคะเทพี (2559: สัมภาษณ์) ลำดับเหตุการณ์ที่ชาวบ้านช้างทูนได้เรียนรู้วิธีการทำพลอยจากชาวภูกล่าวว่า “ระยะแรกใช้วิธีการขุดด้วยมือเป็นหลุมลึก แล้วนำกรวดดินไปร่อนเพื่อแยกพลอยด้วยเครื่องจักสานที่ทำจากต้นคลุ้ม พื้นที่ส่วนใหญ่ถูกแปรสภาพเป็นเหมืองพลอย ตั้งแต่บริเวณตามแนวคลองแ่งไปจนถึงเขาปึกกาในตำบลบ้านหนองบอน ซึ่งในสมัยนั้นยังรวมพื้นที่ปึกครองร่วมกับตำบลบ้านช้างทูน พ.ศ.2511 มีเหล่านายทุนตั้งตลาดรับซื้อพลอยที่บ้านหนองบอน เมื่อเศรษฐกิจเฟื่องฟู มีกำลังเงินจับจ่ายซื้อของ สภาพสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปจากชุมชนเล็กๆ ที่เงียบ

สงบกลายเป็นศูนย์รวมของผู้คนทั่วสารทิศที่เข้ามาซื้อหาพลอย เกิดร้านค้า ร้านเหล้า ซ่องโสเภณี มีผู้หญิงจากทางเหนือถูกล่อลวงให้มาขายตัว เพราะเคยมีที่หนีแหมงดามาหลบซ่อนตัวอยู่ที่บ้าน พ.ศ. 2512 สิ่งบันเทิงสมัยใหม่เช่น ลิเก ดาวกระจาย ก็เข้ามาเปิดการแสดง และมีสิ่งเสพติด เข้ามาแพร่หลายในชุมชนคือเฮโรอีน เป็นผลให้สภาพสังคมเสื่อมโทรมลง”

จุดเปลี่ยนที่ทำให้สังคมท้องถิ่นในตำบลบ้านช้างทูน ก้าวสู่ยุคอุตสาหกรรมเริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2515-2517 มีการนำเครื่องจักรทันสมัย เช่น แยก รถแทรกเตอร์ รถแม็คโคร เข้ามาใช้เรียกว่า “การทำเหมืองพลอย” และเกิดขึ้นอย่างเต็มตัวเมื่อประมาณพ.ศ.2524 โดยคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ องค์การบริหารส่วนจังหวัดตราด เป็นผู้รับผิดชอบในการขุดหาแร่ในเขตพื้นที่ 111.56 ตารางกิโลเมตร และอนุญาตให้เอกชนเช่า ทำให้มีการนำเครื่องจักรมาใช้ในอุตสาหกรรมพลอย เศรษฐกิจในอำเภอป้อไร่เฟื่องฟูอย่างมาก มีการพัฒนาถนน ระบบไฟฟ้า น้ำประปา รวมทั้ง สถานประกอบการ ธุรกิจบันเทิง บ่อนการพนัน และโรงงานต่าง ๆ นักเสี่ยงโชคจากทุกสารทิศอพยพเข้ามาตั้งรกราก กระจายอยู่รอบนอกพื้นที่ของตำบลบ้านช้างทูนเพื่อเป็นแรงงานในเหมืองพลอย

ปรากฏการณ์ที่ทำให้ชาวบ้านช้างทูน ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงทางสภาพสังคม และสิ่งแวดล้อมในตำบลบ้านช้างทูน ได้แก่ มีกลุ่มนายทุนและแรงงานต่างถิ่นอพยพเข้ามาในพื้นที่ เพื่อเสี่ยงโชคในเหมืองพลอยมากขึ้น ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนนโยบายของการปกครองส่วนท้องถิ่นที่ สนับสนุนให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจแทนการทำเหมืองพลอยเพื่อกักตุนเศรษฐกิจ กลับส่งผลกระทบ ด้านลบต่อสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่ เช่น ปัญหานี้สืบจากการลงทุนทำการเกษตร การบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนเพื่อจัดจางเป็นพื้นที่ทำกิน และปัญหาช้างป่า ซึ่งทำให้เกิดปัญหาความ ขัดแย้งกันในท้องถิ่น (ดิลก ภูมิขเวง. 2559: สัมภาษณ์)

1.2.2 หลังยุคตื่นพลอย (พ.ศ.2537-ปัจจุบัน)

การนำเครื่องจักรมาใช้ในการขุดหาแร่รัตนชาติ ทำให้พลอยแดงซึ่งเป็นสินทรัพย์ใน ดินหมดสิ้นลงอย่างรวดเร็ว อีกทั้ง การฉีดล้างดินโคลนลงในแหล่งน้ำทำให้ระบบนิเวศและวิถีชีวิต ของผู้คนที่ตั้งบ้านเรือนใกล้กับแม่น้ำตราด ได้รับผลกระทบต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นน้ำไปจนถึงปลายน้ำ สิ่งที่ทำให้ชาวบ้านช้างทูนตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ได้แก่ แหล่งน้ำเปลี่ยน สภาพเป็นตะกอนขุ่นสีแดงไม่สามารถนำมาบริโภคได้เหมือนในอดีต พืชและสัตว์น้ำบางชนิดสูญ พันธ์ พื้นที่ซึ่งเคยเป็นเขตอุตสาหกรรมเหมืองพลอยถูกทิ้งร้างว่างเปล่าเกิดเป็นหลุมลึกและถูกน้ำกัดเซาะพังทลายใช้ประโยชน์ในการเกษตรไม่ได้ เพราะหน้าดินถูกทำลาย ชาวบ้านต้องเผชิญกับปัญหา ขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ในฤดูแล้ง และประสบอุทกภัยในช่วงฤดูฝนเป็นต้น นอกจากนี้ ยังส่งผลกระทบ

ต่อเศรษฐกิจท้องถิ่น เห็นได้ว่าตั้งแต่พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา จำนวนประชากรในพื้นที่ตำบลบ้านช้างทุนเริ่มลดลง เพราะมีการอพยพย้ายถิ่นไปหางานทำในพื้นที่อื่น ภายในระยะเวลาไม่นานทุกพื้นที่ที่มีพลอยได้ถูกขุดนำมาขายเพื่อส่งออกไปจันทบุรีและต่างประเทศจนหมดสิ้นเช่นเดียวกับกลุ่มช่างฝีมือที่เชี่ยวชาญด้านการเจียรไนพลอยก็ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจต้องปิดกิจการและอพยพไปหางานทำในที่อื่น (ฉลาด มณีมา. 2559: สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจังหวัดตราดได้ประกาศยุติการให้สัมปทานเหมืองพลอยประมาณ พ.ศ.2537 แต่ภาครัฐมิได้หันมาพัฒนานโยบายเพื่อเยียวยารักษาสภาพแวดล้อมและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในท้องถิ่นอย่างทันท่วงทีเหมือนรัฐบาลฝรั่งเศส ที่ลงทุนทั้งงบประมาณและผู้เชี่ยวชาญหลากหลายสาขาในการนำนิเวศพิพิธภัณฑ์มาใช้ในการฟื้นฟูมรดกท้องถิ่น ที่ได้รับผลกระทบจากภาคอุตสาหกรรม ชาวบ้านในตำบลบ้านช้างทุนต้องเผชิญกับปัญหามลพิษธรรมชาติ โดยเฉพาะพื้นที่ตอนล่าง ต้องมีการถมที่ในเหมืองร้างเพื่อฟื้นฟูสภาพดินให้สามารถทำการเกษตรได้ แหล่งน้ำในลำคลองตื้นเขินในฤดูแล้งและอุดตันในช่วงฤดูฝนทำให้ประสบภัยพิบัติจากน้ำท่วมทั้ง 6 หมู่บ้านของตำบลบ้านช้างทุน นอกจากนี้ ยังประสบปัญหาด้านการกระจายสาธารณูปโภคไม่ทั่วถึง เพราะการตั้งถิ่นฐานของประชากรมีลักษณะกระจายตัว การนำไฟฟ้าเข้าสู่พื้นที่เพื่อทำการเกษตรจึงดำเนินไปอย่างลำบาก และมักเกิดปัญหาไฟฟ้าตกบ่อยครั้ง เนื่องจากมีความต้องการปริมาณไฟฟ้าสูงในการสูบน้ำเพื่อการเกษตร (ฉลาด มณีมา. 2559: สัมภาษณ์)

ปัจจุบันอำเภอโป่งน้ำร้อนกลายเป็นพื้นที่ชายขอบ ที่เหลือเพียงตำนานอุตสาหกรรมพลอยทับทิมสยาม การปรับถมที่ดินและฟื้นฟูสภาพดินให้สามารถกลับมาทำการเกษตรได้ต้องใช้งบประมาณสูงและใช้ระยะเวลานาน ชาวทอง-ซั่มบ้านช้างทุนจึงนำนิเวศภูมิปัญญามาใช้เพื่อพึ่งพาตนเองในการแก้ไขปัญหา เช่น การทำฝายของเพื่อกักเก็บน้ำและชะลอน้ำมิให้ท่วมพื้นที่ทำการเกษตร การสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชนช่วยกันเก็บสะสมพืชท้องถิ่น และสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชนเขาเกาะซู้เพื่อสงวนรักษาพันธุ์พืชและสิ่งมีชีวิตที่มีคุณค่าต่อการดำรงชีพในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ชาวทอง-ซั่มบ้านช้างทุนบางกลุ่ม ได้ปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตเพื่อความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ โดยการลักลอบเข้าไปในพื้นที่เขาเพชร ซึ่งตั้งอยู่ในผังกัมพูชาเพื่อเสี่ยงโชคหาพลอย ความทรงจำร่วมกันของชาวทอง-ซั่มบ้านช้างทุนคือ การเผชิญกับภัยคุกคามความมั่นคงจนต้องเสียชีวิตและทรัพย์สินในยุคหลังตื่นพลอย เช่น การถูกเขมรแดงเรียกเก็บค่าคุ้มครอง การหนีภัยคุกคามจากเขมรขาว ความเสี่ยงจากการทำงานในป่าซึ่งต้องเผชิญกับความอดอยากและภัยอันตรายจากสัตว์ร้าย การช่วยชีวิตญาติพี่น้องที่เดินเหยียบกับระเบิดจนร่างกายพิการ และการพบเห็นศพจำนวนมากที่มีสาเหตุการตายด้วยไข้ป่า เป็นต้น (สมชาย เป็รื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

โดยสรุป จากการศึกษาแสดงให้เห็นข้อแตกต่างของบริบทพื้นที่ในตำบลบ้านช้างทูนที่สะท้อนให้เห็นสภาพพื้นที่สังคมชนบทในประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะ ปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงนโยบายพัฒนาของภาครัฐที่มุ่งเน้นเฉพาะพื้นที่ยุทธศาสตร์ ทำให้การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชนในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์มรดกนิเวศวัฒนธรรมควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นดำเนินไปอย่างยากลำบาก เพราะนโยบายพัฒนาชนบทของไทยมีลักษณะเช่นเดียวกับประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆ ที่ให้คุณค่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นเพียง “วัตถุดิบ” ที่ใช้ในการผลิตภาคอุตสาหกรรมเพื่อเร่งพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศ ในขณะที่ประเทศที่พัฒนาแล้วทางอุตสาหกรรมมีนโยบายพัฒนาชนบทโดยเล็งเห็นคุณค่าการอนุรักษ์ “มรดกท้องถิ่น” เป็นสิ่งสำคัญ เช่น การบูรณะโรงงานหรือเหมืองให้เป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาการผลิตแบบดั้งเดิม การส่งเสริมครูภูมิปัญญาให้มีส่วนร่วมจัดการเรียนรู้ร่วมกับสถาบันการศึกษา อันนำไปสู่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เป็นแรงงานคุณภาพและสร้างการรับรู้คุณค่าของมรดกท้องถิ่น

1.3 มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในชุมชนตำบลบ้านช้างทูน

ชาวซอง-ซัมเร่มีมุมมองต่อคุณค่าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในชุมชนตำบลบ้านช้างทูน แบ่งออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

1.3.1 วรรณกรรมพื้นบ้าน

วรรณกรรมที่ถ่ายทอดอยู่ในชีวิตประจำวันของชาวซอง-ซัมเร่บ้านช้างทูนส่วนใหญ่มีที่มาจากเขาเกะซู้ซึ่งเป็นมรดกนิเวศและเขตศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่ใจกลางหมู่บ้านดำนานพื้นบ้านเรื่อง “เสื่อสมิงแห่งเขาเกะซู้” เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่อยู่ในความทรงจำของชาวซอง-ซัมเร่บ้านช้างทูนทุกคน บรรพบุรุษมักถ่ายทอดให้ลูกหลานฟังแต่เด็กว่าบนเขาเกะซูนี้นมีถ้ำเสื่อสมิงอยู่จริง โดยสอดแทรกคุณค่าของมรดกนิเวศธรรมชาติควบคู่กับจารีตประเพณี ตลอดจนประวัติบุคคลสำคัญที่มีอยู่จริงในหมู่บ้าน เช่น การไม่เชื่อฟังผู้ปกครองแล้วไปข้องเกี่ยวกับของต้องห้ามจนต้องกลายร่างเป็นสัตว์ร้ายเหมือนพระเอกของเรื่อง ที่แอบนำน้ำมันสมิงของพ่อไปทาจนต้องกลายร่างเป็นเสื่อสมิง การสอนให้รู้ว่าเถาซงโคมีคุณค่าสามารถแก้คุณไสยมนตร์ดำได้ เช่น ตอนที่พระฤาษีช่วยให้สมิงกลับคืนร่างเป็นคนด้วยการใช้เถาซงโคคล้องคอ บทลงโทษสำหรับผู้หญิงที่ผิดจารีตประเพณีหนีตามผู้ชายแปลกหน้า เพราะความโลภหวังได้ทรัพย์สมบัติโดยมองเพียงรูปปลั๊กนิกายนอกจะนำไปสู่จุดจบเหมือนชะตาชีวิตของนางเอกในเรื่อง เป็นต้น นอกจากนี้ มีการตั้งศาลผีป่าไว้บริเวณทางขึ้นเขาเพื่อเป็นกุศโลบายปกป้องรักษาฐานทรัพยากรของชุมชน มิให้ถูกลักลอบนำไปใช้ประโยชน์โดยมิได้รับการอนุญาต และสร้างการรับรู้ร่วมกันว่าเป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ การสร้างจิตสำนึกร่วมของชุมชนเกี่ยวกับมรดกนิเวศธรรมชาติที่มีคุณค่าทางจิตวิญญาณ ได้แก่ เขาหนองบอน เขาเกะซู้ เขาหนองไถ่ ซึ่งสอดแทรกอยู่ในบทร้องเพลงประกอบพิธีกรรมทรงผีบรรพบุรุษ ดังนี้

เชิญเอ๋ยกระเชิญ ถีบหมากกะลาเห็นไปรับไปเชิญเอาแม่มา
 มาแล้วอย่านิ่งอยู่ ใครเลยจะรู้ว่าแม่มา
 มาแล้วอย่าแหวะเวียน เปลืองได้เปลืองเทียนโธ่แม่มา
 เร็วๆอย่าช้า มานีมาๆ อยู่ไวๆ เร็วๆไวๆสุดใจเข้าแล้วโธ่แม่นาง
 เชิญเอ๋ยกระเชิญ ข้าจะเชิญ “เขาหนองบอน” (เขากำแพงในปัจจุบัน)
 ที่ข้างทางอนไปรับ อ้นยา(อาหาร) ของอ้งเชิญ
 เชิญเอ๋ย กระเชิญ ข้าจะเชิญ “เขาเกาะซู้”
 ที่ข้างทางคู่ ไปรับอ้นยา ของอ้งเชิญ
 เชิญเอ๋ย กระเชิญ ข้าจะเชิญ “เขาหนองไก่อ”
 ที่ข้างทางไขว้ ไปรับอ้นยา ของอ้งเชิญ
 สำเนา ตุงคะเทพี (2559: สัมภาษณ์)

1.3.2 ศิลปะการแสดง

ศิลปะการแสดงที่อยู่ในความทรงจำร่วมกันของชาวชอง-ซัมที่บ้านช้างทุนคือ การร้องเพลง
 ปรรเลน เป็นเพลงปฏิพากย์ ร้องโต้ตอบเพื่อแสดงไหวพริบในการต่อกลอนแบบด้นสด มักร้องในช่วง
 เทศกาลงานรื่นเริงหรือช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิต แต่ก่อนบรรพบุรุษจะร้องโต้ตอบกันเป็นภาษาชัมเร
 เพื่อเกี่ยวพาราสักันระหว่างหนุ่มสาว และผ่อนคลายความเหนื่อยล้าจากการทำงาน เครื่องดนตรีใน
 วงปรรเลน มี 3 ชิ้น ประกอบด้วย ปี่ปรรเลน ทำด้วยไม้ซี้โดยเลือกเอาข้อที่ 5,6,7 ยาว 45 เซนติเมตร
 ปากเลา กว้าง 3.5 เซนติเมตร ล้วนทำจาก “ก้านโทะ” ซอปรรเลน มีลักษณะคล้ายซอสามสายแต่ขึง
 หน้าซอด้วยหนังกบและสีด้วยคันชักที่แยกออกจากเครื่องดนตรี แต่เดิมมามีช่างทำซอชื่อนายบำรุง
 แหลมหลัก บ้านอยู่หมู่ 4 แต่ปัจจุบันอายุมาก ไม่มีการทำแล้ว จึงทำให้วงดนตรี ปรรเลนไม่สามารถ
 บรรเลงได้ครบเพราะขาดช่างทำเครื่องดนตรี (สมชาย เปื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

กลองปรรเลน มีลักษณะคล้ายกลองโทนของไทยมีความยาวประมาณ 50 เซนติเมตร
 ใช้สองมือตีเป็นหน้าทับต่างๆ สามารถนำไปใช้เล่นประกอบพิธีกรรมทรงผีบรรพบุรุษโดยจะเปลี่ยน
 ชื่อเรียกเป็น กลองผี ในแต่ละพิธีกรรมของชาวชอง-ซัมที่บ้านช้างทุน มีการระบุน้ำทับสำหรับเชิญ
 ผีบรรพบุรุษ แบ่งออกเป็น 4 หน้าทับ ได้แก่ หน้าทับสำหรับเชิญผีหิ้ง หน้าทับสำหรับเชิญผีละมด
 หน้าทับสำหรับเชิญผีเทวดา หน้าทับสำหรับเชิญผีกุลา ในที่นี้ มีการนำเพลงพื้นบ้านภาษาอื่นเข้ามา
 ร้องผสมผสานกับบทร้องในพิธีกรรมของชาวชอง-ซัมด้วย เช่น การเล่นเพลงเชิญผีเทวดาของชาว
 ชอง-ซัมเรเชื้อสายลาว มีการเชิญหมอแ่อ่วและวงแคนมาบรรเลงประกอบ การเล่นเพลงเชิญผีละมดของ

ชาวซอง-ซัมเรเชื้อสายเขมร มีการนำ “เพลงไอโย” ซึ่งร้องเป็นภาษาเขมรประกอบการบรรเลงซอฮู้ เป็นต้น แต่ในปัจจุบันเครื่องดนตรีประกอบเพลงบรรเลงเหลือเพียงกลองบรรเลงเพียงอย่างเดียว ช่างทำกลองของชุมชนชื่อนายสำรวย ทิมเหลย บ้านอยู่หมู่ 1 สืบทอดการทำกลองจากลุงของภรรยาที่เป็นคนซอง (สำเนา ตุงคะเทพี. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 17 ตีกลองผีในพิธีเข้าทรงผีหิ้ง

ภาพประกอบ 18 การสืบทอดตีกลองผีให้นักเรียน

เพลงบรรเลง มีสองจังหวะ คือ เพลงยาว ใช้เป็นเพลงไหว้ครู และเพลงโยนใช้เป็นเพลงประกอบเนื้อร้อง มีกลอนเพลงแบ่งออกเป็น 3 ชนิดคือ กลอนโล กลอนลา กลอนลี ตัวอย่าง เนื้อเพลงกลอนโล (สำเนา ตุงคะเทพี. 2559: สัมภาษณ์) มีดังนี้

คนซองเขาอยู่กันง่าย บ้านมุงด้วยใบหวายเย็นสบายดีเหลือใจ (เอื้อน)
 ทำไรทำนาหาปลา ก็แบ่งกันกินไป จริงสายใจ สายใจของนางเอย (เอื้อน)
 จิตใจของคนซอง รักกันเหมือนพี่เหมือนน้องต้องเดียวกันไซ้ (เอื้อน)
 ไม่ถือแกหรือว่าถือฉัน มีอะไรก็แบ่งปันกันไป
 เวลาถึงงานก็ไหว้วานไปนะไป ไหว้วานกันไป จริงๆดวงใจ ดวงใจของนางเอย

เครื่องดนตรีโบราณของชาวซอง-ซัมเร บ้านช้างทุน ยังมี “เขนง” ทำจากเขาควาย เป่าเสียงโหยหวน ทำนองที่เป่าประกอบเพลงแม่หม้ายกล่อมลูก เพลงนกกวัก ฯลฯ (สมชาย เป็รื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

1.3.3 พิธีกรรมและงานเทศกาล การจัดพิธีกรรมและงานเทศกาลของชาวซอง-ซัมเร บ้านช้างทุนมีเงื่อนไขด้านเวลาเป็นตัวกำหนดระยะเวลาการสืบทอดทายาททางพิธีกรรม และสะท้อนให้เห็นศักยภาพของชุมชน ที่มีการจัดระเบียบการใช้ฐานทรัพยากรอย่างหมุนเวียนในแต่ละพื้นที่ ดังตาราง 5

ตาราง 5 การจัดพิธีกรรมและงานเทศกาลของบ้านช้างทุน

พิธีกรรม / เทศกาล	เป้าหมาย	เงื่อนไข / ช่วงเวลา
พิธีทรงผีหิ้ง	เช่นไหว้ผีบรรพบุรุษของซอง	พฤษภาคม-กันยายน
พิธีทรงผีละมด	เช่นไหว้ผีบรรพบุรุษของซอง-ซัมเร(เขมร)	กุมภาพันธ์-มีนาคม
พิธีทรงผีเทวดา	เช่นไหว้ผีบรรพบุรุษของซอง-ซัมเร(ลาว)	มิถุนายน
เทศกาลลอยเรือตะโก	ทำบุญให้ผีบรรพบุรุษในวันออกพรรษา	วันออกพรรษา
พิธีเช่นไหว้ผีจำสาย	เช่นไหว้ผีเรือนที่ปกป้องรักษาบุตรสาว	วันแต่งงาน
พิธีเช่นไหว้ผีเขาเกาะซู้	เช่นไหว้ผีที่ดูแลฐานทรัพยากรในเขาเกาะซู้	ทุกเดือน6ของทุกปี

จากตาราง 5 ชาวซอง-ซัมเรบ้านช้างทุนมีการให้ความสำคัญต่อคุณค่ามรดกนิเวศธรรมชาติ ที่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อและมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ที่สะท้อนให้เห็นอยู่ในเทศกาลประเพณี 12 เดือน ดังนี้

พิธีทรงผีหิ้ง ผีหิ้งเป็นมรดกท้องถิ่นที่มีคุณค่าต่อสังคมบ้านช้างทุนในด้านการสื่อสารกับโลกวิญญาณและแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษล่วงลับ โดยจัดในเดือนพฤษภาคมถึงกันยายนของทุกปี จากการสังเกตภาคสนามพบว่าในขณะที่ผีหิ้งประทับร่างทรง ลูกหลานก็จะเข้ามาพูดคุยกับร่างทรงว่ามาจากไหน ถ้าร่างทรงแสดงกิริยาอาการที่เคยทำอยู่ประจำก็จะรู้ทันทีว่าผีที่เข้าร่างนั้นเป็นบรรพบุรุษของใคร และถ้าหากเจ้าของบ้านจัดของไม่ถูกที่หรือมีอะไรผิดชนบไปจากเดิม เช่นวางของเช่นไหว้ผิดตำแหน่งหรือขาดอะไรไปก็จะถูกร่างทรงรื้อทิ้งทั้งหมด บางกรณีผีหิ้งอาจไม่ยอมออกจากร่างทรงเพื่อเป็นการลงโทษ อาการของร่างทรงที่ผีไม่ยอมออกจะรู้สึกมึนและแสดงอาการขี้สัระอย่างแรงเหมือนกำลังทำร้ายตัวเอง ในกรณีดังกล่าวต้องให้ร่างทรงรีบทำพิธีขอมาทันทีมิเช่นนั้นอาจถึงแก่ชีวิต นอกจากนี้ ผีหิ้งยังมีคุณค่าต่อการกำหนดโครงสร้างสังคมของชาวซอง-ซัมเรบ้านช้างทุนให้มีความเท่าเทียมกันทางเพศ และให้เกียรติเพศหญิงเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เห็นได้จากผู้ทำพิธีหลักคือร่างทรง เรียกว่า “หมอจิด” ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีผู้ช่วยเรียกว่า “ตะเปิด” ทำ

หน้าที่ช่วยหมอบจัดประกอบพิธีกรรม เช่น การถวายเครื่องเซ่น และการไล่ผีออกจากร่างทรงด้วยการเคียวหัวเปราะแล้วเป่าเข้าไปในหู เพื่อให้ร่างทรงกลับมาเป็นปกติ ทายาทร่างทรงจะมีการตัดดอกหมากที่ใบหูแล้วพันด้ายสายสิญจน์รอบศีรษะเป็นสัญลักษณ์ก่อนเริ่มพิธีทรงผีบรรพบุรุษ ซึ่งจัดภายในบ้าน บ้านที่ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมจะต้องมีการ “ตั้งเรือน” หรือ มีหิ้งบูชาผีบรรพบุรุษไว้ภายในห้องโถงของบ้านซึ่งแสดงถึงผู้มีฐานะดีในสังคม เพราะการจัดพิธีบูชาผีหิ้งแต่ละครั้งต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงเพื่อจัดเลี้ยงเครือญาติและผู้ร่วมงานที่มาจากชุมชนอื่น

สิ่งที่ชาวซอง-ซัมเรบ้านช้างทุนนึกถึงสิ่งแรก ที่ต้องทำงานร่วมกันก่อนเริ่มพิธีคือการทำ “บัตร์เซญผี” หรือ แท่นวางเครื่องเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษที่ประดิษฐ์จากกาบกล้วยพระ ทำเป็นทรงสี่เหลี่ยมและวางบนเสาไม้ไผ่สูงเสมอกัน บักอยู่หน้าบ้านที่ทำพิธีอาจทำไว้ประมาณ 2-3 อัน จากนั้นผู้เข้าร่วมพิธีผลัดกันนำเครื่องเซ่นมาวางบนบัตร์เซญผี เพื่ออัญเชิญให้ผีบรรพบุรุษมารับเครื่องเซ่นโดยพร้อมกันขึ้นนี้ (เดิมใช้มีดหมอ) ไปที่บัตร์เซญผีเพื่อสะกดให้ผีกลัวและกันไม่ให้ผีอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องล่วงล้ำเข้ามาในเขตบ้านที่ทำพิธี

สัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างโลกความจริงและโลกวิญญาณอีกประการหนึ่งคือ ลักษณะของหิ้งบูชาผีหิ้ง ทำจากลำไม้ไผ่ยาว 4 ด้าน ด้านหน้าของหิ้งมีการร้อยข้าวตอกเป็นสายยาวลงมาเรียกว่า เส้นสายเข้าขวัญ ซึ่งหมายถึงเรียกขวัญที่ออกจากตัวผู้ป่วยให้กลับมาและขอพรไม่ให้เจ็บป่วย เส้นที่สองใช้ด้ายสายสิญจน์ร้อยแล้วทำเป็นวงให้จับตรงปลาย เรียกว่า ด้ายใจ หมายถึง ร่างทรงที่มีความสมัครใจให้ผีหิ้งเข้ามาประทับร่าง และเส้นที่สาม ใช้หญ้าคามามัดเป็นพวง เรียกว่า หางม้า เพื่อเป็นพาหนะเชิญผีบรรพบุรุษให้มาสู่สถานที่ประกอบพิธี (ยิ้ม โฉมเฉลา. 2559: สัมภาษณ์) บรรยายภาคในพิธีทรงผีหิ้งเหมือนการได้พบปะเครือญาติ ระหว่างผู้มีชีวิตและผู้ล่วงลับไปแล้ว มีการไต่ถามทุกข์สุขและขอให้ช่วยลูกหลานที่เจ็บป่วยด้วยการช่วยตามหาขวัญให้กลับมา รวมทั้ง บอกยา “ผีบอก” ในการรักษา ผีบรรพบุรุษจะผลัดกันเข้าทรงเพื่อสื่อสารกับลูกหลานของตนและจะหยุดพักเป็นยกๆ แล้วจึงร้องเพลงเชิญกันใหม่อีก พอรุ่งสางจะมีการทำพิธีส่งผีบรรพบุรุษ โดยการใช้กาบกล้วยพระทำเป็นเรือและร่างคนจำลองพร้อมกับร้องเพลงส่งเรือผีตะเข้ในตอนเช้า บางทีก็จะให้ร่างทรงนั่งบนกาบหมากแทนม้าแล้วมีผู้ลากออกไปจากเขตพิธี ผีก็จะออกจากร่างกลับเป็นปกติดังเดิมโดยไม่มีอาการเหน็ดเหนื่อยหรืออดโรยทั้งที่เป็นผู้สูงอายุและประกอบพิธีทรงมาตลอดทั้งคืน

ภาพประกอบ 19 ทัดดอกหมากเป็นสัญลักษณ์ร่างทรง

ภาพประกอบ 20 หิ้งบูชาผีหิ้ง

ภาพประกอบ 21 เครื่องเซ่นไหว้ผีหิ้ง

ภาพประกอบ 22 ผีหิ้งที่ประทับร่างทรง
กำลังตรวจสอบพิธีตามขนบ

ภาพประกอบ 23 บัตรเชิญผี

ภาพประกอบ 24 เรือตะเข้ส่งผีบรรพบุรุษ

โดยสรุป ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวซอง-ซัมที่บ้านข้างทุน ทำให้ชุมชนมีการวางแผนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อดำรงชีพและประกอบพิธีกรรมตามปฏิทินวิถีชีวิตตามเงื่อนไขของพื้นที่และเวลา เช่น การกำหนดจัดพิธีหิ้งมีเงื่อนไขว่าต้องจัดในช่วงก่อนหรือหลังวันพระ 3 วัน ในระหว่างนี้ถือเป็นช่วงเวลาเหมาะสมให้คนที่เป็นทายาทสามารถสืบทอดประเพณีดังกล่าวได้ ในวันที่กำหนดจัดพิธีกรรมชาวบ้านต้องเข้าป่าไปเก็บใบคลุ้มมาห่อขนมปาย พื้นที่ในการทำขนมปายสามารถทำในบ้านได้เฉพาะในวันที่กำหนดจัดพิธีเท่านั้น หากทำขนมปายแล้วไม่นำมาเข้าพิธีเช่นไ้จะทำให้ผีบรรพบุรุษโกรธและลงโทษด้วยการทำให้เกิดอาการเจ็บปวดท้ร่างกายอย่างทรมานโดยไม่รู้สาเหตุและอาจถึงตายได้ ยังมีข้อห้ามสำหรับผู้ทำพิธีเช่น ไ้หิ้งมีจะต้องไม่รับประทานเนื้อโดยสามารถรับรู้ด้วยสัญชาตญาณ และผู้นั้นจะถูกรังเกียจในวงทำพิธี (จำง มิสโรจน์. 2559: สัมภาษณ์)

พิธีทรงผีละมด ถือว่าเป็นประเพณีใหญ่ที่จัดขึ้นปีละครั้ง ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม สมาชิกในครอบครัวให้ความสำคัญกับพิธีดังกล่าว เสมือนเป็นงานรวมญาติชาวซัมเรที่ต้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในบ้านข้างทุนและชุมชนอื่นๆ เช่น บ้านมะม่วง รวมทั้งญาติที่อยู่ในฝั่งเมืองสำราญ จังหวัดพระตะบอง ประเทศกัมพูชา ลูกหลานไม่ว่าจะอยู่สารทิศใดต้องกลับบ้านเพื่อเข้าร่วมพิธีเช่นไ้หิ้งมีผีบรรพบุรุษ ลักษณะของหิ้งมีละมดจะแตกต่างไปจากหิ้งมี เพราะจะเป็นหิ้งแบบแขวน เรียกว่า “เทิดเท่อ” เพื่อใส่เครื่องเช่น ประกอบด้วย ไก่ต้ม ขนมต้มขาว ขนมต้มแดง และเหล้า

ขั้นตอนการเตรียมงานก่อนเริ่มพิธีต้องจัดทำบายศรีปากขันคู่สามชั้น เอาข้าวสารใส่ขันปักเทียนตามจำนวนผีบรรพบุรุษที่ต้องการจะเชิญ เมื่อเริ่มพิธีผู้เป็นร่างทรงจะนั่งล้อมวงกันโดยใช้ผ้าขาวม้าคลุมศีรษะ นักดนตรีจะบรรเลงเพลงอัญเชิญผีละมดเป็นภาษาซัมเรซึ่งมีสำเนียงและคำร้องที่มีภาษาเขมรปะปน เมื่อวิญญาณบรรพบุรุษมาเข้าทรง ร่างทรงจะมีอาการเต้นกระโดดตามเพลงอย่างแข็งแรงว่องไวโดยไม่มีอาการเหน็ดเหนื่อย แม้ว่าจะมีแต่ผู้สูงอายุเสียเป็นส่วนใหญ่ การทรงจะดำเนินไปตลอดทั้งคืน การจัดพิธีบางปีจะมีนักวิชาการวัฒนธรรมจากประเทศกัมพูชามาร่วมสังเกตการณ์ด้วยความสนใจ และยังสามารถสื่อสารกับชาวซัมเรด้วยภาษาเขมร

โดยสรุปการทรงผีละมด มีหลักการวัตถุประสงค์เดียวกับการไ้หิ้งมีที่แสดงความเคารพยำเกรงผีบรรพบุรุษ แต่ลักษณะของพิธีกรรมมีความแตกต่างกันออกไป คุณค่าของพิธีทรงผีละมดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในครอบครัว และเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกว่าเจ้าของบ้านเป็นชาวซอง-ซัมเร เชื้อสายเขมร (ชะม้อย เบื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 25 หิ้งบูชาผีละมด

ภาพประกอบ 26 พิธีทรงผีละมด

พิธีทรงผีเทวดา จัดในช่วงเดือนมิถุนายนของทุกปี ชาวซอง-ซัมเรเชื้อสายลาวให้ความสำคัญต่อการเซ่นไหว้ผีเทวดา หญิงชาวซอง-ซัมเรที่ไปแต่งงานกับสามีที่เป็นชาวลาวหรือชาวอีสานอาจต้องรับเป็นร่างทรงผีเทวดาบรรพบุรุษทางฝ่ายสามี แต่ทนายร่างทรงผีเทวดาจะเป็นเพศหญิงหรือชายก็ได้โดยผีเป็นผู้กำหนด ลักษณะของหิ้งบูชาผีเทวดาจะเป็นคานไม้แผ่นเดียวสำหรับวางเครื่องเซ่น ขอบทั้งสองข้างมีสายโยงสำหรับแขวนกับผนังบ้าน ลักษณะอาการของการเข้าทรงมีลักษณะต่างกับการทรงผีหิ้ง ในขณะที่ผีเทวดาเข้าประทับร่างทรงจะพ้องร้องอย่างอ่อนช้อยตามเสียงเพลงแคน ต่างจากผีหิ้งและผีละมดที่จะกระโดดตามจังหวะหน้าทับกลองผี เครื่องเซ่นผีเทวดาส่วนใหญ่จะเป็นดอกไม้ รูป เทียน หมากพลู มะพร้าว แป้ง น้ำมันหอมทาตัว บายศรี และขนม ในพิธีไหว้ผีเทวดาคือ ขนมปุดหุ้ง (ขนมต้มโยน) ขนมจอง(คล้ายบัวลอยใส่น้ำตาลทรายแดง) ขนมตะกริม และขนมรอกโครัย แต่จะไม่ใช้เครื่องเซ่นที่เป็นของคาวเหมือนผีหิ้งกับผีละมด (จ่าง มิสโรจน์. 2559: สัมภาษณ์)

ผีเทวดามีหลักเกณฑ์ที่จะเลือกลูกหลานสืบต่อเป็นร่างทรงเช่นเดียวกับผีหิ้งและผีละมด เมื่อถึงเวลาผีจะบันดาลให้ลูกหลานมีอาการเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ จนกว่าจะรับขึ้นผีเทวดาอาการจึงจะหาย ในครอบครัวเดียวกันอาจมีผีที่มาปกป้องรักษาต่างกัน เช่น มารดาเป็นซอง-ซัมเรเชื้อสายเขมรเป็นผู้นำในการทรงผีละมด ส่วนบิดาเป็นชาวซอง-ซัมเรเชื้อสายทางอีสาน แต่ผีบรรพบุรุษฝั่งบิดาอาจเลือกให้ลูกบางคนเป็นร่างทรงผีเทวดา (สมชาย เปื้องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

โดยสรุป ไม่ว่าจะเป็นผีบรรพบุรุษของฝ่ายใดก็ตาม การทรงผีบรรพบุรุษ ไม่ว่าจะเป็นผีหิ้งของชาวชอง ผีละมตของชาวชอง-ซัมเรเชื้อสายเขมร และผีเทวดาของชอง-ซัมเรเชื้อสายลาว ก็เปรียบเสมือนเป็นกุศโลบายในการควบคุมลูกหลาน ให้ปฏิบัติตามจารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ของสังคม ดำรงตนให้มีคุณธรรม จริยธรรม ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข แม้ว่าจะสืบเชื้อสายมาจากหลากหลายเผ่าพันธุ์ก็ตาม นอกจากนี้ ยังเป็นการรวบรวมความรักสมัครสมานสามัคคีกันระหว่างเครือญาติ ตลอดจนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอยู่ร่วมกันในชุมชนอีกด้วย เพราะไม่ว่าจะเป็นพิธีทรงผีชนิดใดคนในชุมชนก็สามารถมาร่วมพิธีได้หมด ไม่มีการหวงห้ามหรือแบ่งแยก

ภาพประกอบ 27 หิ้งบูชาผีเทวดาและเครื่องเซ่น ภาพประกอบ 28 พิธีทรงผีเทวดาของชอง-ซัมเรเชื้อสายลาว

พิธีเซ่นผีจำสายในวันแต่งงาน สตรีในชาติพันธุ์ของ กะชอง และซัมเร จะมีจารีตประเพณีเกี่ยวกับการแต่งงานมีคู่ครองคือ การทำพิธีเซ่นไหว้ผีบ้านผีเรือนควบคู่กับพิธีแต่งงาน ทั้งนี้มีวัตถุประสงค์เดียวกันคือการขอขมาและขอพรให้เป็นสิริมงคลแก่คู่บ่าวสาว หากแต่รายละเอียดของพิธีกรรมอาจมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น สำหรับชาวชอง-ซัมเรบ้านช้างทูนจะมีจารีตประเพณีการไหว้ผีจำสายในพิธีแต่งงาน ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่มีฐานะร่ำรวยหรือยากจน ผีจำสายคือผีที่ปกปักรักษาลูกสาวชาวชอง-ซัมเร ลูกสาวที่ประพฤติดุร้ายผิดจารีตประเพณี เช่น ซิงสุกก่อนห้าม หนีตามผู้ชาย หรือมีสามีโดยไม่บอกกล่าวขอขมา แม้แต่หญิงที่แต่งงานแล้วแต่อกใจสามีก็ ถือเป็นการลบหลู่ผีจำสาย ชาวชอง-ซัมเรบ้านช้างทูนเชื่อว่าจะถูกผีลงโทษทั้งตนเองและสมาชิกในครอบครัว กล่าวคือจะเกิดอาการเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุหรืออาจถึงตายได้ จึงต้องรีบจัดพิธีไหว้ผีจำสายเพื่อขอขมา และหากเมื่อลูกสาวของบ้านจะต้องย้ายไปที่อื่นก็ต้องจุดเทียนบอกกล่าว แล้วให้นำเทียนนั้นพกพา

ติดตัวไปด้วย ผู้ทำพิธีเช่นผีจำสายเรียกว่า “หมอโจ้ต” ก่อนทำพิธีมีกฎหมายห้ามไม่ให้หมอทำพิธีทานอาหารมาก่อน เพราะจะทานก่อนผีไม่ได้ มิฉะนั้นจะถูกผีลงโทษเกิดอาการชักดิ้นชักงอด้มีตัวอย่างมาแล้ว สิ่งสำคัญในพิธีคือการทำจำสาย (สมชาย เป็รื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 29 การเช่นไหว้ผีจำสายในพิธีแต่งงาน

ภาพประกอบ 30 จำสาย

จำสาย ทำจากยอดของต้น “ก้านตอง” เป็นพืชในท้องถิ่นตระกูลปาล์ม มีลักษณะคล้ายต้นเต่าร้างและต้นกะพ้อ มีหนาม การเลือกก้านตองมาทำจำสายต้องคัดเลือกเฉพาะยอดอ่อนที่ยังไม่คลี่ใบ เรียกว่า ลักษณะ “การฟุ้งหอก” มาจิกและพับเป็นพู่ และนำไม้ไผ่ขนาดที่ใช้ทำด้ามพร้าผ่าให้เป็นแฉก จากนั้นนำพู่จำสายมาพันติดตามแฉกก้านไม้ไผ่แล้วมัดด้วยด้าย แหวกให้เป็นช่องสำหรับวางขามใส่เครื่องเช่น อาหารที่นำมาเช่นผีจำสายคือเนื้อไก่คั่วแห้งที่มีหัวไก่กับตีนไก่สองข้างใส่ลงไปด้วยให้ครบ เมื่อเสร็จพิธีแต่งงาน หมอโจ้ตจะมอบจำสายให้แก่ฝ่ายหญิงเก็บไว้จนกว่าจำสายจะแห้งจึงค่อยนำไปทิ้ง บางทีก็เก็บไว้เป็นปี ผู้รับอาจนำไปเหน็บไว้กับปากเพดานในห้องหอ แต่ส่วนใหญ่จะไม่เก็บไว้ในบ้านเนื่องจากกลัวเด็กเล็กนำมาเล่นซึ่งเป็นการลบหลู่เพราะเป็นของสำคัญ บางคนจึงนำไปฝากไว้ในป่าก็มี สตรีชาวซอง กะชอง และซัมเร ที่แต่งงาน จะมีจำสายเหมือนกันหมด แม้จะแต่งงานใหม่ก็ต้องทำพิธีไหว้ผีจำสายอีกครั้งเพื่อขอขมาและขอพรจากผีบ้านผีเรือนทุกครั้ง ปัจจุบันหมอโจ้ตผู้ทำพิธีหายากเพราะล้วนเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ บางกรณีหมอโจ้ตที่บ้านช้างทุนจึงต้องถูกเชิญไปทำพิธีไหว้ผีจำสายให้แก่ชาวซองและชาวกะชองในท้องถิ่นอื่นของจังหวัดตราดและจังหวัดจันทบุรี ปัจจุบันหมอโจ้ตที่ทำพิธีเช่นผีจำสายในงานแต่งงานของชุมชนซอง-ซัมเรบ้านช้างทุนคือนายไพบูลย์ เป็รื่องเวช (ชะม้อย เป็รื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

พิธีเซ่นผีเขาเกาะซู้ เกาะซู้เป็นภูเขานาขนาดย่อมที่ตั้งอยู่ใจกลางตำบลบ้านช้างทูน หมู่ที่ 1 บ้านคลองขวาง ที่มาของชื่อเขาเกาะซู้เพราะมีหญ้าเจ้าชู้ขึ้นอยู่จำนวนมาก เขาเกาะซู้เปรียบเสมือนดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านช้างทูน เพราะมีถ้ำบนยอดเขาที่เป็นที่มาของตำนานเสือสมิงอันมีความสัมพันธ์กับประวัติของชุมชน สภาพแวดล้อมของเขากาะซู้แต่เดิมมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ไม่มีค่าที่นำไปสร้างที่อยู่อาศัย พืชพันธุ์ที่เป็นแหล่งอาหารและยารักษาโรค วิถีชีวิตของชาวบ้านช้างทูนจึงมีความผูกพันกับเขาเกาะซู้ ปัจจุบันบริเวณเขากาะซู้เป็นเขตป่าชุมชนที่มีการควบคุม โดยคนในชุมชนต่างรับรู้ร่วมกันว่าเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ และควบคุมการนำฐานทรัพยากรธรรมชาติออกไปใช้เพื่อการบริโภค มีเส้นทางศึกษาพืชสมุนไพรประจำถิ่น ชาวช่อง-ซ่มเรบ้านช้างทูน ยังคงขึ้นเขาเกาะซู้เพื่อเก็บพืชและผักประจำถิ่นนำมาประกอบอาหาร เช่นเดียวกับสมัยบรรพบุรุษ ได้แก่ เห็ดจุกมูกม้า เห็ดปากนกแก้ว กล้วยพระ ส้ารอง สันดาน สะด้น เร้วหอม วานเหลียง ดอกแดง หรือ ออบ กระทือ ฯลฯ และพืชท้องถิ่นที่นำไปสร้างบ้านเรือน ได้แก่ ระกำ เถาซงโค โสมหรือหวายป่า ฯลฯ ในกระบวนการจัดตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์ ชุมชนได้เชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือการจัดการเรียนรู้ร่วมกับโรงเรียนวัดช้างทูน เพื่อสร้างการรับรู้คุณค่าให้มรดกท้องถิ่นในพื้นที่เขาเกาะซู้แก่เยาวชน สืบสานตำนานเสือสมิงเขาเกาะซู้ ชาวช่อง-ซ่มเรบ้านช้างทูนเชื่อว่าเขากาะซู้มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จึงกำหนดพิธีไหว้ผีเขาเกาะซู้ในเดือน 6 ของทุกปี แต่มีข้อแม้ว่าต้องทำพิธีหลังจากชุมชนที่อยู่ติดเชิงเขาเกาะซู้ทำพิธีไหว้ผีศาลเสร็จเรียบร้อยแล้ว (ฉลาด มณีมา. 2559: สัมภาษณ์)

วัตถุประสงค์ของการไหว้ผีเขาเกาะซู้ คือการขอขมาในการเข้าไปในพื้นที่เพื่อหาของป่าอาจลบลูโดยไม่ได้ตั้งใจ พร้อมกับขอพรให้มีของป่าหาเลี้ยงชีวิตอย่างบริบูรณ์และขอให้ผีคุ้มครองให้รอดพ้นจากภัยอันตรายขณะเข้าป่า ชาวช่อง-ซ่มเรบ้านช้างทูนเชื่อว่าผีเขาเกาะซู้เป็นผียักษ์ด้วยเหตุนี้ เครื่องเซ่นไหว้จึงเป็นของดิบ ได้แก่ ไก่สด โดยแลเนื้อไก่ดิบและขยำกับผลกระท่อเปรี้ยว เรียกว่า “ไก่พล่าสั้มระก่า” มีพริกเกลือหนึ่งถ้วยเป็นเครื่องจิ้ม หมูดิบ 1 เหลี้ยว (1 ชิ้น หนักประมาณครึ่งกิโลกรัม) เหล้าขาว ไก่ต้ม 1 ตัว ขนมปาย ขนมต้มขาวและขนมต้มแดง หมอผู้ทำพิธีเรียกว่า “หมอเซ่นตะลาง” คำว่า ตะลาง หมายถึงการบอกกล่าวถึงชื่อของบรรพบุรุษหรือครูบาอาจารย์ที่ถ่ายทอดการทำพิธีต่อกันมา ถ้ามีครูหลายคนเรียกว่า “พิธีตะลางใหญ่” ถ้ามีครูน้อยคนเรียกว่า “พิธีตะลางเล็ก” ข้อสำคัญผู้ใดที่ไม่ได้รับการ “โย” (ยกให้) จากครูตะลางจะไม่สามารถเป็นผู้ประกอบพิธีได้ในการทำพิธีตะลางผู้ประกอบพิธีจะต้องเอ่ยชื่อครูตะลางผู้ถ่ายทอดวิชาตามลำดับจนกระทั่งถึงชื่อตนเอง เมื่อเอ่ยคาถาในพิธีเสร็จแล้ว หมอเซ่นตะลางจะใช้มีดหรือนิ้วชี้ไปที่เครื่องเซ่นเพื่อเป็นการสะกดผีให้มารับเครื่องเซ่น แม้การเซ่นไหว้จะจัดเป็นงานใหญ่ประจำปีละหนึ่งครั้ง แต่หากมีกรณี

จำเป็นเร่งด่วน เช่น เกิดอาการเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ อันเชื่อว่าการเกิดจากการลบหลู่ มีคนต่างถิ่นเข้ามาบุกรุกโดยไม่มีการบอกกล่าว แม้แต่การจะบนบานมิให้ฝนตกเมื่อจะขึ้นไปทำกิจกรรมบนเขา ก็สามารถนำเครื่องเซ่นไหว้ไปทำพิธีบอกกล่าวขอขมาได้ทุกเมื่อ (สมชาย เปรื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 31 ศาลผีเขาเกะซู้

ภาพประกอบ 32 พิธีเซ่นไหว้ผีเขาเกะซู้

ผีศาล วัฒนธรรมชาวซอง-ซัมเร จะรู้จักและตอบแทนต่อผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยการจัดสุราอาหารคาวหวาน ข้าวตอกดอกไม้ ไปทำการเซ่นไหว้ พิธีเซ่นผีศาลคือการไหว้เจ้าที่เจ้าทางที่ปกปักรักษาพื้นที่ทำกิน ดลบันดาลให้พืชผลการเกษตรผลิดอกออกผลอย่างบริบูรณ์ และยังคงดูแลทุกข์สุขของเจ้าของบ้านเรือนและที่ดินในอาณาเขตที่ผีศาลคอยดูแล ดังนั้น พิธีไหว้ผีศาลจึงทำเป็นประจำปีภายหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว

ในชุมชนจะมีผีศาลสถิตอยู่ ศาลเดียวหรืออาจมากกว่าหนึ่งแล้วแต่กรณี ผู้ที่มีที่ทำกินติดต่อกันหรือมีบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกัน อาจตั้งผีศาลรวมอยู่ที่เดียวกันและทำพิธีร่วมกัน แม้ว่าเจ้าของที่ดินนั้นจะเป็นคนต่างถิ่นก็สามารถประกอบพิธีด้วยกันได้ เมื่อถึงวันกำหนดพิธีเซ่นไหว้ผู้มีศรัทธาต่อผีศาลเดียวกัน ต่างก็นำอาหารคาวหวานของเซ่นไหว้มาตั้งอยู่ลานพิธีหน้าศาล “หมอจ๊ิด” ผู้ทำพิธีจะเป็นชายหรือหญิงก็ได้ แต่ต้องมีที่ทางบ้านเรือนอยู่ในบริเวณนั้น นอกจากนี้ จะต้องเป็นผู้ได้รับการโย หรือการทำพิธีสืบทอดจากอาจารย์ หลังเสร็จพิธีแล้ว ผู้ร่วมงานจะพร้อมใจกันลาของเซ่นไหว้มากินเลี้ยงรวมกัน เป็นการสังสรรค์ทำความรู้จักในหมู่ผู้ที่มีบ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดกัน ศาลของผีศาลจึงเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียว ร่วมมือช่วยเหลือกันขจัดปัญหาการ

กระทบกระทั่งทะเลาะเบาะแว้งกันในกรณีล่วงล้ำที่ทำกินได้เป็นอย่างดี มีข้อห้ามว่าไม่ให้ทำพิธีเช่น ไห้วและเข้าทรงผีต่างๆ ในเดือน 12 อย่างเด็ดขาด เพราะผีที่ไม่ได้รับเชิญ เช่น ผีเสื้อสมิงจะเข้ามา กินเครื่องเซ่นและทำลายพิธี

เทศกาลลอยเรือตะโก ประเพณีลอยเรือตะโกจะจัดในวันออกพรรษาของทุกปี โดยชาวบ้านจะไปรวมตัวกันที่วัดช้างทุนเพื่อทำบุญในเทศกาลออกพรรษา จากนั้นจึงทำพิธีลอยเรือตะโก เป้าหมายของการจัดเทศกาลลอยเรือตะโกเป็นการส่งบุญให้ผีบรรพบุรุษ เพราะเชื่อว่าเป็นวันที่ประตูนรกเปิดคล้ายกับประเพณีชิงเปรตวันสารทเดือน 10 ของทางภาคใต้ แต่พิธีลอยเรือของชาวช่อง-ซำมที่บ้านช้างทุน มีลักษณะเฉพาะคือการใช้เปลือกไม้ตะโกทำเป็นตัวเรือ ช่างฝีมือที่ยังคงจดจำการทำเรือตะโกของบรรพบุรุษมาสืบทอดให้แก่ลูกหลานคือ นายประยงค์ พูลพยัคฆ์ ขั้นตอนการทำเรือตะโกคือก่อนวันงานประเพณีลอยเรือตะโก 1 วัน คนในชุมชนจะออกตระเวนหาต้นตะโกซึ่งเป็นต้นไม้ยืนต้นในพื้นที่ดิน โดรีว มีขนาดใหญ่แต่มีเนื้อไม้อ่อน มาประดิษฐ์เป็นเรือสำหรับใส่ของทำบุญในวันงาน ต้องใช้ต้นตะโกที่มีอายุ 10 ปีขึ้นไปจึงจะได้เรือลำใหญ่ขนาดพอเหมาะ การลอกเปลือกไม้ต้องช่วยกันหลายคน โดยใช้ไม้ไผ่ตัดปลายแหลมค่อยๆ แซะเนื้อไม้ไม่ให้ขาดออกจากกัน ยาวประมาณ 3 เมตร ทั้งนี้ จะไม่ทำให้ต้นตะโกเป็นอันตราย กลับสามารถสร้างเปลือกใหม่และเจริญเติบโตตามปกติ นับเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เมื่อได้เปลือกไม้ที่ต้องการแล้วก็ช่วยกันม้วนใส่มอเตอร์ไซด์ฟางข้าง นำเปลือกไม้ตะโกไปลงไฟให้อ่อนตัวเพื่อให้ง่ายต่อการขึ้นรูปเรือกับโครงไม้ไผ่ ขั้นตอนที่ยากคือการใช้เหล็กแหลมเจาะรูแล้วใช้ไม้หวายซี่ไถ่ถักขอบร้อยให้เปลือกตะโกติดกับโครงไม้ไผ่ ดังภาพ

ภาพประกอบ 33 การลอกเปลือกต้นตะโกมาทำเรือ

ภาพประกอบ 34 เปลือกไม้ตะโกที่เตรียมนำไปทำเรือ

ภาพประกอบ 35 ชุมชนร่วมมือกันทำเรือตะโก ภาพประกอบ 36 ประเพณีทำบุญลอยเรือตะโก
ก่อนวันออกพรรษา 1 วัน วันออกพรรษา

ขั้นตอนก่อนใส่ของลงไปในเรือตะโกต้องตั้งนะโม 3 จบ และกล่าวคำอธิษฐานว่า “ยังมีสัตว์อีกหมื่นเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ขึ้นชื่อว่า ห่า ย่อมเบียดผลาญระรานรบกวน วันนี้พวกข้าจัดเครื่องไว้ทำ ทุกสิ่งครบถ้วน เชิญท่านมารับ ข้าวกับทั้งมวล ทุกสิ่งถึถ้วน เชิญรับเอาไป แล้วอย่ากังวล ให้โทษฝูงคน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ กำเนิดเกิดชาติท่านอย่าเอาไว้ในคนผู้ใคร่ เอาไปถิ่นฐาน ฝึทุ่ง ฝึป่า รับมาอย่านาน รับเครื่องอาหาร แล้วท่านอย่าอยู่ เรือแพจัดให้ เครื่องสำเภาใบ จัดไว้หรรหุ รับมาอย่าเหลือ เชิญลงเรือทุกผู้ แซ่กังหลงจู้ วังลู่กลับไป พวกข้าอยู่หลัง มีความสุขจ้ง พ้นจากป่วยไข้ พวกท่านอย่าเหลือ เชิญลงเรือไวๆ อับเปหิไป สุขสบายพร้อมกันเทอญ” หลังจากกล่าวคำอธิษฐานก็จะนำของใส่ลงไปในเรือเพื่อทำบุญ ประกอบด้วย อาหารคาวหวาน ข้าวเหนียวมูนราดแกงไก่กล้วย พระห่อด้วยใบละป้าง กล้วย อ้อย หมาก มะพร้าว(งอกต้น) ขนมหัดได้ ข้าวเปลือก ข้าวหลาม ดอกไม้ เสื่อและภาชนะทำจากคลุ้ม พร้อมกับใส่เงินจำนวนหนึ่งลงไปในเรือเพื่อเป็นค่าเบิกทางให้ฝีมารับเครื่องเช่นตามกำลังศรัทธา ที่สำคัญต้องมีกระบอกไม้ไผ่สองกระบอกเสียบไว้ตรงหัวเรือใส่เหล้าหนึ่งกระบอก อีกกระบอกใส่น้ำให้ฝีบรรพบุรุษได้ดื่มแก้กระหายที่เดินทางมาไกล หลังจากนั้น หมอจิดจะร้ายตะลางใหญ่ซึ่งเป็นคาถาสำหรับพิธีลอยเรือตะโก แล้ว “กู” คือ เรียกเชิญผี พอสิ้นเสียงชาวบ้านทั้งเด็กและผู้ใหญ่จะวิ่งกรูกันเข้าไปแย่งของที่อยู่ในเรือตะโก ส่วนใหญ่จะแย่งขนมหัดได้ เพราะเชื่อว่าเป็นเครื่องเซ่นในงานมงคลช่วยให้ร่างกายแข็งแรงไม่เป็นไข้หวัลม จนกระทั่งมาถึงขั้นตอนสุดท้าย คือ การช่วยกันลากเรือตะโกลงไปในคลองแอ่งเป็นอันเสร็จพิธี (ประยงค์ พูลพยัคฆ์. 2559: สัมภาษณ์)

ชาวบ้านข้างทุนมีความทรงจำร่วมกันว่า แต่เดิมสภาพแวดล้อมในคลองแอ่งมีน้ำใส และอุณหภูมิเย็นมาก จนสามารถลงไปเก็บขนมมัดใต้ในคลองแอ่งมารับประทานได้แต่ปัจจุบันน้ำเปลี่ยนสภาพเป็นตะกอนขุ่นสีแดง ทำให้ไม่สามารถลงไปเล่นน้ำในคลองแอ่งได้เหมือนสมัยก่อน เพราะการทำเหมืองพลอยในอดีตส่งผลกระทบทำให้น้ำในคลองแอ่งเสื่อมคุณภาพลงอีกทั้งการที่ชาวบ้านข้างทุนหันมาใช้เรือพลาสติกแทนเพราะต้นตะโกกลายเป็นไม้หายาก ทำให้พิธีลอยเรือตะโกด้วยคุณค่าในพิธีกรรมลง จากสภาพการณดังกล่าวทำให้กลุ่มหมอจิตเกิดแรงบันดาลใจอยากเข้าร่วมในกระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์ เพื่อฟื้นฟูและสร้างคุณค่าให้มรดกนิเวศภูมิปัญญาการทำเรือจากไม้ตะโกมาใช้ประกอบพิธีอีกครั้ง ซึ่งหมอจิตผู้ประกอบพิธีลอยเรือตะโกของชุมชนมีผู้สืบทอดมา 3 ช่วงอายุของหมอจิต คือ นายองค์ แก้วกล้า นายตัง สังข์ทอง และในปัจจุบันคือนายสมชาย เป็รื่องเวช (สมชาย เป็รื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

ในกระบวนการจัดตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์ ได้มีการรณรงค์ให้ชาวบ้านข้างทุนร่วมกันปลูกต้นตะโกปีละครั้งในวันออกพรรษา โดยจัดตั้งธนาคารตะโกในวัดข้างทุน นอกจากนี้ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านข้างทุนได้เข้ามามีส่วนร่วม จัดโครงการส่งเสริมให้มีการจัดการประกวดการประดิษฐ์เรือตะโกเพื่อชิงถ้วยรางวัล ทำให้ช่างฝีมือการทำเรือตะโกเกิดขวัญกำลังใจในการสืบทอดรักษามรดกท้องถิ่น จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้ร่วมกันเกี่ยวกับคุณค่าของต้นตะโกซึ่งมีความสัมพันธ์กับงานประเพณี และการบริหารจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นร่วมกันระหว่างชุมชน วัด และสถาบันการปกครองส่วนท้องถิ่น

1.3.4 งานช่างฝีมือดั้งเดิม ข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันส่วนใหญ่เป็นเครื่องจักสานที่ทำจากเปลือกต้นคลุ้ม เครื่องข่างงานช่างฝีมือทำเครื่องจักสานจากต้นคลุ้มที่ใหญ่ที่สุดในอำเภอปอไรอยู่ในชุมชนชาวซอง-ซัมเรที่บ้านคลองโอน ซึ่งได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐให้พัฒนาศักยภาพสู่การเป็นสินค้าระดับโอท็อปสามดาว ผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อเสียงได้แก่ สมุก กระเชอ กระบุง ตะกร้าที่สานลายขัด ลายน้ำไหล ลายยกดอก แล้วก็มีการนำหวายมามัดที่ขอบแบบเดียวกัน ในขณะที่จุดเด่นของผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานต้นคลุ้มบ้านข้างทุน จะมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวซอง-ซัมเร (เชื้อสายเขมร) ได้แก่ โคมไฟ ตะกร้อซองซาซัมเร และกระจาดใส่ผลไม้ที่ทำรูปทรงคล้ายแมงกะพรุน ฯลฯ ซึ่งเป็นมรดกท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์ นอกจากเครื่องจักสานต้นคลุ้มแล้ว พบว่ามีการนำใบระกามาทำเป็นหมวก หรือ กอบ โดยมีชื่อในภาษาซัมเรเรียกว่า “ละ” และงานจักสานจากพืชชนิดอื่น เช่น ใบโสมหรือหวายป่านำมาเย็บเป็นตับเพื่อทำหลังคาบ้านเรือน อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาด้านการจักสานแบบซัมเรกำลังตกอยู่ในภาวะวิกฤต เพราะขาดผู้สืบทอดและไม่ค่อยได้รับการสนับสนุนด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์เพื่อให้สังคมได้รับรู้ถึงคุณค่าของต้นคลุ้ม ซึ่งเป็นพืชสำคัญในพิธีกรรมและวิถีชีวิตของชาวซอง-ซัมเร จนอาจกล่าวได้ว่าถ้าหมดสิ้นต้นคลุ้มก็เท่ากับสูญเสียวัฒนธรรมของ-ซัมเรเช่นกัน

ภาพประกอบ 37 การทำตอกจักสาน
จากต้นคลุ้ม

ภาพประกอบ 38 การจัดการ
เรียนรู้จักสานต้นคลุ้ม

ภาพประกอบ 39 การลอก
เปลือกต้นคลุ้ม

ภาพประกอบ 40 กระจาดทรง
แมงกะพรุน

ภาพประกอบ 41 เละ หรือ
หมวกสานจากใบระกำ

ภาพประกอบ 42 โคมไฟคลุ้ม

ภาพประกอบ 43 ตะกร้อ
ซงชาซัมเร (ชาเทพทาโร)

ภาพประกอบ 44 กิจกรรม
ปู้ยาพาทำ

ภาพประกอบ 45 ผลงานนักเรียน

1.3.5 อาหารและขนมพื้นบ้าน

อาหารและขนมพื้นบ้านของชาวซอง-ซัมที่บ้านช้างทูน สืบทอดภูมิปัญญาความรู้ความสามารถจากบรรพบุรุษ ในการนำวัตถุดิบจากธรรมชาติตามฤดูกาลมาทำอาหารคาวหวาน สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายสอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพร ในการปรุงอาหารพื้นบ้านแต่เดิมจะมีอาหารประเภทเนื้อจากป่า ได้แก่ หมูป่า ลิง ค่าง บ่าง ชะนี อีเห็น หมูหริ่ง ตุ่น หนูนา เก้ง กวาง กระเจิง กระรอก ตะพาบ งู ลั้ง(ตะกวด) ฯลฯ หากในฤดูกาลเช่นไผ่ผิต่างๆ ก็จะมีเนื้อไผ่จากการเช่นไผ่มาประกอบอาหาร

การประกอบอาหารของชาวซอง-ซัมที่บ้านช้างทูน มีลักษณะเหมือนกับชุมชนอื่นๆ กล่าวคือ จะมีประเภทน้ำพริก ยำ ต้มจืด แกงคั่ว แกงส้ม แกงกะทิ เป็นต้น ต่างกันที่วัตถุดิบที่หาได้เฉพาะท้องถิ่นที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในป่าตามธรรมชาติ โดยมีวิธีปรุงรสผสมผสานกันอย่างลงตัว อาหารของชาวซอง-ซัมที่บ้านช้างทูนที่ได้รับความนิยมยกย่องว่าอร่อย ถึงขั้นเป็นตัวอย่างอาหารประจำถิ่นระดับจังหวัด คือ แกงกะทิไก่ใส่กล้วยพระ รับประทานกับข้าวเหนียวมูนห่อด้วยใบมะปราง ที่สมัยก่อนชาวซอง-ซัมที่บ้านช้างทูนนำติดตัวเป็นเสบียงเมื่อเข้าไปทำงานในป่า

ต้นกล้วยพระหรือกล้วยหินเป็นพืชประจำถิ่น มีลำต้นสูงใหญ่กว่าต้นกล้วยทั่วไป ออกปลีเป็นช่อชั้นสีเขียว ภายในกลีบปลีจะมีผลที่ไม่มีเมล็ดจำนวนมาก กล้วยพระแพร่ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ดเท่านั้นเพราะเป็นกล้วยที่ไม่มีหน่อเหมือนกล้วยชนิดอื่น หยวกของกล้วยพระอ่อนนุ่มมีรสหวานเมื่อนำมาทำอาหารจึงมีรสชาตินุ่มนวลกลมกล่อมไม่ฝาดฝืด ที่สำคัญคือเป็นพันธุ์ไม้หายาก นอกจากนี้ยังมีพืชท้องถิ่นที่นำมาประกอบอาหารได้แก่ แกงกะทิกับไก่ใส่ลูกสำรอง แกงผลเอ๊ะชะเมาะดิบ (กล้วยเปรี้ยวหรือกล้วยไข่เขมร) ใส่ปลาใส่กล้วย แกงยอดยางพาราใส่ปลาดุก ที่ให้รสชาติอร่อยแตกต่างกันไป

นอกจากแกงกะทิแล้วชาวซอง-ซัมที่บ้านช้างทูน ยังเก็บพืชผักในป่าตามฤดูกาลมาแกงป่า แกงส้ม อาทิ แกงส้มเผือกของใส่ปลา แกงส้มไก่ใส่ยอดระกำ แกงส้มปลาใส่ต้นเต้าเกียด (บอนเปรี้ยว) แกงส้มเถาสันดานใส่เนื้อลั้ง (ตะกวด) มีกินเฉพาะฤดูฝน แกงป่าหน่ออ่อนต้นชิงแห้ง ใส่ปลากัง ปัจจุบันหายากทั้งต้นชิงแห้งและปลากังที่มีเฉพาะบริเวณต้นน้ำคลองชะโมะ ซึ่งไหลผ่านชุมชนและออกมาให้เห็นบางฤดูกาลเท่านั้น นอกจากสมุนไพรประจำถิ่นจำพวกเร่วหอม กระวาน ยี่หระ ที่เพิ่มความหอมให้แก่อาหารทุกประเภทแล้ว ยังมีพืชตระกูลหญ้า ได้แก่ กระต่ายจาม (การบูรป่า) ลักกระต่าย ขนขาวไร่ ผักชีไร่ หรือ หน่าแย้ ที่ชาวซัมเรนำมาตากแห้งแล้วเด็ดส่วนดอกโรยใส่อาหารให้กลิ่นหอมเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของอาหารชาวซัมเร น่าเสียดายที่การปลูกพืชเกษตรกรรมยุคใหม่ เช่น การทำสวนยางพารา ปาล์มน้ำมัน มีการใช้สารเคมีจำนวนมาก ทำให้พืชประจำถิ่นหลายชนิดที่เคยมีอยู่อย่างดาษดื่นทั่วผืนป่า กลายเป็นพืชหายากและไม่สามารถปลูกทดแทนให้กลับคืนมาได้ดังเดิม (อุทัย เปรื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

อาหารประเภทเครื่องจิ้มน้ำพริก อาหารของ-ซัมเรก็มีน้ำพริกกะปิแต่การปรุงรสใช้ความเปรี้ยวจากผลกระทำทำให้มีความหอมอร่อยแตกต่างออกไป สมัยก่อนชาวของ-ซัมเรใช้รสเปรี้ยวจากผลกระทำกับใบชะมวงเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีน้ำพริกข้าวโพดที่มีรสชาติกลมกล่อม น้ำพริกของแนมกับพืชผักที่หาได้ในป่าตามฤดูกาล ได้แก่ ต้นดอกแดง หรือ ออบ มีเฉพาะในเดือน 3 ถึงเดือน 4 สำหรับผมนางขึ้นในธารน้ำใสสะอาดที่ไหลผ่านชุมชน ยอดสะค้ำน หน่อกระทือ ยอดหวายป่า หากไม่ใช่ฤดูกาลของพืชหายากเหล่านี้ก็จะเก็บผักในบริเวณสวนหลังบ้าน ประเภทผักกูด สันตะวา ไข่น้ำ ขาเขียด จิก เต่าร้าง หน่อไม้ คุณ บอน ฯลฯ ครั้นเดือน 3 ถึง เดือน 5 ชาวของ-ซัมเร จะรอเก็บเห็ดจุมูกม้าและเห็ดปากนกแก้วมาทำอาหารประเภทยำแสนอร่อย วันจากเถาหน่อ น้อย ก็สามารถนำมาใส่หอยขมเป็นอาหารสุขภาพ เมื่อคนต่างถิ่นหลากหลายชาติพันธุ์อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนบ้านช้างทุน อาหารการกินก็ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมต่างถิ่นที่เข้ามาผสมผสาน เช่น วิธีการถนอมอาหาร ได้แก่ การทำปลาร้าของที่ต่างจากปลาร้าทางอีสานคือไม่ใส่ข้าวคั่ว นำมาประกอบอาหาร เช่น ส้มตำของ ใส่ชะมวงรสเปรี้ยวแทนมะนาวกับมะขามเปียก ปลาร้าหลนกะทิใส่ปลาขนมเส้นของ (คล้ายขนมจีน) กับน้ำยาปลาร้าใส่ผลตะลิงปลิง ปลาขาว ปลาซา ปลาสร้อยนกเขา เป็นปลาในลำธารน้ำใสสะอาด ขอดเกล็ดแช่น้ำเกลือทำปลาส้ม การนำพืชผักมาถนอมให้รับประทานได้นาน เช่น หยวกกล้วย ผักเสี้ยน ยอดกุ่มน้ำ ดอกผักหนาม ยอดมัน สายตึงน้ำ นำมาผึ่งแดดให้แห้ง ขยำเกลือหรือต้มน้ำเกลือกับใบชะมวงให้เกิดรสเค็มและเปรี้ยวแล้วต้องเก็บใส่ไห 3 วันจึงนำมาแกงหรือทานแนมกับน้ำพริก นอกจากนี้ ยังมีการทำเครื่องปรุงรสอาหารจากตับหมูดิบคลุกเกลืออบดมักไว้ในขวดก็จะได้น้ำดับ เวลารับประทานนำออกมาต้มเดือดใส่ข้าว ตะไคร้ ใบมะกรูด พริกสด มีกลิ่นหอมรับประทาน (อุทัย เปรื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 46 อาหารของ-ซัมเร บ้านช้างทุน

ภาพประกอบ 47 น้ำดับ เครื่องปรุงอาหารซัมเร

ภาพประกอบ 48 ต้นเต้าเกียด
ที่นำมาประกอบอาหาร

ภาพประกอบ 49 ห่อหมก
ยอดยางพารา

ภาพประกอบ 50 ขนมเส้นของ

ภาพประกอบ 51 แกงไก่หยวกกล้วยพระ
รับประทานคู่กับข้าวเหนียวมูนห่อใบชะป้าง

ภาพประกอบ 52 สอนนักเรียนทำข้าวห่อใบชะป้าง

อาหารประเภทของหวานของชาวชอง-ซัมที่บ้านช้างทูน มีเอกลักษณ์ต่างจากถิ่นอื่น เช่นเดียวกับอาหารคาว แม้จะมีส่วนผสมเพียงแป้งข้าวเจ้า แป้งข้าวเหนียว มะพร้าว น้ำตาลอ้อย การทำขนมหวานของชาวชอง-ซัมที่บ้านช้างทูน สามารถจำแนกตามวัตถุประสงค์ได้ 3 ประเภท ดังนี้

ประเภทแรก ขนมจากของเล่น คือ ขนมตุ้มเปล เมื่อพ่อแม่ต้องเข้าป่า หรือทำงานในไร่ในสวน พี่ๆ ต้องรับภาระเลี้ยงน้องเล็กก็เก็บทางมะพร้าวอ่อนมาสานเป็นรูปตะกร้อ รูปกระเป๋ารูปนก รูปปลา รูปหมอน แขนวนเหนียวเปลให้น้องเล่น ส่วนที่เหลือก็นำข้าวเหนียวแช่น้ำขยำเกลือเพิ่ม

รสชาติกรอกใส่ในตุ้มเปล ต้มในน้ำเดือดจนข้าวเหนียวสุก เมื่อแกะใบมะพร้าวออก ได้ข้าวเหนียวจิ้มกับน้ำตาลอ้อย อร่อยและอึดท้องทั้งพี่และน้อง ขนมตุ้มเปลจึงเป็นความทรงจำในวัยเด็กของชาวซอง-ซัมเร บ้านช้างทูน ยังมีขนมทานเล่นในครัวเรือนที่พ่อแม่ลูกล้อมวงทำกินในยามว่างคือ แป้งจีทำจากข้าวสารเจ้า ข้าวสารเหนียว แช่วน้ำใส่ครกตำจนแหลก นำกล้วยน้ำว้าสุกงอมและเกลือขยี้บั่นเป็นแผ่นแบนใส่กระทะทอดจนเหลือง สมัยก่อนที่ไม่มีน้ำมันหมูหรือน้ำมันพืชจะนำมันของงูเหลือมมาเคียวจนได้น้ำมันที่มีคุณภาพเพราะไม่มีกลิ่นมาใช้ประกอบอาหาร ที่สำคัญจะใช้มันงูเหลือมที่จับจากป่าลึกแต่ไม่ใช้มันงูเหลือมที่มาลวกกินไก่หรือสุนัขในหมู่บ้าน (สำเนา ตุงคะเทพี. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 53 นักเรียนสาธิตการทำตุ้มเปล

ภาพประกอบ 54 ขนมตุ้มเปลรูปร่างต่างๆ

ภาพประกอบ 55 การทำแป้งจี ภาพประกอบ 56 ขนมแป้งจี ภาพประกอบ 57 ข้าวเผาทานกับกล้วยไข่เขมร

ประเภทที่ 2 ขนมที่ใช้ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ ขนมปาย หรือ ขนมมะปาย ลักษณะคล้ายขนมใส่ไส้แต่ห่อด้วยใบคลุ้ม มีทั้งไส้เค็ม ทำจากมะพร้าวคลุกเกลือ กับไส้หวานทำจากมะพร้าว กวนกับน้ำตาลอ้อย ถ้าจะใช้ในพิธีไหว้ผีหิ้งและผีละมดจะบิดพับปลายห่อทั้งสองด้านให้ปายไปทางซ้ายหรือทางขวาแล้วกลัดด้วยไม้กลัดจึงเรียกว่าขนมปาย มีข้อห้ามว่าห้ามทำขนมปายในบ้านที่มีหิ้งผีโดยมิได้นำไปไหว้ผี จะทำให้ผีโกรธและทำให้เกิดเจ็บไข้ได้ป่วยโดยไม่มีสาเหตุ ขนมรอกโคร๋ เป็นภาษาถิ่น แปลเป็นภาษาไทยว่า ขนมควยลิง ผสมแป้งข้าวเหนียวกับแป้งข้าวเจ้าปั้นคลึงเป็นแท่งเล็กๆ ต้มสุกแล้วคลุกกับมะพร้าวขูดผสมเกลือทานกับน้ำตาลอ้อย ขนมจอง นั้นเป็นก้อนกลมคล้ายขนมบัวลอย ลอยในน้ำเชื่อมทำจากน้ำตาลอ้อย แต่ถ้าใส่กะโหลกลอดช่องเป็นตัวยาวก็เรียกขนมตะกริม และขนมปู้ดหล่ง (ขนมต้มโยน) เป็นขนมในพิธีไหว้ผีเทวดา (จาง มิสโรจน์. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 58 กะโหลกลอดช่อง
อุปกรณ์ทำขนมตะกริม

ภาพประกอบ 59 ขนมที่ใช้ประกอบพิธีกรรมของชาว
ชมเระ

ประเภทที่ 3 ขนมสมุนไพรเพื่อสุขภาพ ได้แก่ ลูกสำรองลอยแก้ว วน्हมาน้อยลอยแก้ว เถาหมาน้อย หรือที่ทางอีสานเรียก หมอน้อย หรือ กรุงเขมา ในตำรายาสมุนไพรเป็นพืชไม้เลื้อย ประเภทเดียวกับตำลึง มีทั้งตัวผู้และตัวเมีย ต้องเลือกต้นตัวเมียที่ลักษณะใบมีขนจึงจะมีเชื้อวัณสรพคุณเป็นยาเย็นแก้ร้อนใน กระหายน้ำ วิธีการทำ นำใบหมาน้อยมาตำคั้นน้ำกรองเอากากใบออก คนเฒ่าคนแก่จะดื่มสดเป็นน้ำสมุนไพรเขียว แต่เด็กๆ จะนำมาใส่ภาชนะวางไว้ในที่เย็น น้ำใบหมาน้อยจะแข็งตัวเป็นวุ้นเองโดยธรรมชาติ หากนำมาใส่น้ำเชื่อมโรยน้ำแข็งจะเป็นขนมหมาน้อยลอยแก้วที่เด็กๆ ชื่นชอบ (ประภาศรี โฉมเฉลา. 2559: สัมภาษณ์)

โดยสรุป ชาวซอง-ซัมที่บ้านข้างทุน มีวัฒนธรรมในเรื่องอาหารการกินที่สืบเนื่องด้วย ภูมิปัญญาของบรรพชน ประกอบกับคุณค่าพิเศษจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อประโยชน์ต่อ คนในท้องถิ่นให้สามารถนำมาใช้บริโภคในชีวิตประจำวัน และประเภทที่ต้องควบคุมปริมาณการ นำออกไปใช้เพราะมีจำนวนจำกัด และไม่สามารถปลูกทดแทนได้ แต่อย่างไรก็ตาม ชาวซอง-ซัมเร บ้านข้างทุน ต่างก็รักและหวงแหนในมรดกทางธรรมชาติและเล็งเห็นว่าจะสามารถสร้างความเข้มแข็ง ให้กับชุมชนได้

1.3.6 การแพทย์พื้นบ้านแผนของบ้านข้างทุน

ในป่าดงพงไพรที่ห่างไกลความเจริญ เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยบรรพบุรุษชาวซอง-ซัมเร ได้ สร้างสมประสบการณ์การแพทย์แผนโบราณโดยใช้ตัวยาสุมุนไพรธรรมชาติอันเป็นพืชพื้นถิ่นที่หาได้ จากป่าบนเขาเกาะซู้ จดจำสืบทอดเป็นตำรับยาโบราณให้ลูกหลานสืบมาหลายชั่วอายุ แม้กระทั่ง ปัจจุบันที่การแพทย์แผนปัจจุบันจะสามารถเข้าถึงชุมชน แต่ชาวซอง-ซัมเรยังคงเก็บหาสมุนไพร มา ใช้รักษาควบคู่กันไปด้วยความศรัทธาในภูมิปัญญาของบรรพชน

ชาวบ้านข้างทุนยังคงรำลึกถึง ปู่ชวน (ชวน แก้วกล้า) ครูภูมิปัญญาแพทย์แผนของ ที่สามารถรักษาโรคได้นานาชนิดโดยใช้สมุนไพรควบคู่กับการใช้ไสยเวท ตำรับยาหม้อใหญ่ ซึ่งมี ทั้งหมด 4 สูตร ได้แก่ สูตรแม่ลูกตก สูตรแก้เส้นคลายปวดเมื่อย สูตรถอนสำแลงและแก้ไข้พิษระดู สูตรเพิ่มเสน่ห์ชาย ดังตาราง

ตาราง 6 สูตรสมุนไพรแม่ลูกตก

1	ข้างงาเดี่ยว	9	หญ้าล่ำลิก	17	มะไฟตัวผู้	25	กระดอหด
2	นมสวรรค์ตัวผู้	10	มะแม (สะแก)	18	มะไฟตัวเมีย	26	ใบหนาด
3	นมสวรรค์ตัวเมีย	11	หญ้าตีนกา	19	มะกล่ำ	27	ประโยชน์
4	ไม้กวาดตัวผู้	12	เล็บเจี้ยว (เล็บเหยี่ยว)	20	นมแป้ง	28	กระเทียมอบ
5	ไม้กวาดตัวเมีย	13	มะเฒ่าเล็ก	21	เทพทาโร	29	ไม้หอมกฤษณา
6	คัตเค้าเล็ก	14	มะเฒ่าใหญ่	22	ก้างปลาแดง	30	ขี้ครอก
7	คัตเค้าใหญ่	15	มะไฟแรด	23	ไม้ขหนู	31	กรุงบาดาล
8	หญ้าคา	16	ไม้ลาย	24	ตะไคร้หอม	32	นรคุณ

ตาราง 7 สูตรสมุนไพรรักษาเส้นคลายปวดเมื่อย

1	นมสวรรค์	6	คอกีว	11	กรุงบาดาล
2	แก่นขี้เหล็ก	7	โตไม่รู้ล้ม	12	รากหญ้าคา
3	คณฑา	8	ประโยชน์	13	มะไฟเดือนห้า
4	เผ่านั่งหุง	9	ไม้ลาย	14	ท้าวยามอม
5	เจ็ดพลังช้างสาร	10	กำลังเสือโคร่ง		

ตาราง 8 สูตรสมุนไพรรถอนสำแลงและแก้ไข้ที่กระดูก

1	นมสวรรค์	3	ไม้ลาย	5	มะไฟแรด
2	รากประโยชน์	4	กรุงบาดาล	6	มะไฟตัวผู้

ตาราง 9 สูตรสมุนไพรรักษาเพิ่มเสน่ห์ชาย

1	แฝกหอย	3	หัวคล้า	5	พุทธรักษา
2	ชลูกหอม	4	ชะพลู		

การสร้างคุณค่าให้มรดกนิเวศธรรมชาติที่นำมาใช้เป็นยารักษาโรค มีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เห็นได้จากการสืบทอดการบริกรรมคาถาและวิธีการรับประทานยาสมุนไพรรูปสูตรต่างๆ ให้ได้ผลโดยตั้งนะโม 3 จบ แล้วว่าคาถาดังนี้

“ โอมเขลุก เขลุก กุจะปลุกกรากเหล็ก กุให้ลูกก็ลูก โอม เขลุก เขลุก กุจะปลุกกรากทอง กุให้ตีนก็ตีน ทั้งแปดหมื่นสี่พันมาล้อมตัวกู พุทธานุสติ ธรรมานุสติ สังฆานุสติ สัมมาสี วิชาตินัง สันระ สัพพา สัพพาตินัง สัพโส สัพปะวาเรติ ปริตตาม พะนามมะหาย”

ข้อควรระวังคือหลังจากที่ทานยาแล้วหากมีตัวยาเหลือต้องเสกคาถาทิ้งยาก่อนแล้วว่าคาถา เพ่ โฝ้ย พ้าย หายไปกับลม แล้วต้องสาธยายทิ้งให้หมดหม้อภายในครั้งเดียวมิเช่นนั้นของจะเข้าตัว ส่วนคนไข้ที่ทานยาแล้วได้ผลก็จะจัดเครื่องเช่นมาร่วมพิธีไหว้ครูใหญ่ ซึ่งเป็นงานบุญ

ประเพณีประจำปีของตำบลบ้านช้างทูน ปัจจุบันชาวซอง-ซัมเรบ้านช้างทูนมักจะเดินทางไปสอบถามปรึกษาและเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมซัมเรทั้งด้านภาษาพูด สูตรสมุนไพรรักษาโรค พิธีกรรม การบริการมคตาต่างๆ จากชาวซัมเรที่อยู่บ้านมะม่วงอยู่เสมอ เช่น นางทอง ไชยมาศ ที่ยังคงจดจำภาษาและวัฒนธรรมซัมเรมากที่สุดในขณะนี้ (สมชาย เปรื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

หมอชาวบ้านในตำบลช้างทูน มีการสร้างเครือข่ายแบบพึ่งพาอาศัยกันในการรักษาโรคทั้งวิธีการตรวจดวงชะตา การเป่าคาถา การนวดจับเส้น ควบคู่กับการปรุงยาจากสมุนไพร โครงสร้างทางสังคมของหมอชาวบ้านมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นญาติกัน ผู้สืบเชื้อสายมรดกวัฒนธรรมของชาวซอง และชาวซอง-ซัมเร บ้านช้างทูน พบว่าจะมาจากตระกูลแกลัวล้า เปรื่องเวช โฉมเฉลา สังข์ทอง ภูมิขเวง เรืองศิริ มณีมา มีสโรจน์ ตุงคะเทพี โดยเฉพาะชาวซองตระกูลแกลัวล้า เป็นความภาคภูมิใจของลูกหลานที่บรรพบุรุษต้นตระกูล เคยมีโอกาสนำพาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองตรวด คนที่มาจากตระกูลเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีบทบาทเป็นทั้งผู้นำชุมชน หมอประกอบพิธีต่างๆ และศิลปินพื้นบ้าน แต่ละตระกูลก็จะมีสูตรยาสมุนไพรสืบทอดต่อกันมา ในยามเจ็บป่วยชาวซอง-ซัมเรบ้านช้างทูนมีความเชื่อเรื่องการตรวจดวงชะตากับหมอดูใบไม้ ขั้นตอนการหาสาเหตุของอาการเจ็บป่วยต่างๆ หมอดูใบไม้จะให้ผู้ป่วยลงจากเรือนไปเด็ดใบไม้มาสองใบ ใบหนึ่งดูเรื่องสุขภาพ อีกใบหนึ่งดูเรื่องคู่ครอง ถ้าตรวจพบว่าคนไข้มีโรคหรือกระทำการอันใดที่ผิดผีจะปรากฏเส้นทางอย่างบนใบไม้ ทำให้หมอดูใบไม้วินิจฉัยสาเหตุของโรคได้ทันทีพร้อมบอกวิธีแก้ไข (ยิ้ม โฉมเฉลา. 2559: สัมภาษณ์)

นอกจากการตรวจดวงชะตาจากใบไม้แล้ว ชาวซอง-ซัมเรบ้านช้างทูนมีภูมิปัญญาการอยู่ไฟในสุม่ไก่ เหมาะสำหรับแม่ลูกอ่อนเมื่อคลอดบุตรแล้วจะอยู่ไฟด้วยการอบความร้อนจากเตาไฟ โดยมีสุม่ไก่ครอบเพื่อให้อบอุ่นแห้งเข้าเร็ว การอยู่ไฟแบบดั้งเดิมใช้วิธีการเอาสุม่ไก่บุใบระกำครอบทั้งตัวแล้วเอาผ้าคลุมทับสุม่ไก่ชั้นเพื่อเก็บความร้อน แต่ในปัจจุบันมีการนำภูมิปัญญาดังกล่าวไปพัฒนาต่อยอดเป็นการอบตัวสูตรใหม่ที่เพิ่มน้ำกลั่นจากแก่นไม้หอม ซึ่งโรงงานกลั่นน้ำมันหอมระเหยจากตำบลบ่อพลอย ได้ให้การสนับสนุนการจัดการเรียนรู้ในกิจกรรมสภามิปัญญาของชุมชนบ้านช้างทูนโดยมอบแก่นไม้หอมกฤษณาและน้ำกลั่นไม้หอมมาเป็นวัตถุดิบ ปัจจุบันกลุ่มหมอชาวบ้าน และกลุ่มจักสานได้ร่วมกันพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาการอบตัวในสุม่ไก่ให้มีเอกลักษณ์เฉพาะของชาวซอง-ซัมเร บ้านช้างทูน โดยดัดแปลงรูปร่างให้ช่องด้านบนของสุม่ไก่ที่มีขนาดใหญ่พอที่จะนำศีรษะลอดพ้นออกมาได้เพื่อให้หายใจได้สะดวก ส่วนด้านในยังคงบุด้วยใบระกำอบสุม่เหมือนเดิม เพื่อเก็บกักไอร้อนของน้ำสมุนไพรจากหม้อต้ม และมีการฟื้นฟูสมุนไพรไม้มงคลที่มีความเชื่อมาแต่โบราณว่ามีคุณค่าด้านการเพิ่มเสน่ห์เมตตามหานิยม อาทิ ว่านสาวหลง เทพทาโร ของระอา ว่านเสน่ห์หา ฯลฯ มาเป็นส่วนผสมในสูตรสมุนไพรที่ใช้อบตัวด้วย(อุทัย เปรื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 60 พืชที่ใช้ทำสมุนไพรสูตรแม่ลูกตก ภาพประกอบ 61 ตูดวงชะตาจากใบไม้

ภาพประกอบ 62 การอบตัวอยู่ไฟในสุมไก่ ภาพประกอบ 63 โรงงานกลั่นน้ำมันหอม
แบบประยุกต์ ช.กฤษณาที่เป็นเครือข่าย

1.3.7 ที่อยู่อาศัย การที่มีทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ในสภาพป่าเขาลำเนาไพร เป็นส่วนสำคัญในการดำเนินชีวิต ทำให้บรรพบุรุษของชาวซอง-ซั่มเรบ้านช้างทุนตั้งถิ่นที่อยู่อาศัย รวมกันเป็นกลุ่มเพื่อเกื้อกูลอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อแรกจะอาศัยใกล้กับแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ คลองชะโมะ คลองขวาง คลองแอ่ง เพื่อสะดวกต่อการนำน้ำมาใช้ในการอุปโภคบริโภค แต่เมื่อถึงฤดู ฝนเกิดน้ำป่าไหลหลากท่วมบ้านเรือนไร่นา จึงพากันอพยพย้ายมาสร้างบ้านเรือนอยู่บนพื้นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึงที่ตั้งบ้านเรือนในปัจจุบัน

บ้านเรือนของชาวชอง-ซัมที่บ้านช้างทุนแต่เดิมมา จะนำวัสดุที่หาได้จากพืชที่ขึ้นอยู่ในป่า ลักษณะเป็นบ้านชั้นเดียวอยู่ติดพื้นดินหรือยกพื้นเตี้ยๆ ตัวเสา ฝาบ้าน และพื้นฟาก ทำจากไม้ไผ่และต้นกระถินหนาม ผูกมัดกันด้วยเปลือกของเถาต้นชงโคที่มีความเหนียวแน่นทนทานใช้แทนเชือก ส่วนหลังคานอกจากใช้ใบระกำที่หาได้ในพื้นที่แล้วยังเข้าไปในป่าลึกเพื่อนำใบของต้นโสมหรือหวายปามากรองเป็นตับๆ เช่นเดียวกับตับใบจากของชุมชนริมฝั่งทะเล แต่ก็คุ้มกับความยากลำบากในการเสาะหามานำมาใช้เนื่องจากใบโสมหรือหวายปามีความสวยงามหนาแน่นและทนทานต่อการใช้งาน ส่วนพื้นนอนปูด้วยเสื่อสานจากผิวดันคลุ้มที่นุ่มเนียนไม่บาดระคายผิวเหมือนเสื่อที่สานจากไม้ไผ่ แต่ด้วยวัสดุก่อสร้างโดยรวมของชาวชุมชนบ้านช้างทุนในอดีต นำมาจากธรรมชาติที่ไม่คงทนถาวรและน้ำหนักเบา ครั้นเมื่อมีช้างป่าบุกเข้ามาในชุมชนจึงสามารถชิงวิ่งยกบ้านได้ทั้งหลังจนพังเสียหาย บริเวณบ้านเรือนทั้งหมดบ้านจะรื้อขึ้นด้วยสวนผลไม้และสวนยางพารา นอกจากพื้นที่ทำเกษตรกรรมแล้ว ชาวชอง-ซัมที่บ้านช้างทุนยังมีพื้นที่สาธารณประโยชน์ใช้ร่วมกัน คือ เขาเกาะซู้ ที่ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าไปเก็บพืชพันธุ์ไม้นำมาเป็นอาหารตามฤดูกาล สมุนไพรรักษาโรค วัสดุปลูกสร้าง หากแต่ปัจจุบัน ชาวชอง-ซัมที่บ้านช้างทุนประกาศเป็นเขตอุทยานห้ามล่าสัตว์และปลูกพืชทดแทนเมื่อนำออกมาใช้

ภาพประกอบ 64 หลังคาบ้านด้านในที่ทำจากไม้ไผ่ ใบโสม และเถาชงโค

ภาพประกอบ 65 ความต่างของหลังคาที่มุงด้วยใบโสม (ซ้าย) และ มุงด้วยใบระกำ (ขวา)

ภาพประกอบ 66 การตกแต่งบริเวณที่ทำการนิเวศพิพิธภัณ์บ้านช่างทูนส่วนกลางด้วยฝาไม้ระกำ และมุงหลังคาด้วยใบโสมแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ที่อยู่อาศัยของชาวซอง-ซัมที่บ้านช่างทูน

1.2 มรดกนิเวศสิ่งแวดล้อมในชุมชนตำบลบ้านช้างทูน

ตำบลบ้านช้างทูนมีการแบ่งอาณาเขตและจัดประเภทของมรดกนิเวศตามคุณค่าของการนำไปใช้

ภาพประกอบ 67 แผนที่การแบ่งเขตมรดกนิเวศในตำบลบ้านช้างทูน

จากภาพชาวบ้านช้างทูน ได้แบ่งพื้นที่ในการบริหารจัดการฐานทรัพยากร ธรรมชาติออกเป็น 4 ประเภท ตามคุณค่าการนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ทำให้เห็นความหลากหลายทางชีวภาพที่แตกต่างในแต่ละพื้นที่ของตำบลบ้านช้างทูน (ฉลาด มณีมา. 2559: สัมภาษณ์) ดังนี้

ประเภทแรก มรดกนิเวศที่นำมาใช้แล้วสามารถปลูกทดแทนได้ ได้แก่ สำรอง คลุ้ม ระกำ ตะโก หรือ ตะกู หนาน้อย เป็นต้น ส่วนใหญ่ใช้ประกอบอาหารและยารักษาโรค ยกเว้น ต้นสำรองที่มีเงื่อนไขการนำไปใช้คือเก็บผลไปได้แต่ห้ามโค่นต้นแม่ ถ้าจับได้ต้องทำตามบทลงโทษที่ได้ตกลงกันไว้ตามมติประชาคม ทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้คนในชุมชนต้องช่วยกันปลูกทดแทนในงานประเพณีสำคัญต่างๆ ผู้ใหญ่บ้านจะแจ้งลูกบ้านให้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นงานประจำปี นอกจากพืชแล้วยังมีสัตว์ป่า เช่น กระเจง ที่ชาวบ้านช่วยชีวิตนำมาปล่อยที่เขาเกาะซู้ ซึ่งมีการตกลงกันภายในชุมชนว่าเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า ถ้าฝ่าฝืนก็ต้องโดนโทษปรับตามมติประชาคม โดยกำหนดให้พื้นที่หมู่ที่ 1 บริเวณเขาเกาะซู้ เป็นเขตป่าชุมชนที่สงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติเขตคุ้มครองสัตว์ป่าและสมุนไพรหายากจากป่าต้นน้ำ โดยมีความเชื่อเรื่องผีเป็นกลไกควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนมิให้มีการลักลอบนำฐานทรัพยากรธรรมชาติออกไปใช้ (ดิลก ภูมิขเวง. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 68 กล้วยพระ

ภาพประกอบ 69 ผีอกทอง

ภาพประกอบ 70 ต้นคลุ้ม

ภาพประกอบ 71 วุ้นหนาน้อย

ภาพประกอบ 72 ส้ารอง

ประเภทที่ 2 มรดกนิเวศธรรมชาติที่ต้องอยู่ในความควบคุมพิเศษ เพราะไม่สามารถหา มาปลูกทดแทนได้ เช่น สมุนไพรหายากในตำรับยาหม้อใหญ่ เห็ดปากนกแก้ว เห็ดจุกมก้า หวายโสม หวายขม หวายโปง หวายแดง ว่านเหลื่อง กล้วยพระ ดอกแดง หรือ ออบ ชิงแห้ง กระต่ายจาม เอื้อง ชะเมาะ ฯลฯ ปัจจุบันในพื้นที่อื่นยิ่งหายากถ้าไม่ใช่บริเวณเขาเกาะซู้ เพราะพื้นที่รอบนอกชาวบ้าน หันไปปลูกผลไม้และพืชเศรษฐกิจตามนโยบายรัฐบาล คนที่อพยพมาอยู่ใหม่มองพืชท้องถิ่นเป็น เพียงวัชพืชที่จะทำให้ต้นยางไม่เจริญเติบโต จึงมีการใช้สารเคมีล้างสวนยางกำจัดวัชพืชส่งผล กระทบทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและพืชท้องถิ่นมีจำนวนลดลง และบางชนิดสูญพันธุ์ไปจากถิ่น (ฉลาด มณีมา. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 73 เห็ดปากนกแก้ว ภาพประกอบ 74 เห็ดจุมกมัว ภาพประกอบ 75 สมุนไพรยาหม้อใหญ่

ประเภทที่ 3 มรดกนิเวศธรรมชาติที่หากนำไปใช้แล้วจะทดแทนได้ตามธรรมชาติต้องใช้เวลานานแต่ยังสามารถนำมาใช้ได้เรื่อยๆ ได้แก่ เปลือกไม้ตะโกที่ชุมชนนำไปทำเรือเฉพาะในงานบุญออกพรรษา และแร้งต้นชาติต่างๆ ได้แก่ พลอยแดง(ทับทิมสยาม) โกเมน เขียวสอง ไพลิน ที่พบในคลองแ่่ง โดยจะเว้นช่วงฤดูฝนซึ่งน้ำในบริเวณคลองแ่่งจะไหลแรงและเปลี่ยนเป็นสีแดงชาวบ้านจะหยุดหาพลอยชั่วคราวเพื่อรอให้น้ำในคลองแ่่งมีสภาพกลับคืนสู่ภาวะปกติ จึงเริ่มหาพลอยได้ ซึ่งในระยะแรกที่ผลัดน้ำใหม่ๆ จะพบพลอยและหินสีหลากหลายชนิดอยู่ใต้ชั้นหินมากกว่าปกติ (ดี๊ด อุยะตุง. 2559: สัมภาษณ์) จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ชาวซอง-ซัมบ้านช้างทูนมีการกำหนดช่วงเวลาในการนำฐานทรัพยากรประเภทนี้มาใช้เฉพาะช่วงเวลาสั้นๆ และจะเว้นระยะเวลาเพื่อปล่อยให้เกิดการทดแทนเองตามธรรมชาติ

ภาพประกอบ 76 พลอยที่ร้อนได้จากคลองแ่่ง ภาพประกอบ 77 การลอกเปลือกไม้ตะโกเพื่อทำเรือ

ประเภทที่ 4 มรดกนิเวศธรรมชาติที่ใช้ไม่มีวันหมดแต่คุณภาพอาจเปลี่ยนแปลงถ้านำไปใช้ประโยชน์ผิดวิธี เช่น โคลนขาวซึ่งพบได้แห่งเดียวในบริเวณคลองแ่่ง ตำบลช้างทุนหมู่ที่ 5 บ้านหนองไม้หอม ในฤดูแล้งเมื่อน้ำในคลองลดก็จะปรากฏโคลนขาวที่ทับถมกันเป็นชั้นๆ มองเห็นเป็นแนวยาวที่ผนังตลิ่ง ชาวบ้านช้างทุนค้นพบโดยบังเอิญจากการร่อนพลอยในลำธาร แต่ผิวหนึ่งส่วนที่แช่น้ำ แะโคลนทั้งวันกลับยังนวลเนียน ชาวบ้านจึงนำไปพอกผิวเพื่อป้องกันการถูกแดดเผาได้ในยามที่ต้องทำงานกลางแจ้ง คุณสมบัติของโคลนขาวเป็นโคลนเนื้อละเอียดสามารถนำไปผสมกับสมุนไพรและน้ำมันหอมเพื่อบำรุงผิวให้ขาวนวล ชุ่มชื้น ปราศจากผดผื่นคัน (ประภาศรี โฉมเจลา. 2559: สัมภาษณ์)

มรดกนิเวศอีกชนิดหนึ่งในความทรงจำของชาวช่อง-ซมเร บ้านช้างทุนคือเถาขี้แรด พืชท้องถิ่นลักษณะเป็นเถาวัลย์ไม้เลื้อย พบบริเวณน้ำตกสลดไต่และเขาสุเทพในหมู่ที่ 4 บ้านหนองมาตร ปัจจุบันหายากแทบจะสูญหาย ชาวบ้านช้างทุนรู้จักคุณสมบัติของเถาขี้แรดเป็นอย่างดี เพราะบรรพบุรุษใช้เถาขี้แรดมาทำผ้ามัดสะอาดร่างกาย หากนำมาสระผวมจะทำให้หนังศีรษะสะอาด กำจัดเหา และทำให้ผมหงอกช้า เถาขี้แรดจึงเสมือนเป็นสบู่และแชมพูจากธรรมชาติ เถาขี้แรดมีสองชนิดคือ เถาขี้แรดขาว ซึ่งให้เนื้อฟองมากกว่าขี้แรดแดง วิธีการทำสบู่ขี้แรด ต้องนำเถาขี้แรดมาสับให้เป็นแผ่นใยแล้วนำไปผึ่งแดดให้แห้ง จากนั้นนำแผ่นใยสบู่ขี้แรดมาขยี้กับน้ำจะเกิดฟองธรรมชาติปราศจากสารเคมี (จำง มิสโรจน์. 2559: สัมภาษณ์) อย่างไรก็ตาม มีข้อเสียคือความไม่คงทนเนื่องจากเป็นของสดจากธรรมชาติ ทั้งโคลนขาวและเถาขี้แรด หากเก็บไว้นานจะเปลี่ยนสภาพทั้งสีและกลิ่น

ภาพประกอบ 78 คลองแ่่งช่วงฤดูแล้งน้ำใสและปรากฏชั้นโคลนขาว

ภาพประกอบ 79 คลองแอ่งช่วงฤดูฝนน้ำเปลี่ยนเป็นสีแดงและท่วมปิดชั้นโคลนขาว

ภาพประกอบ 80 แผ่นใยสับจากเถาชี้แรดและความแตกต่างระหว่างชี้แรดขาวกับชี้แรดแดง

ภาพประกอบ 81 นำเถาชี้แรดมาขยี้กับน้ำจนเกิดฟองสบู่ ภาพประกอบ 82 การทำแผ่นใยสบู่ชี้แรด

ประเภทที่ 5 มรดกนิเวศธรรมชาติที่ปลูกเป็นพืชเศรษฐกิจ อาทิ ยางพารา ปาล์มน้ำมัน และสวนผลไม้ จะอยู่ในเขตหมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 6 ซึ่งประชากรในพื้นที่ดังกล่าวเป็นคนต่างถิ่นที่อพยพมาอยู่ภายหลัง อาชีพหลักจะเป็นเกษตรกรที่ปลูกพืชเหล่านี้เพื่อส่งขายเป็นวัตถุดิบให้แก่โรงงานแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร (สำเนา ตุงคะเทพี. 2559: สัมภาษณ์)

โดยสรุป เห็นความพยายามของชาวบ้านช้างทูนที่สงวนรักษานิเวศธรรมชาติที่มีความหลากหลายของในแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้ ช่องว่างของการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนคือ ยังไม่มีการกระจายบทบาทหน้าที่ให้หน่วยงานภายนอก เข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบในการช่วยดูแลฟื้นฟูฐานทรัพยากรในพื้นที่ ด้วยเหตุนี้ ภาระการดูแลทรัพยากรในพื้นที่ตกอยู่กับชุมชน เพราะขาดการวางแผนการบริหารจัดการฐานทรัพยากรแบบเครือข่ายเชื่อมโยงและการท่องเที่ยว

1.4 มรดกนิเวศทางสังคมในชุมชนตำบลบ้านช้างทูน

การที่มรดกนิเวศทางสังคมของชุมชนตำบลบ้านช้างทูน มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม สามารถที่จะจัดแบ่งอาณาเขตนิเวศสังคมเป็นสัดส่วนโดยมีเขาเกาะซู้เป็นศูนย์กลาง ทำให้มองเห็นสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการฐานทรัพยากรในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ต่อชีวิตและจิตวิญญาณร่วมกัน

ภาพประกอบ 83 แผนที่นิเวศสังคมในตำบลบ้านช้างทูน

จากภาพ แสดงการแบ่งอาณาเขตนิเวศสังคมในตำบลบ้านช้างหนูออกเป็น 4 พื้นที่ ดังนี้

พื้นที่ชั้นในสุดอยู่บริเวณหมู่ 1 บ้านคลองขวาง ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุซึ่งมีบทบาทเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เห็นได้จากมีการตั้งเรือนบูชาผีหิ้งไว้ในแต่ละบ้าน นอกนั้นเป็นคิลปินพื้นบ้านและครูภูมิปัญญางานช่างฝีมือดั้งเดิม รวมอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวเพื่อทำกิจกรรมในพิธีกรรมต่างๆ ตามความเชื่อเฉพาะกลุ่ม ดังนั้นอาณาบริเวณบ้านคลองขวางหมู่ 1 จึงมีภาพลักษณ์ของวัฒนธรรมชุมชนของ-ชนเรที่เด่นชัดที่สุด ทั้งนี้ลักษณะการตั้งที่อยู่อาศัยจะอยู่โดยรอบเชิงเขาเกาะซู้ มีคลองชะโมะและคลองขวาง ที่ไหลมาจากเขาบรรทัดเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติหล่อเลี้ยงป่าและพื้นที่เกษตรกรรม และมีพื้นที่สาธารณประโยชน์ที่ใช้ร่วมกันบนเขาเกาะซู้

พื้นที่ชั้นที่ 2 อยู่ในบริเวณหมู่ 5 บ้านหนองไม้หอม เป็นที่อยู่อาศัยของประชากรวัยทำงาน หรือลูกหลานชาวช่องที่แต่งงานกับคนต่างถิ่น แล้วแยกออกมาสร้างครอบครัวใหม่ พบว่าบ้านที่ตั้ง หึ่งมีจำนวนน้อย เพราะส่วนใหญ่ไปขึ้นหึงไว้กับบ้านที่ตั้งเรือนฝั้หึงในพื้นที่ชั้นในแหล่งทรัพยากร ธรรมชาติที่สำคัญอยู่ที่คลองแอง ซึ่งเป็นทั้งแหล่งน้ำกินน้ำใช้และเหมืองพลอยธรรมชาติ อาชีพของ ประชากรในพื้นที่นี้ นอกจากการทำพลอยและปลูกไม้หอมเป็นพืชเศรษฐกิจแล้วยังประกอบกิจการ ร้านอาหาร ร้านค้าของชำ ร้านซ่อมมอเตอร์ไซค์ ร้านเสริมสวย รับจ้างทั่วไป

พื้นที่ชั้นที่ 3 อยู่ในบริเวณพื้นที่ หมู่ 2 และหมู่ 3 จะเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ สถานศึกษา วัด และโรงงานรับซื้อและแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้ จะเป็นชาวของเชื้อสายต่างๆ อยู่ปะปนกับคนต่างถิ่นที่เข้ามาประกอบอาชีพ ทั้งรับราชการและเป็นลูกจ้างเก็บผลผลิตทางการเกษตร

พื้นที่ชั้นนอกสุด อยู่ในบริเวณพื้นที่หมู่ 4 มีการตั้งบ้านเรือนไม่มากนักเพราะเป็นที่ดินไม่มีโฉนดและอยู่ใกล้เขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกสลดใจ จึงมักถูกช้างป่าบุกทำลายที่อยู่อาศัยจนเสียหายอยู่เป็นประจำ นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มนายทุนที่เข้ามาลักลอบบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนเพื่อขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ และพื้นที่หมู่ที่ 6 ส่วนใหญ่เป็นสวนผลไม้ซึ่งอยู่ใกล้เขตชายแดนเขาบรรทัด

โดยสรุป นิเวศสังคมในตำบลบ้านช้างทุนสะท้อนนัยยะของการเมืองท้องถิ่น ซึ่งผู้นำทางจิตวิญญาณมีบทบาทนำในการบริหารจัดการฐานทรัพยากรในพื้นที่ ภายใต้ความสัมพันธ์แบบสายตระกูล ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นปัจจัยสำคัญในการควบคุมพฤติกรรมคนในชุมชนมิให้นำฐานทรัพยากรธรรมชาติบริเวณเขาเกาะซู้ออกไปใช้โดยพลการ ส่งผลให้คนในชุมชนมีการเฝ้าระวังและตระหนักถึงภัยคุกคามฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอาจกระทบต่อการดำรงอยู่ของมรดกวัฒนธรรม

1.5 การวิเคราะห์อัตลักษณ์พื้นที่ของชุมชนตำบลบ้านช้างทุน

จากการศึกษาประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ของมรดกท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชนตำบลบ้านช้างทุนสามารถวิเคราะห์ได้ว่า จุดเด่นทางภูมิศาสตร์สังคมในพื้นที่ตำบลบ้านช้างทุนมีการแบ่งเขตพื้นที่ตามอัตลักษณ์ท้องถิ่นอย่างชัดเจน เช่น หมู่ 1 เป็นเขตสงวนรักษามรดกวัฒนธรรมของ-ซัมเร และมีเขาเกาะซู้เป็นเขตสงวนรักษามรดกนิเวศป่าต้นน้ำ หมู่ 2 เป็นเขตเศรษฐกิจ การเมือง และการศึกษา หมู่ 3 และหมู่ 6 เป็นเขตพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ หมู่ 4 เป็นเขตป่าสงวนและเขตเฝ้าระวังช้างป่า และหมู่ 5 เป็นเขตสงวนรักษามรดกอุตสาหกรรม(เหมืองพลอยโบราณ) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของมรดกท้องถิ่น แม้ว่าประชากรในพื้นที่ตำบลบ้านช้างทุน มีความแตกต่างทางด้านชาติพันธุ์และถิ่นกำเนิด แต่ปัจจัยที่ทำให้คนในชุมชนมีจุดร่วมกันคือการเอาชนะวิกฤตสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรมพลอยในอดีต ก่อให้เกิดการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการทำงานเพื่อสังคมร่วมกันระหว่างชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น การทำฝ่ายของเพื่ออุกฤตภัยแล้ง และการสร้างโป่งเทียมเพื่อแก้ไขปัญหาช้างป่า เป็นต้น

ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ เป็นปัจจัยกำหนดบทบาทของคนในสังคมตำบลบ้านช้างทุน เพราะผีแต่ละประเภทมีบทบาทหน้าที่ในการควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนด้านต่างๆ เช่น ผีจำสายมีบทบาทควบคุมความประพฤติของฝ่ายหญิง ผีศาลมีบทบาททำให้เกิดความสามัคคีในชุมชน ผี

เขาเกาะซุ้มมีบทบาทปกป้องรักษาป่าชุมชน เป็นต้น ชุมชนรับรู้ร่วมกันว่าหากฝ่าฝืนจารีตประเพณี จะต้องถูกผีบรรพบุรุษลงโทษ ซึ่งอาจเกิดการเจ็บป่วยหรือมีอันเป็นไปโดยไม่รู้สาเหตุ ความเชื่อเหล่านี้ ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นผ่านตำนานท้องถิ่นที่สะท้อนบทลงโทษของตัวละครที่มีพฤติกรรมผิด ผิด เช่น ตำนานเสือสมิงเขาเกาะซุ้ม เป็นต้น ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษเปิดโอกาสให้เพศหญิงเข้ามามี บทบาทเป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณโดยมีการนำดอกหมากมาทัดที่ใบหูเพื่อเป็นสัญลักษณ์เฉพาะกลุ่ม ในขณะที่เพศชายมีบทบาทเป็นผู้นำในการปกครองหมู่บ้าน และดูแลปกป้องทรัพยากรในพื้นที่ทำกิน นอกจากนี้ สังคมในตำบลบ้านช้างทุนมีความเคลื่อนไหวจัดกิจกรรมงานประเพณีร่วมกันตลอดทั้งปี ล้วนเกี่ยวข้องกับการนำเอาฐานทรัพยากรธรรมชาติออกมาใช้ตามฤดูกาล เช่น การลอกเปลือกต้น ตะโก (ตะกู) มาทำเรือ การนำกากกล้วยพระมาทำเป็นบัตร์เซียม (ภาชนะใส่เครื่องเช่นผีบรรพบุรุษ โดยปักไว้กลางแจ้ง) การนำไปคลุ้มหอมในพิธีเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษ และภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหาร การกิน ที่แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างกลมกลืน เช่น ข้าวยาทุหล่า ยาวันหมา น้อย น้ำดับ และปลาร้าซอ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอาหารอีสาน เป็นต้น ปัจจัยดังกล่าวนับว่าเป็นจุด แข็งของชุมชนที่มีปัจจัยด้านนิเวศและวัฒนธรรมที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ และมีโอกาสต่อยอดให้ เกิดการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ที่สามารถช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่น

2. การก่อตั้งและบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน

2.1 กระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน

ตำบลบ้านช้างทุน เป็นพื้นที่ที่เคยประสบภาวะวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม อันเป็น ผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังนั้น การวางแผนก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุนจึง แสดงให้เห็นถึงความท้าทายของชุมชนในการสร้างคุณค่าให้มรดกท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ รวมทั้ง แสวงหาแนวทางปฏิบัติร่วมกัน เพื่อบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถานให้ตรงตามเป้าหมายที่ชุมชน กำหนด โดยมีกระบวนการก่อตั้งและบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน 4 ขั้นตอน ดังนี้

ตาราง 10 กระบวนการก่อตั้งและบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน

ขั้นตอน	กระบวนการ	แนวทางปฏิบัติการ	เป้าหมาย
①	สร้างคุณค่า ทรัพยากรมนุษย์ และเครือข่าย ภายใน	❖ สรรหาอาสาสมัครเป็นภัณฑารักษ์ชุมชน ❖ จัดตั้งคณะกรรมการบริหารโดยชุมชน ❖ การสืบค้น พื้นฟู จัดเก็บ ถ่ายทอด นิเวศภูมิปัญญา และปลูกฝังจิตสำนึกร่วม ในการเป็นเจ้าของมรดกท้องถิ่น	❖ สร้างเครือข่าย การทำงานร่วมกัน ของคนสามวัย ❖ วางแผนบริหาร จัดการและสืบค้น อัตลักษณ์พื้นที่ ❖ พัฒนาศักยภาพ ด้านการศึกษา และการสื่อสาร
②	สร้างคุณค่า ทรัพยากรนิเวศ	❖ กำหนดขอบเขตการบริหารจัดการ และสร้างการรับรู้คุณค่าทรัพยากรนิเวศ ในแต่ละพื้นที่โดยน่านิเวศภูมิปัญญามาใช้ แก้ไขปัญหา	❖ โปรแกรม/กิจกรรม
③	สร้างความ มั่นคง/ภูมิคุ้มกัน ให้ชุมชน	❖ การฝึกอบรมเทคนิค/วิชาชีพดั้งเดิม ❖ สร้างเครือข่ายธนาคารสีเขียว	❖ เชื่อมโยงเครือข่าย เศรษฐกิจท้องถิ่น ❖ มาตรการการ บริหารจัดการ ทรัพยากรส่วนรวม
④	สร้างเครือข่าย ภายนอก	❖ สร้างการรับรู้อัตลักษณ์พื้นที่ ❖ ขยายฐานสมาชิก/ผู้ให้การสนับสนุน	❖ การกิจให้ผู้ชมมี ส่วนร่วมบำเพ็ญ ประโยชน์แก่สังคม ❖ เทคโนโลยี/เงินทุน การตลาด/แรงงาน/ ประชาสัมพันธ์

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างคุณค่าให้ทรัพยากรมนุษย์

ในกระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างไทยขั้นตอนที่ 1 ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 3 กิจกรรมย่อย ได้แก่ กิจกรรมที่ 1 การประชุมกลุ่มเฉพาะ(Focus Group) อาสาสมัครที่เป็นคณะกรรมการบริหารนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างไทย จำนวน 12 คน เพื่อสำรวจสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน กิจกรรมที่ 2 การจัดเวทีเยาวชนนักสืบสวนมรดกท้องถิ่น มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาศักยภาพเยาวชนในพื้นที่ สืบค้นมรดกนิเวศภูมิปัญญาท้องถิ่นจากกลุ่มครัวภูมิปัญญา และกิจกรรมที่ 3 กิจกรรมปฐมนิเทศ มีเป้าหมายเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ในครอบครัวระหว่างเด็กกับผู้ปกครอง ได้เรียนรู้คุณค่าของนิเวศภูมิปัญญาร่วมกันจากกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ ดังตาราง

ตาราง 11 กิจกรรมที่ 1 การ Focus Group กลุ่มภาคีเครือข่ายชุมชนบ้านช้างไทย

รูปแบบกิจกรรม	พื้นที่	เป้าหมาย	ลักษณะกิจกรรม
กิจกรรม Focus Group	❖ ศาลา ประชาคม ❖ บ้านผู้นำ ท้องถิ่น	❖ แจ้งวัตถุประสงค์ โครงการวิจัย ❖ หาอาสาสมัครเป็น ภาคีเครือข่ายชุมชน ❖ สืบค้นอัตลักษณ์ของ มรดกท้องถิ่น ❖ สอบถามความ ต้องการและสภาพปัญหา ในแต่ละพื้นที่	❖ เวทีประชาคม ❖ ประชุมกลุ่มเฉพาะ

ภาพประกอบ 84 FOCUS GROUP กลุ่มภักดีธารักษ์ชุมชน

ตาราง 12 กิจกรรมที่ 2 เวทีเยาวชนนักสืบสนามรดกท้องถิ่น

รูปแบบกิจกรรม	พื้นที่	เป้าหมาย	ลักษณะการจัดกิจกรรม
กิจกรรม เวที เยาวชน	❖ โรงเรียนวัด ช้างทูน ❖ เขาเกาะซู้	❖ เพื่อกระตุ้นความ ทรงจำของกลุ่มผู้สูง อายุและลดช่องว่าง ความสัมพันธ์ ระหว่างเด็กกับ ผู้ปกครองไกระบวน การเรียนรู้ร่วมกัน เกี่ยวกับคุณค่าของ ธรรมชาติและนิเวศ ภูมิปัญญาที่ช่วย ชุมชนปรับตัวต่อ การเปลี่ยนแปลง ของสภาพแวดล้อม และสังคม	❖ จัดการประชุมแบบไม่เป็นทางการโดยพา กลุ่มผู้สูงอายุและผู้ปกครองมาพบปะสังสรรค์ กับลูกหลานของตนเองเพื่อบอกเล่าเกี่ยวกับ คุณค่าของมรดกนิเวศธรรมชาติที่สัมพันธ์กับ วิถีชีวิตของชาวซอง-ซัมเรเชื้อสายต่างๆและ ตำนานท้องถิ่นของบ้านช้างทูน โดยเปิดโอกาส ให้เด็กนักเรียนได้ซักถามและแลกเปลี่ยนความ คิดเห็นกับเพื่อนและผู้ปกครอง ❖ เด็กนักเรียนนำจินตนาการจากที่ได้ฟัง ตำนานท้องถิ่นมาสร้างสรรค์การแสดงเพื่อ สร้างการรับรู้ถึงคุณค่าของพื้นที่แหล่ง กำเนิดมรดกธรรมชาติและนิเวศภูมิปัญญา วิถีซอง-ซัมเร

ตาราง 12 (ต่อ)

รูปแบบ กิจกรรม	พื้นที่	เป้าหมาย	ลักษณะการจัดกิจกรรม
		❖ เพื่อพัฒนา ศักยภาพให้คนใน ชุมชนมีบทบาท เป็นภัณฑารักษ์ ชุมชน ซึ่งมีส่วนร่วมกันคว่ำ และวางแผนจัดการ เรียนรู้เกี่ยวกับ คุณค่าในเวศภูมิ ปัญญาด้านต่างๆ	

ภาพประกอบ 85 ประชุมกลุ่มนักเรียน

ภาพประกอบ 86 กิจกรรมเวทีเยาวชน

ตาราง 13 กิจกรรมที่ 3 ปูย่าพาทำ

กิจกรรมปูย่าพาทำ	บ้านที่อยู่อาศัยของครูภูมิปัญญา	❖ เพื่อให้เกิดกระบวนการถ่ายทอดและสืบสานนิเวศภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น ❖ เพื่อจัดปมด้อยเรื่องชาติพันธุ์และปลูกฝังจิตอาสาเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม ❖ เพื่อกระตุ้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนจัดการเรียนรู้โดยพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาสในการสร้างการรับรู้อัตลักษณ์พื้นที่	❖ ครูโรงเรียนวัดช้างทุนร่วมกับผู้ปกครองจัดทำคู่มือเรียนรู้นิเวศภูมิปัญญาวิถีของสำหรับเด็ก โดยมอบภารกิจให้เด็กค้นหาคำตอบด้วยตนเองในระหว่างทัศนศึกษา ❖ จัดกิจกรรมทัศนศึกษาเส้นทางธรรมชาติเขาเกาะชูเพื่อให้เด็กได้สัมผัสและรับรู้คุณค่าของพืชสมุนไพรในท้องถิ่น ❖ จัดกิจกรรมทัศนศึกษาตามบ้านเพื่อสร้างการรับรู้คุณค่าและสืบสานมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ❖ จัดกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมโดยชุมชนมอบภารกิจให้เด็กนักเรียนช่วยค้นหาพืชในท้องถิ่นมาเก็บรักษาไว้ในธนาคารสีเขียวโดยเชื่อมโยงเครือข่ายพื้นที่ในชุมชนกับโรงเรียน
------------------	---------------------------------	---	---

ภาพประกอบ 87 ครูภูมิปัญญาสอนทำบัตรเชิญผี ภาพประกอบ 88 สอนทำฝายของกุ่มักฤตภัยแล้ง

ภาพประกอบ 89 เดินศึกษาพืชท้องถิ่นบนเขาเกาะซู้ ภาพประกอบ 90 สอนทำขนมปาย

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างคน 3 วัยเพื่อฟื้นฟู จัดเก็บ พิทักษ์รักษา ถ่ายทอดองค์ความรู้ และวางแผนพัฒนาโดยนำรากฐานนิเวศภูมิปัญญามาต่อยอดเป็นกิจกรรม ที่สร้างการรับรู้ร่วมกันเกี่ยวกับคุณค่าของแหล่งมรดกนิเวศธรรมชาติ รวมทั้งความท้าทายชุมชนในการวางแผนกลยุทธ์ เพื่อใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือช่วยชุมชนให้ก้าวพ้นวิกฤตจากภัยคุกคามต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติ และวิถีชุมชน การสำรวจพื้นที่และพฤติกรรมของชาวบ้านข้างทูน

จากการสังเกตผลการปฏิบัติการของชุมชน ในกระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณท์บ้านข้างทูนพบว่ามีข้อจำกัด 2 ประการ คือ

ประการแรก ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา เนื่องจากเด็กนักเรียนขาดโอกาสได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่อง เพราะต้องย้ายถิ่นตามผู้ปกครองไปหางานทำนอกพื้นที่ ดังนั้น ต้องวางแผนสร้างงานในพื้นที่เพื่อดึงดูดให้ประชากรวัยทำงานหวนคืนสู่บ้านเกิด นอกจากนี้กลุ่มผู้สูงอายุมีปัญหาด้านการสื่อสาร ทั้งในการจัดการเรียนรู้และไม่สามารถบันทึกเรื่องราวความเป็นไปในชุมชนหรือ

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมให้เป็นลายลักษณ์อักษรได้เพราะเป็นสังคมมุขปาฐะ ซึ่งมีความเชื่อเรื่องผีว่าจะเป็นตัวกำหนดช่วงเวลาการถ่ายทอดมรดกท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น นอกจากนี้ยังขาดการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมระหว่างนักเรียนกับผู้ปกครอง เพื่อเรียนรู้คุณค่าของมรดกนิเวศธรรมชาติกับนิเวศภูมิปัญญาในการนำทรัพยากรมาใช้เพื่อแก้ปัญหาในท้องถิ่น

ประการที่ 2 โครงการพัฒนาต่างๆ จากหน่วยงานภาครัฐ เป็นการให้ความช่วยเหลือในระยะสั้นแต่ทำให้คนในชุมชนเป็นหนี้ในระยะยาว เพราะมุ่งพัฒนามิติเศรษฐกิจเพียงด้านเดียวโดยละเลยด้านการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่ นอกจากนี้ ขาดการส่งเสริมการประกอบอาชีพดั้งเดิมเช่น หมอพื้นบ้าน ช่างฝีมือ ฯลฯ และการสร้างคุณค่าให้คนในท้องถิ่นรับรู้ถึงคุณค่าของพืชท้องถิ่น ซึ่งสามารถนำมาพัฒนาต่อยอดเป็นกิจกรรมหรือสินค้าที่สร้างการรับรู้อัตลักษณ์พื้นที่ให้แตกต่างจากแหล่งท่องเที่ยวชุมชนแห่งอื่น ปัจจุบันชาวบ้านข้างทุนประสบปัญหาเป็นหนี้จากการกู้เงินจากสถาบันการเงิน เพื่อไปลงทุนในธุรกิจการเกษตรเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจตามนโยบายของรัฐบาล ทั้งนี้ ภาครัฐมิได้จัดหาตลาดเพื่อรองรับผลผลิตที่มีจำนวนมากแต่ราคาตกต่ำหรือจัดหาผู้เชี่ยวชาญเทคโนโลยีต่างๆ ให้เข้ามาเป็นที่ปรึกษาวิสาหกิจชุมชนเหมือนตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานในประเทศพัฒนาแล้วทางอุตสาหกรรม

จากที่กล่าวมา สะท้อนให้เห็นว่าบริบทสังคมในตำบลบ้านข้างทุนมีคุณสมบัติไม่สอดคล้องกับตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานของฝรั่งเศสด้วยข้อจำกัดหลายประการ โดยเฉพาะ การสร้างความสมานฉันท์ระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชนที่เป็นไปได้ยาก นิเวศพิพิธภัณฑสถานของฝรั่งเศสจะมุ่งเน้นการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับศาสตร์หลายสาขา เพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณค่าโดยกระจายอำนาจให้คนในท้องถิ่น มีบทบาทจัดการเรียนรู้และฝึกอบรมเพื่อผลิตแรงงานที่มีคุณภาพควบคู่กับการปลูกฝังจิตสำนึกรักบ้านเกิด โดยภาครัฐให้การอุปถัมภ์ด้านเงินทุนและผู้เชี่ยวชาญให้คำปรึกษา เนื่องจากประชาชนต้องนำเงินไปลงทุนกับอาชีพที่ตนเองไม่มีทักษะความเชี่ยวชาญ เช่น มีการส่งเสริมปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจตามนโยบายของรัฐบาล มีการจัดหาผู้เชี่ยวชาญภายนอกมาฝึกฝนอาชีพแก่กลุ่มแม่บ้านและผู้สูงอายุ เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างคุณค่าให้ทรัพยากรนิเวศธรรมชาติ

แม้ว่าทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ตำบลบ้านข้างทุน จะได้รับผลกระทบจากการทำอุตสาหกรรมพลอยจนสภาพดินเสื่อมโทรมและพืชท้องถิ่นถูกทำลายสูญหายไปเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามอัตลักษณ์มรดกท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชนตำบลบ้านข้างทุน ก็ยังมีจุดเด่นอยู่ที่ความหลากหลายของทุนนิเวศธรรมชาติ ซึ่งทำให้เห็นความแตกต่างทางสภาพภูมิศาสตร์สังคมในแต่ละพื้นที่ อาทิ

แร่ อัญมณีชนิดต่างๆ ไม้หอม สมุนไพรหายากซึ่งมีเฉพาะเขตป่าต้นน้ำ พืชสำหรับการประกอบอาหารและพิธีกรรม สิ่งเหล่านี้ยังคงอยู่ในความทรงจำร่วมกันของชาวบ้านช่างทูนที่ผ่านพ้นวิกฤตต่างๆ ด้วยนิเวศภูมิปัญญาที่ช่วยให้ชุมชนนำฐานทรัพยากรธรรมชาติรอบตัว มาใช้เพื่อปรับตัวต่อการใช้ชีวิตบนฐานคิดแบบพึ่งพาตนเอง จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นวงจรวิถีชีวิตของชาวบ้านช่างทูนที่มีการเคลื่อนไหวตลอดเวลา โดยการนำฐานทรัพยากรธรรมชาติมาใช้อย่างหมุนเวียนตามฤดูกาล ทั้งนี้ มีการกำหนดพื้นที่สำหรับจัดเก็บ ดูแลรักษา และควบคุมการนำฐานทรัพยากรออกไปใช้เพื่อการบริโภค โดยเฉพาะบริเวณป่าชุมชนเขาเกาะซู้ ถูกกำหนดให้เป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อถ่ายทอดอุดมการณ์ของบรรพบุรุษที่ปกป้องคุ้มครองเขตป่าต้นน้ำ ซึ่งเป็นทั้งแหล่งทำมาหากินและศูนย์รวมจิตวิญญาณของคนในชุมชน

ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยปกป้องรักษาความอุดมสมบูรณ์ของมรดกนิเวศธรรมชาติในตำบลบ้านช่างทูน เห็นได้จากการตั้งศาลให้เป็นที่ตั้งสถิตของผีเจ้าที่เจ้าทางในเขตรอยต่อของแต่ละหมู่บ้าน และคนในชุมชนต้องเข้าร่วมพิธีเซ่นไหว้ผีศาลเป็นประจำทุกปีมิเช่นนั้นจะทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บหรือเกิดภัยอันตรายต่อชีวิต พืชเพาะปลูก สัตว์เลี้ยง และทรัพย์สิน ที่อยู่อาศัย ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนให้เห็นกลยุทธ์ที่สร้างขึ้นให้คนในชุมชน ตระหนักถึงและมีส่วนร่วมกันดูแลรักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ แต่ทว่าบทบาทการเป็นผู้พิทักษ์เขตป่าชุมชน และการรับรู้คุณค่ามรดกนิเวศธรรมชาติในพื้นที่ยังคงจำกัดเฉพาะภายในกลุ่มผู้สูงอายุ ผู้ที่เป็นชาวไทยเชื้อสายชอง-ขมุ-ขมุ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่มาแต่เดิม ในขณะที่กลุ่มเยาวชนและกลุ่มคนต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ภายหลัง มิได้มีส่วนร่วมในกระบวนการดังกล่าว เพราะขาดการเชื่อมโยงเครือข่ายการจัดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับโรงเรียน เพื่อกระตุ้นให้เกิดความอยากรู้ร่วมกันระหว่างเด็กกับผู้ปกครองเกี่ยวกับมรดกนิเวศภูมิปัญญา และคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ

ภาพประกอบ 91 ธนาคารต้นไม้

ภาพประกอบ 92 ให้อาหารไก่เขาเกะฮู้

การสร้างคุณค่าให้มรดกนิเวศธรรมชาติในพื้นที่ เป็นความท้าทายคนในชุมชนต้องร่วมกัน คิดวางแผนจัดการเรียนรู้ เพื่อเชื่อมโยงนิเวศพิพธิภักดิ์กับเครือข่ายสังคมท้องถิ่นโดยมีเป้าหมาย ร่วมกันคือการดูแลปกป้องฐานทรัพยากรที่เป็นสมบัติส่วนรวม และรับมือกับวิกฤตปัญหาต่างๆ ทั้งที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและผลกระทบจากการท่องเที่ยวในอนาคต ดังตาราง

ตาราง 14 การกำหนดพื้นที่ตามสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน

พื้นที่	สภาพปัญหา	ความต้องการของชุมชน
หมู่ที่ 1	ปัญหาผู้สืบทอดวัฒนธรรม	① ต้องการสิทธิในการใช้ชีวิตแบบทันสมัย โดยที่ไม่อยู่ภายใต้นโยบายท่องเที่ยว เมืองอนุรักษ์ ② ต้องการรายได้เพื่อจัดงานทรวง ผีบรรพบุรุษ ③ ต้องการให้กลุ่มเด็กและเยาวชนได้สืบทอดวัฒนธรรม ④ ต้องการสร้างคุณค่าให้พื้นที่เขาเกะฮู้

ตาราง 14 (ต่อ)

พื้นที่	สภาพปัญหา	ความต้องการของชุมชน
หมู่ที่ 2	ปัญหาคุณค่าประเพณีท้องถิ่นสูญหาย	① ต้องการสร้างคุณค่าให้ต้นตะโก ② ต้องการกระตุ้นจิตสำนึกในการสืบสานภูมิปัญญาการประดิษฐ์เรือตะโก ③ ต้องการเชื่อมโยงความร่วมมือกับวัด โรงเรียน และหน่วยงานราชการ ในการจัดตั้งเครือข่ายธนาคารต้นไม้
หมู่ที่ 4	ปัญหาช้างป่า	① จัดสรรพื้นที่สำหรับทำโปงเทียม เพื่อเพิ่มแหล่งอาหารให้ช้างป่า ② การร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐในการเฝ้าระวังภัยจากช้างป่า ③ พลิกวิกฤตช้างป่าให้เป็นโอกาสทางธุรกิจการท่องเที่ยว
หมู่ที่ 5	ปัญหาสุขภาพ ปัญหาว่างงานในผู้หญิงและผู้สูงอายุ ปัญหาไม้หอมมีจำนวนลดลง ปัญหาภัยแล้ง	① ฟื้นฟูพืชสมุนไพรและไม้หอมเพื่อแก้ไข ปัญหาสุขภาพและพัฒนาคุณภาพชีวิต ② สร้างคุณค่าให้อาชีพหมอยาชาวบ้าน เพื่อแก้ปัญหาวางงาน ③ สร้างเครือข่ายเศรษฐกิจกับโรงงาน ④ รื้อฟื้นภูมิปัญญาการสร้างฝายของเพื่อแก้ปัญหภัยแล้ง

จากตาราง 14 ผู้วิจัยได้รวบรวมความเห็นของกลุ่มเป้าหมายในกระบวนการประชุมกลุ่ม (Focus Group) เพื่อสำรวจความต้องการของชุมชนที่ได้ร่วมวางแผนจัดการเรียนรู้และบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ผลการปฏิบัติการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการวางแผนก่อตั้งและบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทุน ให้มีความสำคัญกับบทบาทของชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจกำหนดทิศทางการพัฒนา โดยหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนมิได้เข้ามาแทรกแซงการบริหารจัดการเหมือนนิเวศพิพิธภัณฑในต่างประเทศ ทั้งนี้ ชาวบ้านช้างทุนได้มีการกระจายความรับผิดชอบในการจัดการเรียนรู้คุณค่าของมรดกท้องถิ่นผ่านฐานกิจกรรมต่างๆ โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน ดังตาราง

ตาราง 15 การวางแผนบริหารจัดการพื้นที่จัดการเรียนรู้ในนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน

ประเภทของพื้นที่	การสร้างฐานกิจกรรม
พื้นที่จัดแสดงในบ้าน	❖ ที่ทำการส่วนกลางของนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน ❖ ส่วนห้องสมุดและพื้นที่จัดเก็บองค์ความรู้นิเวศภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ❖ ส่วนจัดการเรียนรู้สพภูมิปัญญา ❖ ส่วนจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาเครื่องจักสานต้นคลุ้ม ❖ ส่วนจัดการเรียนรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมทรงผีบรรพบุรุษ ❖ ส่วนจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านอาหารและขนม ❖ ส่วนจัดแสดงสินค้าและของที่ระลึก ❖ ส่วนธนาคารสีเขียวสำหรับเก็บสะสมและทดแทนทรัพยากรนิเวศที่ใช้ในชีวิตประจำวัน
พื้นที่จัดแสดงกลางแจ้ง	❖ ส่วนจัดแสดงโรงละครกลางแจ้งเขาเกะฮู้ ❖ ส่วนจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการร่อนพลอยแบบโบราณ ❖ ส่วนจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการสร้างฝาย ❖ ส่วนธนาคารสีเขียวสำหรับเก็บสะสมและทดแทนทรัพยากรนิเวศที่นำไปใช้เพื่อการผลิตหรือก่อกำเนิดชุมชน
พื้นที่ควบคุมและเฝ้าระวัง	❖ เขตพื้นที่ส่วนบุคคล เขตเฝ้าระวังช้างป่า และเขตพื้นที่ทำการเกษตร ❖ เส้นทางศึกษาสมุนไพรรักษาโรคในเขตอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาเกะฮู้ ❖ ส่วนธนาคารสีเขียวสำหรับสงวนรักษาทรัพยากรนิเวศที่มีจำนวนจำกัด หายาก หรือไม่สามารถปลูกทดแทนได้
พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์	❖ ส่วนจัดแสดงหิ้งผีบรรพบุรุษและจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ❖ เขตที่ตั้งผีศาลที่ชุมชนเชื่อว่าช่วยปกป้องคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของคนในชุมชน (มีการเชื่อมโยง 1 หมู่บ้าน / ผีศาล 1 แห่ง) ❖ ส่วนจัดเก็บและถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมซึ่งมีการจำกัดช่วงเวลาในการทำกิจกรรม ❖ ส่วนธนาคารสีเขียวสำหรับเก็บสะสมและทดแทนทรัพยากรนิเวศที่นำไปใช้ในพิธีกรรม/ความเชื่อ

จากตาราง 15 แสดงให้เห็นแนวคิดการบริหารจัดการพื้นที่โดยแบ่งตามลักษณะภูมิศาสตร์สังคมของบ้านช้างทุน ได้แก่ ส่วนที่จัดแสดงในบ้านมีเป้าหมายเพื่อจัดเก็บข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และความทรงจำร่วมกันของชุมชน ห้องสมุด และร้านค้าชุมชน ในส่วนพื้นที่กลางแจ้ง มีเป้าหมายเพื่อแสวงหาความช่วยเหลือจากปัจจัยภายนอกให้เข้ามาเป็นแนวร่วมกับชุมชน ในการฟื้นฟูและแก้ไขปัญหาพื้นที่ซึ่งกำลังประสบวิกฤตภัยธรรมชาติ ผ่านการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงบำเพ็ญประโยชน์ และในที่สุดท้ายคือพื้นที่ควบคุมและเฝ้าระวัง มีเป้าหมายเพื่อบริหารจัดการดูแลรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของคนในชุมชน รวมทั้งนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ มีการกำหนดมาตรการหรือข้อปฏิบัติร่วมกันเพื่อควบคุมการนำฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนที่นำออกไปใช้ในวัตถุประสงค์ต่างๆ การหาทรัพยากรมาทดแทน เพื่อเพิ่มปริมาณภายใต้แนวคิดธนาคารสีเขียวที่เชื่อมโยงเครือข่ายท้องถิ่น รวมทั้ง การวางแผนเพื่อรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยว

ภาพประกอบ 93 ภัณฑารักษ์ชุมชนพานักท่องเที่ยวชมพื้นที่จัดแสดงในบ้าน

ภาพประกอบ 94 พื้นที่ในอาคารเป็นที่ประชุมพบปะภัณฑารักษ์ชุมชนก่อนเริ่มกิจกรรม

ภาพประกอบ 95 กลุ่มภัณฑารักษ์ชุมชนในฐานกิจกรรมนิเวศภูมิปัญญาการจักสานจากต้นคลุ้ม

ภาพประกอบ 96 กิจกรรมร่อนพลอยในพื้นที่จัดแสดงกลางแจ้งบริเวณคลองแอ้ง

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างความมั่นคงและภูมิคุ้มกันให้ชุมชน

กระบวนการสร้างความมั่นคงให้ชุมชน เริ่มต้นจากการจัดประชุมกลุ่มคณะกรรมการบริหารนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน เพื่อกำหนดข้อควรปฏิบัติร่วมกันสำหรับสมาชิกและชี้แจงแผนการดำเนินงานของคณะกรรมการนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุนแก่คนในชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวรับทราบ เพื่อหาหรือแนวทางการจัดกิจกรรมการจัดระเบียบฐานทรัพยากร และทำความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับข้อควรปฏิบัติสำหรับคนในชุมชนเพื่อสาธารณประโยชน์ ดังตาราง

ตาราง 16 ข้อควรปฏิบัติสำหรับคนในชุมชน

❶	ห้ามตัดไม้หอม เฒ่าป่า ห้ามนำต้นกระถางตัวผู้ หวายเส้น หน่อไม้ สมุนไพรในเขตป่าชุมชน เขากะชู้มาจำหน่าย โดยเฉพาะ ส้ารอง สามารถนำมาใช้บริโภคเฉพาะผลเท่านั้น แต่ห้าม โคนทั้งต้น หากฝ่าฝืน ปรับ 10,000 – 20,000 บาท
❷	ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิดในเขตป่าชุมชนเขากะชู้ ปรับตัวละ 5,000 บาท ผู้แจ้งเบาะแสการกระทำความผิดคณะกรรมการจะพิจารณารางวัลให้ตามความเหมาะสม
❸	ผู้ใดขับขีรถจักรยานยนต์ด้วยความเร็วนำหวาดเสียวและส่งเสียงดังรบกวนในที่สาธารณะ ต้องถูกริบทรัพย์สิน และปรับไม่เกิน 2,000 บาท กรณีที่เป็นเยาวชนอายุต่ำกว่า 12 ปี ทำผิดครั้งแรกให้ตักเตือน หากทำผิดซ้ำให้เสียค่าปรับตามกำหนด
❹	ผู้ใดเสพยาเสพติด หรือดื่มของมึนเมา จะไม่ได้รับสิทธิให้เข้าร่วมกิจกรรม
❺	ผู้ใดลักขโมยของผู้อื่น หากฝ่าฝืนจะส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย
❻	ผู้ใดตกลงรับงานแล้วขาดความรับผิดชอบละทิ้งหน้าที่ ทำผิดครั้งแรกให้ตักเตือน หากทำผิดซ้ำคณะกรรมการจะพิจารณาให้ออกจากกลุ่ม
❼	ผู้ใดขาดการประชุมให้ถือว่ายอมรับผิดชอบของที่ประชุมโดยไม่สามารถเรียกร้องให้มีการนำมติ ดังกล่าวมาพิจารณาใหม่ในภายหลังได้
❽	ชุมชนต้องมีส่วนร่วมกิจกรรมปลูกต้นไม้เพื่อทดแทนฐานทรัพยากรที่นำออกไปใช้ ในช่วงเทศกาลและวันสำคัญต่างๆ
❾	ผู้ให้บริการรถสามล้อพ่วงข้างต้องสวมหมวกนิรภัยและใส่เสื้อที่ระบุหมายเลขสมาชิกของ นิเวศพิพิธภัณฑ์ และห้ามพาผู้โดยสารออกนอกเส้นทางโดยพลการ
❿	ต้องแบ่ง 10% จากรายได้ของการท่องเที่ยวเพื่อเป็นกองกลางในการบริหารจัดการนิเวศ พิพิธภัณฑ์และดูแลต้นไม้ในพื้นที่ธนาคารสีเขียว

หลังจากประชุมเพื่อรับทราบข้อกำหนดในการเข้าร่วมกิจกรรมแล้ว คณะกรรมการบริหาร นิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน ได้สร้างภูมิคุ้มกันชุมชนจากผลกระทบการท่องเที่ยวโดยวางแผน เกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้คุณค่านิเวศภูมิปัญญา ผ่านกิจกรรมสร้างเสริมประสบการณ์เรียนรู้ต่างๆ โดย กำหนดให้ผู้ชมหรือนักท่องเที่ยวต้องลงมือปฏิบัติภารกิจตามที่ชุมชนมอบหมาย เพื่อเป็นแนวร่วม ช่วยคนในชุมชนรับมือกับปัญหาในแต่ละพื้นที่ โดยสรุป ชาวบ้านช้างทุนได้แบ่งการจัดหมวดหมู่ กิจกรรมออกเป็น 3 โปรแกรมตามความสนใจของกลุ่มเฉพาะ ได้แก่ โปรแกรมมหัศจรรย์นิเวศวิถี

โปรแกรมสปภูมิปัญญา และโปรแกรมจิตวิญญาณแห่งตราด ทั้งนี้ ชุมชนมีบทบาทในการตัดสินใจเพื่อกำหนดเนื้อหาที่จะนำเสนอ โดยสามารถเปลี่ยนแปลงการใช้ฐานทรัพยากรให้ได้อย่างหมุนเวียนตามฤดูกาล ดังตาราง

ตาราง 17 การวางแผนจัดการเรียนรู้ในโปรแกรมต่างๆของนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างตน

ชื่อโปรแกรม	กลุ่มเป้าหมาย	วัตถุประสงค์ของกิจกรรม
โปรแกรมมหัศจรรย์นิเวศวิถีของ	กลุ่มเยาวชนจากสถาบันการศึกษาในระดับต่างๆและหน่วยงานภาครัฐ/เอกชนที่ต้องการทำกิจกรรม CSR เพื่อคืนกำไรสู่สังคม	แก้ไขปัญหาในพื้นที่ที่ประสบอุทกภัย ปัญหากัญแล้ง และปัญหาช้างป่า
โปรแกรมสปภูมิปัญญา	กลุ่มสตรีและผู้สูงอายุ	แก้ไขปัญหาสุขภาพ แก้ไขปัญหาการว่างงาน แก้ไขปัญหาสมุนไพรไม่หอมที่ใช้รักษาโรคมีจำนวนลดลง
โปรแกรมจิตวิญญาณแห่งตราด	กลุ่มคนในท้องถิ่นที่มีเชื้อสายของ-ซัมเรและกลุ่มนักวิชาการหรือผู้ที่สนใจศึกษาด้านวัฒนธรรม	แก้ไขปัญหาขาดผู้สืบทอดทางวัฒนธรรม แก้ไขปัญหาพืชที่ใช้ในพิธีกรรมและใช้ในการดำรงชีวิตมีจำนวนลดลง

ภาพประกอบ 97 นักท่องเที่ยวปฏิบัติภารกิจช่วยชุมชนตำบลโคลนขาว

ภาพประกอบ 98 นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในพิธีกรรมทรงผีละมดในโปรแกรมจิตวิญญาณแห่งตราด

ขั้นตอนที่ 4 การเชื่อมโยงเครือข่ายภายนอก โครงสร้างการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช่างทูน มีลักษณะเชื่อมโยงเครือข่ายธนาคารสีเขียวโดยมีนิเวศพิพิธภัณฑสถานเป็นศูนย์ กลางเพื่อจัดเก็บข้อมูลและให้บริการด้านต่างๆ แก่สังคม โดยมีการเชื่อมโยงความร่วมมือกับเครือข่ายภายนอกดังนี้

1. เครือข่ายกับสถาบันศาสนา แม้ว่าชาวบ้านช่างทูนยังคงยึดถือความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ

แต่ก็มีความเลื่อมใสในศาสนาพุทธอย่างมาก เห็นได้ว่าการจัดงานบุญเมื่อใดก็ตาม คนในหมู่บ้านต้องละทิ้งภาระงานทั้งหมดเพื่อไปร่วมงาน ดังนั้นการเชื่อมโยงนิเวศพิพิธภัณฑสถานกับวัด จึงช่วยกระตุ้นจิตสำนึกให้คนในชุมชนรับรู้ร่วมกันถึงคุณค่าของมรดกนิเวศที่มีความสัมพันธ์กับประเพณีท้องถิ่น โดยเฉพาะ พิธีลอยเรือตะโก ในวันออกพรรษากำลังถูกลบเลือนจากความทรงจำของคนในชุมชน เนื่องจาก ไม้ตะโกที่ใช้ทำเรือมีจำนวนลดลง ทำให้มีการนำเรือพลาสติกมาประกอบพิธีแทน คณะกรรมการนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช่างทูนตระหนักถึงวิกฤตทางวัฒนธรรม จึงวางแผนกลยุทธ์ในการบริหารจัดการ โดยใช้วัดเป็นพื้นที่จัดตั้งเครือข่ายธนาคารสีเขียวเพื่อให้นักท่องเที่ยวและชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง แม้มิได้เข้ามามีส่วนร่วมในคณะกรรมการบริหารนิเวศพิพิธภัณฑสถานแต่สามารถเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของนิเวศพิพิธภัณฑสถานได้โดยผ่านกิจกรรม “ธนาคารตะโก” หรือ การปลูกต้นตะโกเพื่อเก็บรักษาไว้ในวัดช่างทูน ซึ่งกำหนดเป็นสถานที่ในการจัดงานประเพณีประจำปี โดยคนในชุมชนทั้ง 6 หมู่บ้านรับรู้ร่วมกันว่าสามารถนำเปลือกไม้ตะโกจากธนาคารสีเขียวมาใช้ทำเรือตะโกเฉพาะช่วงเทศกาลลอยเรือในวันออกพรรษา และมีเงื่อนไขว่าต้องร่วมกันปลูกทดแทนหลังเสร็จพิธีกรรม จากนั้น หมอใจดีผู้ประกอบพิธี (เป็นหนึ่งในคณะกรรมการบริหารนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช่างทูน) จะแบ่งเงินบริจาคที่ได้รับจากชาวบ้าน ออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งถวายวัดเพื่อทำบุญเป็นค่าน้ำค่าไฟ อีกส่วนหนึ่งเข้ากองทุนธนาคารตะโกของวัดเพื่อให้เป็นค่าช่วยดูแลรักษาต้นไม้ นอกจากนี้ ยังจัดตั้งธนาคารสีเขียวสำหรับเก็บรักษาสมุนไพรที่มีคุณค่าด้านการบำบัด รักษาตามภูมิปัญญาการแพทย์แผนของโบราณร่วมกับสำนักสงฆ์ที่เชื่อมโยงในเครือข่าย

2. เครือข่ายกับสถาบันการเมืองและเศรษฐกิจ วิกฤตช้างป่ากลายเป็น

ประเด็นที่สร้างความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างหมู่บ้านและพื้นที่ตำบลใกล้เคียง เพราะช้างจะอพยพออกจากป่าและมุ่งหน้าสู่เขตที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของราษฎร ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านเกิดความเสียหาย และมีจำนวนผู้เสียชีวิตหรือบาดเจ็บจากการถูกช้างป่าทำร้ายเพิ่มมากขึ้นเมื่อพื้นที่หนึ่งทำการไล่ช้างป่าก็จะอพยพไปหากินอีกพื้นที่หนึ่ง และจะอพยพหมุนเวียนกลับไปยังที่เดิม แม้ว่าองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านช่างทูนจะพยายามทุกวิถีทางเพื่อแก้ไขปัญหาอาทิ การสร้างหอเฝ้าระวังช้างป่า การกันรั้วไฟฟ้า การปลูกต้นไม้เพื่อเพิ่มแหล่งอาหารให้ช้าง เป็นต้น

แต่ก็ไม่ทำให้สถานการณ์ดีขึ้นเพราะช่างก็รู้จักเรียนรู้และปรับตัวต่อวิธีการต่างๆของมนุษย์ เช่น โคนต้นไม้ให้ล้มทับรั้วไฟฟ้า แล้วเดินเหยียบต้นไม้ข้ามมาอย่างปลอดภัย เป็นต้น (ดิลก ภูมิขเวง. 2559: สัมภาษณ์)

สาเหตุดังกล่าวทำให้ความเห็นของคนในชุมชนแตกออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายชาวไทยเชื้อสายชอง-ซัมเร่ที่มีแนวคิดอนุรักษ์ช่างกับฝ่ายคนต่างถิ่น หรือกลุ่มนายทุนที่ต้องการให้ทางการขับไล่ช่างออกจากพื้นที่เพราะได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ จึงเกิดการเดินขบวนประท้วงเพื่อเรียกร้องให้นางสาวเบญจวรรณ อ่านเปรื่อง ผู้ว่าราชการจังหวัดตราดในขณะนั้น (พ.ศ.2557) ให้ลงมาช่วยแก้ไขปัญหา ได้จัดให้มีการจัดประชุมเพื่อหาทางให้ทั้ง 2 ฝ่ายประนีประนอมกัน ณ ที่ทำการอำเภอบ่อไร่ คณะกรรมการนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวไทยเชื้อสายชอง-ซัมเร่ได้เสนอแผนประนีประนอมปัญหาช้างป่า โดยเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านช้างทุนในการจัดโครงการรักษาช้างสร้างโป่ง เพื่อพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาสทางธุรกิจโดยใช้เขตเฝ้าระวังช้างป่าในพื้นที่หมู่ 4 จัดกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวเข้ามามีส่วนร่วมสร้างโป่งเทียมให้ช้าง ซึ่งรายได้ส่วนหนึ่งจากการท่องเที่ยวทางนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน ได้บริจาคให้เป็นกองทุนช้างป่าของอำเภอบ่อไร่สำหรับจัดหาวัสดุอุปกรณ์ในการทำโป่งเทียม และตอบแทนเจ้าหน้าที่อาสาสมัครที่มาดูแลรักษาความปลอดภัยขณะทำกิจกรรม รวมทั้ง อดหนุนผลผลิตทางการเกษตรจากชาวบ้าน (อุทัย เปรื่องเวช. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 99 กิจกรรมรักษาช้างสร้างโป่งกับอบต.ช้างทุน

ภาพประกอบ 100 จัดกิจกรรมทำบุญไถ่ชีวิตกระเจงและปล่อยกลับคืนสู่ป่าชุมชนเขาเกะชู้

ผลการปฏิบัติการดังกล่าวทำให้นิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน ขยายเขตพื้นที่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวจำนวนมากกว่าร้อยละ ๖๐ เกิดกิจกรรมที่ตอบสนองกลุ่มเป้าหมายของผู้ประกอบธุรกิจ/บริษัทเอกชนที่แสวงหาพื้นที่ทำกิจกรรม CSR ส่งผลให้นิเวศพิพิธภัณฑ์เป็นที่พึ่งพาของสังคม ทำให้เกิดการรับรู้ร่วมกันในคุณค่าของช้างป่า และชุมชนมีทัศนคติต่อการท่องเที่ยวในด้านบวกมากขึ้น

3. เครือข่ายกับสถาบันการศึกษา

นิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุนได้สร้างเครือข่ายกับสถาบันการศึกษา ได้แก่ โรงเรียนวัดช้างทุน ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนในพื้นที่อำเภอบ่อไร่ โดยร่วมกันจัดเวทีเยาวชน และนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครูภูมิปัญญาไปบันทึกองค์ความรู้ให้เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อจัดแสดงไว้ในที่ทำการนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุนส่วนกลาง ซึ่งตั้งอยู่บริเวณหมู่ที่ 5 บ้านหนองไม้หอม โรงเรียนวัดช้างทุนได้ให้ความร่วมมือนำเด็กนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรม ผลผลิตจากการจัดกิจกรรมเวทีเยาวชน ทำให้เด็กนักเรียนตั้งกลุ่มนักสืบสานวัฒนธรรม และนำตำนานเสือสมิงที่ได้ฟังจากคำบอกเล่าของครูภูมิปัญญาและผู้ปกครองมาพัฒนาต่อยอดเป็นการแสดงละครสืบสานตำนานเสือสมิงเขาเกะชู้ คณะครูโรงเรียนวัดช้างทุนได้จัดทำเป็นคู่มือชมนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุนสำหรับเด็กปฐมวัย เพื่อวัดผลการเรียนรู้ของนักเรียนทั้งก่อนและหลังเข้าร่วมกิจกรรมปฐมาพาทำ (พัชรี เข้มขาว. 2559: สัมภาษณ์) ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนอำเภอบ่อไร่ ได้ร่วมสร้างห้องสมุดชุมชนไว้ในนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน และจัดทำป้ายบอกทาง และข้อมูลเกี่ยวกับสมุนไพรตามเส้นทางศึกษาป่าชุมชนเขาเกะชู้ ปัจจุบันบริษัท SCG ได้มอบวัสดุก่อสร้างโรงละครกลางแจ้งบริเวณเขาเกะชู้เพื่อจัดกิจกรรม CSR คืนกำไรสู่สังคม (สมชาย เปื้องหวะ. 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 101 การแสดงสืบสานตำนานเสือสมิงของนักเรียนบริเวณโรงละครกลางแจ้งเขาเกาะงู

ภาพประกอบ 102 นิทรรศการองค์ความรู้
นิเวศภูมิปัญญา

ภาพประกอบ 103 นักเรียนเรียนรู้นิเวศภูมิปัญญา
จากคู่มือ

ภาพประกอบ 104 ครูและนักเรียนช่วยชุมชน
ผลิตชาชมเร

ภาพประกอบ 105 การกิจเผาข้าวหลาม

ภาพประกอบ 106 เด็กนักเรียนสาธิตทำขนมต้มเปิ้ล ภาพประกอบ 107 นักเรียนร่วมธนาคารต้นไม้

ภาพประกอบ 108 กิจกรรมเรียนรู้วิถีภูมิปัญญาการทำวันหมาน้อย

① หลังจากเดินสำรวจเส้นทางเรียนรู้ป่าชุมชนเขาเกาะขี้แล้ว ลองลากเส้นเชื่อมโยงเพื่อระบุชื่อของพืชต่อไปนี้ให้ถูกต้องตามรูป

① กัลล้วยพระ

ก.

② ต้นคูลุ่ม

ข.

③ วันหมาน้อย

ค.

④ เถาขี้แรด

ง.

⑤ เถาขงโค

จ.

⑥ ลูกสำรอง

ฉ.

เฉลย ① ก ② ข ③ ค ④ ง ⑤ จ ⑥ ฉ

② หลังจากชมนิทรรศการพิพิธภัณฑ์แล้ว ให้เติมคำในช่องว่างว่าของใช้ในชีวิตประจำวันของชาวช่อง-ชมเร บ้านข้างทุนดังรูปต่อไปนี้ทำมาจากพืชชนิดใด

① สมุก

② ฝายทอง

③ มุงหลังคาบ้าน

④ ห่อข้าว

เฉลย ① ต้นคูลุ่ม ② ใบระกำ
③ ใบโสม ④ ใบละป้าง

ภาพประกอบ 109 คู่มือเรียนรู้วิถีภูมิปัญญาสำหรับเด็กปฐมวัย

4. เครือข่ายกับผู้ชม/นักท่องเที่ยว/สื่อมวลชน การกำหนดข้อควรปฏิบัติสำหรับผู้ชม มีเป้าหมายเพื่อวางแผนรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยวในอนาคต โดยควบคุมพฤติกรรมและปลูกฝังจิตสำนึกร่วมในการสงวนรักษามรดกท้องถิ่น ดังตาราง

ตาราง 18 ข้อควรปฏิบัติสำหรับบุคคลภายนอกที่เข้ามาชมนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างไทย

ข้อ	ข้อควรปฏิบัติสำหรับนักท่องเที่ยว
❶	ขอสงวนสิทธิ์การนำชมพิพิธภัณฑสถานโดยกลุ่มภัณฑารักษ์ชุมชนบ้านช้างไทยเท่านั้น และต้องลงทะเบียนเข้าร่วมกิจกรรมกับผู้ประสานงานล่วงหน้าอย่างน้อย 3 วัน
❷	ต้องจอดรถไว้บริเวณหน้าศาลาประชาคมหมู่ 5 และใช้บริการรถสามล้อพ่วงข้างที่ชุมชนจัดหาให้เพื่อป้องกันพื้นที่ทางการเกษตรของชุมชนเกิดความเสียหาย
❸	ต้องปลูกต้นไม้ทดแทนฐานทรัพยากรธรรมชาติที่นำของชุมชนออกไปใช้ในธนาคารสีเขียว
❹	ต้องปฏิบัติตามภารกิจที่ชุมชนมอบหมายเพื่อเรียนรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน
❺	ห้ามบุกรุกเขตป่าชุมชนเขาเกาะซู้ เพื่อตัดไม้ทำลายป่า ล่าสัตว์ และกระทำการอันใดที่ทำลายสภาพแวดล้อม เช่น การตั้งแคมป์หรือจุดไฟโดยไม่ได้รับอนุญาต
❻	ห้ามส่งเสียงทะเลาะวิวาท ห้ามร้องเพลงคาราโอเกะ ห้ามเปิดวิทยุ หรือโทรทัศน์ ที่เสียงดังรบกวนผู้อื่น
❼	ห้ามนำสุรา สิ่งเสพติด และการพนัน เข้ามาในชุมชน
❽	ห้ามเข้าไปในเขตพื้นที่ส่วนบุคคลโดยที่เจ้าของบ้านไม่อนุญาต
❾	กิจกรรมสามารถเปลี่ยนแปลงตามความพร้อมของชุมชน และจำกัดขีดการรองรับผู้ชมไม่เกิน 30 คน / 1 รอบ ยกเว้นบางกิจกรรมที่ต้องใช้คนจำนวนมาก เช่น กิจกรรมรักษาสถาปัตยกรรมโบราณ ต้องแจ้งล่วงหน้า หรือหากต้องการเข้าร่วมกิจกรรมอื่นที่อยู่นอกเหนือโปรแกรมต้องเพิ่มค่าใช้จ่ายตามตกลง
❿	อัตราค่าบริการถูกกำหนดผ่านมติประชาคมจึงไม่สามารถต่อรองขอลดราคาได้ ยกเว้น กรณีสถาบันการศึกษาที่มีความประสงค์ขอศึกษาดูงานหรือสื่อมวลชน ที่ต้องการถ่ายทำรายการโทรทัศน์สามารถทำหนังสือแจ้งกลุ่มภัณฑารักษ์ชุมชน จะได้รับการพิจารณาเป็นพิเศษ

จากตาราง 18 สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของผู้ชม กล่าวคือ ผู้ชมมิได้มีส่วนร่วมเพียงแค่สัมผัสวิถีชีวิต หรือความแตกต่างทางวัฒนธรรมเท่านั้นแต่ต้องได้รับการปลูกฝังพฤติกรรมท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกับคนในท้องถิ่น

2.2 การนำนิเวศพิพิธภัณฑ์มาปฏิบัติโดยชุมชนจัดการเรียนรู้เพื่อสร้างคุณค่าให้มรดกท้องถิ่นผ่านกิจกรรมท่องเที่ยว

จากการประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยเฉพาะมีบทบาทเป็นผู้ประสานงานการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด 12 คน มีเป้าหมายเพื่อระดมความคิดในการวางแผนการบริหารจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติ การกำหนดพื้นที่จัดการเรียนรู้คุณค่าของนิเวศภูมิปัญญา และภารกิจให้ผู้ชมได้ลงมือปฏิบัติเพื่อช่วยชุมชนแก้ไขปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อม ผ่านกิจกรรมท่องเที่ยว มีการจัดหมวดหมู่กิจกรรมตามกลุ่มความสนใจเฉพาะ 3 โปรแกรม เพื่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นอย่างหมุนเวียน ดังตาราง

ตาราง 19 การจัดการเรียนรู้ในนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน

ชื่อโปรแกรม	ภารกิจ	พื้นที่	รายละเอียดกิจกรรม
โปรแกรม 1 มหัศจรรย์ นิเวศวิถี	รักษ้างสร้างโปง	หมู่ 4	ชุมชนได้สร้างการรับรู้คุณค่าของช้างและฟื้นฟูสภาพพื้นที่เหมืองร้างให้เป็นแหล่งอาหารของช้าง โดยบูรณาการความร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลช้างทุนในโครงการรักษ้างสร้างโปง
	การสร้างฝาย	หมู่ 5	ชุมชนสร้างคุณค่าให้ใบระกำและเถาขงโคโดยกำหนดภารกิจให้ผู้ชมช่วยทำฝายกันน้ำเพื่อรับมือกับปัญหากภัยแล้ง
	การร่อนพลอย	หมู่ 5	ชุมชนสร้างคุณค่าให้พื้นที่บริเวณคลองแอ่งที่สะท้อนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวิถีชีวิตที่ยังคงเก็บรักษาภูมิปัญญาการร่อนพลอยแบบดั้งเดิมโดยใช้เครื่องจักสานจากต้นคลุ้ม
	เส้นทางศึกษาป่าชุมชนเขาเกาะซู้	หมู่ 1	ชุมชนสร้างคุณค่าให้พื้นที่ป่าชุมชนเขาเกาะซู้โดยพัฒนาเส้นทางศึกษาทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งอาหารและศูนย์รวมจิตวิญญาณของชุมชน
	ธนาคารกล้วยพระ	หมู่ 1	ชุมชนสร้างคุณค่าให้กล้วยพระซึ่งเป็นพืชที่มีความสัมพันธ์กับการประกอบพิธีกรรมและอาหาร

ตาราง 19 (ต่อ)

ชื่อโปรแกรม	ภารกิจ	พื้นที่	รายละเอียดกิจกรรม
โปรแกรม 2 สป.ภูมิปัญญา	การอบตัวในสุมไก่อ	หมู่ 5	ชุมชนสร้างคุณค่าให้พืชสมุนไพรและไม้หอมที่นำมาใช้ในการอยู่ไฟ
	การทำวันหมาน้อย	หมู่ 5	ชุมชนสร้างคุณค่าให้ต้นหมาน้อยซึ่งเชื่อว่าเป็นยาเย็นโดยมอบภารกิจให้ผู้ชมนำไปหมาน้อยมาทำเป็นวันรับประทานเพื่อปรับอุณหภูมิในร่างกาย
	การพอกตัวด้วยโคลนขาว	หมู่ 5	ชุมชนสร้างคุณค่าให้โคลนขาวที่มีอยู่เฉพาะบริเวณเหมืองพลอยในคลองแองโดยมอบภารกิจให้ผู้มาเยือนช่วยกันนำโคลนขาวมาตำและนำไปผสมกับน้ำสมุนไพรไม้หอมต่าง ๆ ซึ่งเชื่อว่าช่วยแก้ไขปัญหาริดรอนผิวหน้าและป้องกันอาการถูกแดดเผา
	การทำสบู่ขี้แรด	หมู่ 5	ชุมชนสร้างคุณค่าให้เถาขี้แรดซึ่งนำมาใช้ชำระร่างกายตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้าได้โดยปราศจากสารเคมี
	ธนาคารไม้หอม	หมู่ 5	ชุมชนมอบภารกิจให้ผู้ชมปลูกสมุนไพรหรือไม้หอมที่นำออกไปใช้
โปรแกรม 3 จิตวิญญาณแห่งตราด	การทำบัตรเชิญผี	หมู่ 1	ชุมชนมอบภารกิจให้ผู้ชมนำกากกล้วยพระมาทำเป็นบัตรเชิญผี (ที่ใส่เครื่องเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษ)
	การทำเครื่องจักสานจากต้นคลุ้ม	หมู่ 1	ชุมชนสร้างคุณค่าให้ต้นคลุ้มโดยมอบภารกิจให้ผู้ชมช่วยลอกเปลือกต้นคลุ้มและฝึกทักษะการจักสานอย่างง่าย
	การห่อขนมป้ายด้วยใบคลุ้ม	หมู่ 1	ชุมชนมอบภารกิจให้ผู้ชมช่วยห่อขนมป้ายด้วยใบคลุ้มเพื่อเตรียมจัดพิธีกรรมทรงผีบรรพบุรุษ

ตาราง 19 (ต่อ)

ชื่อโปรแกรม	ภารกิจ	พื้นที่	รายละเอียดกิจกรรม
	สืบสานตำนาน เสื่อมิง ณ โรงละคร กลางแจ้งเขาเกาะชู้	หมู่ 1	ชุมชนสร้างคุณค่าให้พื้นที่เขาเกาะชู้เป็น พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพราะเป็นแหล่งกำเนิด ตำนานเสื่อมิง โดยบูรณาการความ ร่วมมือกับโรงเรียนบ้านช้างทุนในการ สร้างคุณค่าใหม่ให้พื้นที่ดังกล่าวเสมือน เป็นโรงละครกลางแจ้งเพื่อให้เด็ก นักเรียนถ่ายทอดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แก่ผู้ชมจากการแสดงบทบาทสมมุติ
	การทำเรือตะโก	หมู่ 2	ชุมชนสร้างคุณค่าให้ต้นตะโกที่มีความ สัมพันธ์กับประเพณีท้องถิ่นโดยเชื่อม โยงเครือข่ายความร่วมมือกับวัดช้างทุน เพื่อจัดตั้งธนาคารต้นตะโกและงาน เทศกาลลอยเรือตะโก เป็นกิจกรรม เสริมในช่วงออกพรรษาของทุกปี
	ธนาคารต้นคลุ้ม	หมู่ 1	ชุมชนสร้างคุณค่าให้ต้นคลุ้มโดยมอบ ภารกิจให้ผู้ชมปลูกต้นคลุ้มกลับคืนสู่ นิเวศพิพิภภัณฑ์

จากตาราง 19 แสดงให้เห็นผลการปฏิบัติการของชาวบ้านช้างทุน ในการจัดการเรียนรู้ เพื่อสงวนรักษานิเวศภูมิปัญญา ที่ช่วยให้ชุมชนสามารถปรับตัวรับมือกับวิกฤตด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้น ในแต่ละพื้นที่แบบพึ่งพาอาศัยกันเพื่อการผสมผสานผลประโยชน์ส่วนรวม นอกจากนี้ แนวคิดการจัดการ เรียนรู้ของชุมชนมิได้บูรณาการความร่วมมือกับสถาบันการศึกษา หรือหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ในพื้นที่เท่านั้น แต่มีพัฒนาการความคิดเพื่อเปลี่ยนบทบาทการมีส่วนร่วมของผู้ชมให้เข้ามาเป็นแนว ร่วมกับชุมชนในการแก้ไขปัญหาในแต่ละพื้นที่

ภาพประกอบ 110 แผนที่ท่องเที่ยวนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช่างทูน

3. การสร้างเกณฑ์วัดคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ก่อนที่จะพัฒนาเป็นนิเวศพิพิธภัณฑรูปแบบใหม่เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน ผู้วิจัยจะใช้เกณฑ์วัดคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑ (MACDAB) 21 ข้อ (Davis, 2011: 42-43) มาเป็นกรอบในการประเมิน เพื่อชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของนิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทุน ทั้งนี้ พบว่ามีเพียง 6 ข้อที่ไม่สอดคล้อง ดังตาราง

ตาราง 20 ปัจจัยที่ไม่สอดคล้องกับเกณฑ์ประเมินนิเวศพิพิธภัณฑ

ข้อ	ปัจจัยในการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ	สอดคล้อง	ไม่สอดคล้อง
1.	มีการบริหารจัดการแบบเชื่อมโยงเครือข่ายในท้องถิ่น	✓	
2.	มีการทำประชาคมและได้รับความเห็นชอบจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย อนุญาตให้สามารถดำเนินกิจการในพื้นที่ได้	✓	
3.	มีการวางแผนเชื่อมโยงความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก อาทิ สถาบันการศึกษา หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคธุรกิจ ฯลฯ	✓	
4.	มีการบริหารจัดการเพื่อสงวนรักษาททรัพยากรในพื้นที่มากกว่านำมาใช้เพื่อผลิตเป็นสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค	✓	
5.	มีการส่งเสริมให้คนพิการ จิตรกร นักดนตรี ศิลปินพื้นบ้าน และกลุ่มผู้ด้อยโอกาสได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม	✓	
6.	มีกลุ่มอาสาสมัครในชุมชนอุทิศตนทำงานเพื่อท้องถิ่น และมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน	✓	
7.	มีอัตลักษณ์ท้องถิ่นและเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าต่อชีวิตและจิตวิญญาณ	✓	

ตาราง 20 (ต่อ)

ข้อ	ปัจจัยในการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์	สอดคล้อง	ไม่สอดคล้อง
8.	มีการบูรณาการอัตลักษณ์ของท้องถิ่นที่หลากหลายได้อย่างเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศที่แตกต่าง	✓	
9.	มีการจัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของคนในยุคปัจจุบันที่ยังคงใช้ชีวิตแบบเดิมอย่างต่อเนื่อง โดยไม่มีการแบ่งพื้นที่และช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อให้เห็นความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงเหมือนพิพิธภัณฑ์โดยทั่วไป		✓
10.	สถานที่ตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ์ต้องเป็นศูนย์กลางท้องถิ่น โดยสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงตัวอาคารหรือสถานที่อื่นๆในท้องถิ่น		✓
11.	มีการส่งเสริมให้เกิดการสะสม อนุรักษ์ และสงวนรักษาทรัพยากรท้องถิ่นภายในชุมชน	✓	
12.	มีความสนใจศึกษามรดกท้องถิ่นแบบเป็นองค์รวม ทั้งรูปธรรมและนามธรรม	✓	
13.	มีการส่งเสริมให้เกิดการสงวนรักษาควบคู่กับการนำทรัพยากรมาใช้อย่างรู้คุณค่า	✓	
14.	มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงทัศนคติเพื่ออนาคตที่ดีกว่า	✓	
15.	มีการบันทึกเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนในอดีตและปัจจุบัน ที่มีการปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม (รวมด้านชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง)		✓
16.	มีการส่งเสริมให้นักวิชาการทั้งภายในและภายนอกเข้ามาศึกษาวิจัย		✓

ตาราง 20 (ต่อ)

ข้อ	ปัจจัยในการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑ	สอดคล้อง	ไม่สอดคล้อง
17.	มีการบูรณาการวิชาการระหว่างศาสตร์ หลากหลายสาขาในการพัฒนา		✓
18.	มีการศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างนิเวศ และวัฒนธรรมควบคู่กัน	✓	
19.	มีความพยายามอธิบาย 3 คู่ความสัมพันธ์ระหว่าง เทคนิค(ภูมิปัญญา)กับตนเอง นิเวศกับวัฒนธรรม อดีตกับปัจจุบัน		✓
20.	มีการบริหารจัดการท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบต่อสังคม	✓	
21.	มีการประสานผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (รายได้จากการ ท่องเที่ยว)ภายในเครือข่ายท้องถิ่นแบบเป็นองค์รวม	✓	

จากตาราง 20 ความไม่สอดคล้องกับต้นแบบนี้อาจเป็นภาพสะท้อนคุณลักษณะเฉพาะของ
นิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทูน ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตต่อบ้างปัจจัยต่างๆที่ไม่สอดคล้องดังต่อไปนี้

ประการแรก (ข้อ9) ไม่สามารถจัดแสดงนิทรรศการจำลองวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมแบบ
ย้อนอดีตได้ เนื่องจากชาวบ้านช้างทูนต้องการสิทธิการใช้ชีวิตตามสมัยนิยมโดยไม่อยู่ภายใต้
นโยบายเมืองท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ประการที่ 2 (ข้อ10) ไม่สามารถจัดแสดงอาคารโบราณสถานที่เป็นศูนย์กลางแหล่งเรียนรู้
เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญอื่นๆ ในท้องถิ่นได้ ตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑของ
ฝรั่งเศส มีภาครัฐให้การอุปถัมภ์ด้านเงินทุนและผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางในการบูรณะอาคารสถาปัตยกรรม
หรือบูรณะโรงงานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ เพื่อสะท้อนความงามของศิลปะที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์
ผ่านการจัดแสดงสถาปัตยกรรมกลางแจ้ง แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลบ้านช้างทูนเป็นป่าสงวนและ
ที่ดินทำการเกษตร จึงไม่มีโบราณสถานหรือโรงงานที่สามารถนำมาบูรณะเพื่อสร้างคุณค่าใหม่ให้
เป็นพิพิธภัณฑได้ นอกจากนี้ การบูรณะโบราณสถานให้คงสภาพเดิมโดยชุมชนทำได้ยาก เพราะ
ต้องใช้งบประมาณจำนวนมากและเป็นภาระในการดูแลรักษา ภูมิปัญญาการก่อสร้างที่อยู่อาศัยแบบ
ดั้งเดิม ใช้วัสดุจากธรรมชาติซึ่งมีอายุใช้งานไม่เกิน 2 ปี ก็จะย่อยสลายไปตามธรรมชาติจึงต้องรู้

และสร้างใหม่อยู่เป็นกิจวัตร ในปัจจุบันการหาวัสดุธรรมชาติที่ใช้ในการก่อสร้าง เช่น ใบโสม เถาซังโค ก้านระกำ เริ่มหายากและมีราคาแพงเพราะต้องจ้างแรงงานให้เข้าไปตัดในป่าลึก และที่อยู่อาศัยของชุมชนก็มีการเปลี่ยนรูปลักษณะเป็นบ้านไม้และบ้านปูนตามยุคสมัย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงฐานะของเจ้าของบ้าน โดยสรุปการเชื่อมโยงนิเวศพิพธิภณท์กับสังคมท้องถิ่นในตำบลบ้านช้างทูน จึงต้องสร้างความท้าทายแก่ชุมชนให้มีบทบาทนำในการกำหนดพื้นที่ และการจัดการเรียนรู้คุณค่าของมรดกนิเวศธรรมชาติในท้องถิ่นแก่ผู้ชม ผ่านกิจกรรมที่ปลูกฝังจิตสำนึกท่องเที่ยวป่าเพื่อประโยชน์แก่สังคมเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนที่ต้องการแนวร่วมช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ตลอดจนการบริหารจัดการการใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่แบบเชื่อมโยงเครือข่ายธนาคารสีเขียวระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน โรงงาน เพื่อเก็บรักษาฐานทรัพยากรและรู้จักการนำมาใช้อย่างหมุนเวียน โดยคำนึงถึงขีดการรองรับ

ประการที่ 3 (ข้อ15) ไม่สามารถบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับเรื่องราวของชุมชนเนื่องจากความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา จึงทำให้เกิดช่องว่างการสื่อสารระหว่างเด็กกับผู้ปกครอง บ้านช้างทูนเป็นสังคมมุขปาฐะและภาษาของ-ชมเรไม่มีตัวอักษร ประชากรที่มีอายุระหว่าง 40 ปีขึ้นไปขาดโอกาสเข้าศึกษาในระบบโรงเรียนเพราะมีฐานะยากจน ส่วนใหญ่จะทำงานรับจ้างควบคู่กับการศึกษานอกโรงเรียนจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6 กลุ่มที่มีปัญหาด้านการสื่อสารมากที่สุดคือกลุ่มผู้สูงอายุ เห็นได้จากการสังเกตในระหว่างจัดกิจกรรมปฐาพาทำ พบว่ากลุ่มผู้สูงอายุยังขาดทักษะในการอธิบายแบบเป็นขั้นตอนเพื่อให้เด็กทำตามได้ เช่น กิจกรรมการสอนตีกลองผีประกอบการเข้าทรง รู้เพียงแค่ช่วงที่ร้องแบบนี้ควรตีอย่างไร แต่ไม่สามารถอธิบายในรายละเอียดให้เด็กจำแนกเสียงกลองที่ตีด้วยมือขวาและมือซ้ายว่ากำหนดเป็นหน้าทับอะไร เป็นต้น ทำให้การจัดการเรียนการสอน เป็นไปในลักษณะสาธิตให้ชมมากกว่าสอนให้เด็กเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้ลงมือปฏิบัติเอง ผลจากการปฏิบัติการดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาด้านการศึกษาในประเทศกำลังพัฒนาซึ่งไม่สอดคล้องกับบริบทสังคมในยุโรปที่ภาครัฐให้การอุปถัมภ์ทั้งด้านการศึกษา เงินทุนและผู้เชี่ยวชาญเพื่อค้นคว้าและจัดเก็บข้อมูลเพื่อการค้นคว้าอย่างเป็นระบบ

ประการที่ 4 (ข้อ16) ไม่สามารถส่งเสริมให้เกิดการศึกษาค้นคว้าวิจัยในหลายระดับตั้งแต่ผู้เชี่ยวชาญในท้องถิ่นไปจนถึงผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก เนื่องจากเมื่อพิจารณาสภาพการณ์ในพื้นที่ตำบลบ้านช้างทูนพบว่าไม่มีสถาบันอุดมศึกษาในพื้นที่ จึงขาดการบูรณาการกับผู้เชี่ยวชาญหลายสาขาเพื่อแก้ไขปัญหาในท้องถิ่น ในขณะที่ตัวแบบนิเวศพิพธิภณท์ของฝรั่งเศสมีการบริหารจัดการร่วมกันระหว่างชุมชนกับสถาบันอุดมศึกษาให้เยาวชนตั้งแต่ระดับประถมศึกษา ไปจนถึงระดับอุดม ศึกษาพัฒนาศักยภาพเป็นนักวิจัยท้องถิ่น ทำหน้าที่สืบค้นอัตลักษณ์ของพื้นที่ตามสาขาวิชาที่สนใจทั้งด้าน

สิ่งแวดล้อม การเกษตร วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว รวมทั้ง การจัดตั้งกลุ่มทำกิจกรรมเพื่อระดมทุน และหารายได้จากค่าผ่านประตูส่วนหนึ่งนำมาพิมพ์คู่มือแนะนำเที่ยวและงานอีเวนต์โอกาสสำคัญต่างๆ ในพื้นที่ชุมชนเป็นศูนย์กลางเรียนรู้ นอกจากนี้ยังให้คุณค่าครุภูมิปัญญาหรือช่างฝีมือเหมือนเป็นมรดกท้องถิ่น ประการหนึ่ง มีการบูรณะอาคารหรือสถานที่ซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ในชุมชนให้เป็นห้องอบรมหรือฝึกปฏิบัติการ ทั้งนี้ ครุภูมิปัญญามีหน้าที่เป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ โดยมีผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันอุดมศึกษา เป็นที่ปรึกษาด้านการพัฒนาเทคนิคและการตลาดเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจในพื้นที่

ประการที่ 5 (ข้อ17) ไม่สามารถบูรณาการร่วมกันระหว่างศาสตร์ต่างสาขาวิชาเพื่อการวิจัยได้เนื่องจากสภาพพื้นที่และวิถีชีวิตของคนในตำบลบ้านช้างทุน ไม่เอื้ออำนวยแก่การเก็บรักษาโบราณวัตถุเพราะขาดปัจจัยด้านงบประมาณและแรงงาน ดังนั้น แม่วานิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุนจะยังคงรักษาปัจจัยการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑสถานในด้านบทบาทของพิพิธภัณฑสถาน ที่ต้องมีการเก็บวัตถุสะสม หากแต่วัตถุสะสมในที่นี้ เป็นมรดกนิเวศสิ่งแวดล้อมและมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมที่คนในท้องถิ่นมีความเชี่ยวชาญมาแต่บรรพบุรุษ มิใช่โบราณสถานหรือโบราณวัตถุ ที่ต้องอาศัยความรู้เฉพาะทางของนักวิชาการภายนอกในการออกแบบจัดแสดง หรือใช้เทคนิคเฉพาะเพื่อบูรณะซ่อมแซมให้คงสภาพเดิม ในขณะที่ตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานของฝรั่งเศสมีภาครัฐให้ความอุปถัมภ์ ทั้งด้านเงินทุนและการจ้างผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก ให้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถาน โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ปรึกษาทั้งด้านกฎหมายและวัฒนธรรม กลุ่มนักวิจัยที่บูรณาการการทำงานร่วมกันทั้งด้านสิ่งแวดล้อม คติชนวิทยา เกษตรกรรม สถาปัตยกรรมศาสตร์ และกลุ่มช่างเทคนิคก่อสร้าง เพราะยังคงรักษาบทบาทของพิพิธภัณฑสถานในการอนุรักษ์วัตถุหรือตัวอาคารที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์

ประการสุดท้าย (ข้อ19) ชาวบ้านช้างทุนไม่ยึดติดกับอดีต ดังนั้น จึงมุ่งเน้นการนำทุนนิเวศมาพัฒนาต่อยอดเพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การพัฒนาคุณภาพชีวิต และการวางแผนรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยวในอนาคต

จากที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาในการเชื่อมโยงนิเวศพิพิธภัณฑสถานกับสังคมโลกตะวันออกมิได้เกิดจากตัวพิพิธภัณฑสถาน แต่เกิดจากความแตกต่างของบริบทสังคมที่นำนิเวศพิพิธภัณฑสถานไปประยุกต์ใช้ ด้วยเหตุนี้ จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนหลักเกณฑ์ใหม่เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับนิเวศพิพิธภัณฑสถาน และสามารถนำมาพัฒนาและแก้ไขปัญหาในบริบทสังคมของประเทศกำลังพัฒนาได้ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้พัฒนาเกณฑ์ใหม่ในการวัดคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑสถานโดยนำเกณฑ์ จำนวน 27 ข้อ ดังตาราง

ตาราง 21 เกณฑ์วัดคุณสมบัติของนิเวศพิพิธภัณฑเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน

นิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทูน	
	
ข้อ	เกณฑ์วัดคุณสมบัตินิเวศพิพิธภัณฑโดยชุมชน
1	มีการบริหารจัดการแบบเชื่อมโยงเครือข่ายในท้องถิ่น
2	มีระบบประชาธิปไตยในการตัดสินใจและการจัดกิจกรรมต่างๆต้องผ่านมติเห็นชอบจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนก่อนเริ่มดำเนินงาน
3	มีการวางแผนจัดกิจกรรมเพื่อใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือพัฒนาและแก้ไขปัญหาโดยชุมชนมีบทบาทนำในการบริหารจัดการ
4	มีการบริหารจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เพื่อสงวนรักษาควบคู่กับการนำออกไปใช้เพื่อการบริโภคโดยมีการกำหนดเงื่อนไขและขีดการรองรับ
5	มีการเปิดโอกาสให้กลุ่มคนผู้ด้อยโอกาส อาทิ คนพิการ เด็ก ผู้สูงอายุ ศิลปินพื้นบ้าน ฯลฯ เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการเรียนรู้ในกิจกรรมต่างๆ
6	มีเป้าหมายในการทำงานร่วมกันด้วยจิตอาสาเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาในท้องถิ่น
7	มีการนำเสนออัตลักษณ์นิเวศภูมิปัญญาที่ช่วยชุมชนแก้ไขปัญหาในแต่ละพื้นที่
8	มีการเชื่อมโยงความหลากหลายของอัตลักษณ์พื้นที่โดยแบ่งเขตตามภูมิศาสตร์สังคม ได้แก่ พื้นที่ในอาคาร พื้นที่กลางแจ้ง พื้นที่ควบคุมเฝ้าระวัง และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์
9	มีการสร้างคุณค่าและภาพลักษณ์ใหม่ให้พื้นที่ เช่น การฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและแก้ไขปัญหาคุณภาพชีวิตของคนในปัจจุบัน
10	มีการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงพื้นที่ธนาคารสีเขียวร่วมกับบ้าน วัด โรงเรียน โรงงาน สถานที่ราชการ ฯลฯ โดยมีนิเวศพิพิธภัณฑเป็นศูนย์กลางในการเก็บรวบรวมองค์ความรู้ในท้องถิ่น ทั้งที่เป็นแบบลายลักษณ์อักษรและแบบมุขปาฐะ
11	มีการปลูกฝังแนวคิดการเก็บสะสม สงวนรักษา การนำไปใช้โดยคำนึงถึงขีดการรองรับและทดแทนฐานทรัพยากรที่นำออกไปใช้
12	มีการบูรณาการพื้นที่ในการจัดการเรียนรู้คุณค่าของนิเวศสิ่งแวดล้อม
13	มีการนำนิเวศภูมิปัญญามาใช้ช่วยแก้ไขปัญหาในชุมชนแบบพึ่งตนเองได้

ตาราง 21 (ต่อ)

ข้อ	เกณฑ์วัดคุณสมบัตินิเวศพิพัตณ์โดยชุมชน
14	มีการวางแผนเพื่อพัฒนาและหาทางรับมือกับผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต
15	มีการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับนิเวศภูมิปัญญาที่ช่วยให้คนในอดีตและปัจจุบันสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมในอนาคต
16	มีการส่งเสริมการทำงานร่วมกันของคน 3 วัย ในการสืบค้น เก็บสะสม และถ่ายทอดมรดกนิเวศภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น รวมทั้ง ปลูกฝังจิตสำนึกสาธารณะแก่คนในชุมชนและบุคคลภายนอกให้ร่วมกันสงวนรักษาและสืบสานต่อไปในอนาคต
17	มีการบูรณาการความร่วมมือกับสถาบันการศึกษาเพื่อจัดทำองค์ความรู้ที่เป็นลายลักษณ์อักษรและส่งเสริมชุมชนให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและนิเวศภูมิปัญญา
18	มีการนำเสนออัตลักษณ์ของมรดกนิเวศที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น
19	มีการอธิบายเกี่ยวกับเป้าหมายการจัดการเรียนรู้ที่สะท้อนให้เห็นความพยายามของชุมชนในการใช้นิเวศภูมิปัญญาแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และคุณภาพชีวิตของคนในปัจจุบันและในอนาคต
20	มีการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นอย่างเป็นธรรม
21	มีการกำหนดภารกิจให้ผู้ชมมีส่วนร่วมบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม
22	มีบริการขนส่งสาธารณะที่ประหยัดพลังงานหรือใช้พลังงานทดแทนในการจัดการนำเที่ยว
23	มีการประสานการใช้ประโยชน์และแลกเปลี่ยนทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่
24	มีกิจกรรมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมระหว่างคนในชุมชนกับผู้มาเยือนในการดูแลรักษาฟื้นฟู ควบคุม และทดแทนฐานทรัพยากรที่นำออกไปใช้ ภายใต้กฎกติกาที่รับรู้ร่วมกัน
25	มีความตระหนักร่วมกันถึงการเฝ้าระวังและแผนรองรับภัยคุกคามต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม คุณภาพชีวิต สิทธิส่วนบุคคล และผลกระทบจากการท่องเที่ยว
26	มีการบริการที่คำนึงถึงการเลือกใช้วัสดุจากธรรมชาติที่ย่อยสลายง่ายหรือนำกลับมาใช้ใหม่ และบริหารจัดการการใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติให้หลากหลายโดยหมุนเวียนตามฤดูกาล
27	มีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับปัจจัยภายนอก อาทิ ผู้เชี่ยวชาญ ภาคธุรกิจ และหน่วยงานภาครัฐ ในการส่งเสริมกิจการชุมชน เช่น เงินทุน แรงงาน วัตถุดิบ เทคโนโลยีการตลาด และการประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

จากตาราง 21 ผู้วิจัยได้พัฒนาต่อยอดเกณฑ์การวัดคุณสมบัติของนิเวศพิพธิภณท์ของตะวันตก จากเดิม 21 ข้อ เพิ่มเป็น 27 ข้อ โดยมีการเปลี่ยนแนวคิดการบริหารจัดการนิเวศพิพธิภณท์ที่ชุมชนสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน6ประการ ได้แก่

ประการแรก ตัวแสดงในการก่อตั้งนิเวศพิพธิภณท์โดยชุมชนต้องเริ่มจากการให้ความสำคัญกับบทบาทของอาสาสมัครในชุมชนที่ประกอบด้วยคน 3 วัย ได้แก่ เด็ก ผู้ปกครอง(วัยทำงาน) และผู้สูงอายุ เพื่อให้เกิดกระบวนการสืบทอดมรดกท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น กลุ่มเด็กสามารถช่วยกลุ่มผู้สูงอายุในการเก็บข้อมูลจากชุมชนสู่การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรได้ ในขณะที่กลุ่มผู้สูงอายุเกิดความภาคภูมิใจในการถ่ายทอดนิเวศภูมิปัญญาแก่ลูกหลานและกล้าแสดงออกทางวัฒนธรรมต่อสาธารณะ นอกจากนี้ การจัดกิจกรรมเวทีเยาวชนจะช่วยกระตุ้นทั้งเด็กและผู้ปกครองได้เรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น บทบาทของโรงเรียนท้องถิ่นเป็นปัจจัยเสริมที่สามารถช่วยลดช่องว่างทางการศึกษา เช่น การสนับสนุนให้ใช้พื้นที่ชุมชนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ การส่งเสริมให้เด็กมีส่วนร่วมในพิธีกรรมเพื่อรับรู้คุณค่าของป่าชุมชน การจัดทำคู่มือชมนิเวศพิพธิภณท์สำหรับเด็กปฐมวัย การส่งเสริมให้เด็กนักเรียนได้เข้ามามีส่วนร่วมช่วยกันถวักถำชุมชนให้ความรู้แก่ผู้มาเยือน เป็นต้น

ประการที่ 2 มีการเชื่อมโยงความหลากหลายของอัตลักษณ์พื้นที่โดยแบ่งเขตตามภูมิศาสตร์สังคม ได้แก่ พื้นที่ในอาคาร พื้นที่กลางแจ้ง พื้นที่ควบคุมเฟื้อระวัง และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป้าหมายในการจัดการเรียนรู้ในแต่ละฐานกิจกรรม ต้องเริ่มต้นจากความท้าทายในการกำหนดภารกิจเพื่อให้ผู้ชมได้ลงมือปฏิบัติและรับรู้ถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่นำมาใช้เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่

ประการที่ 3 การบริหารจัดการการใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่อย่างหมุนเวียนและคำนึงถึงขีดการรองรับโดยสร้างเครือข่ายธนาคารต้นไม้ เชื่อมโยงพื้นที่ในบ้าน วัด โรงเรียน โรงงาน หน่วยงานราชการและเอกชนในพื้นที่ ทั้งนี้ต้องเปิดโอกาสให้ผู้ชมหรือนักท่องเที่ยวเข้ามามีส่วนร่วมในการทดแทนฐานทรัพยากรที่นำออกไปใช้เพื่อปลูกฝังการท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อสังคม

ประการที่ 4 มีการวางแผนรับมือและป้องกันผลกระทบจากการเดินทางท่องเที่ยว ชุมชนบ้านช้างทูนได้กำหนดมิให้นักท่องเที่ยวนำรถยนต์ส่วนบุคคลเข้าไปยังพื้นที่ทำกิจกรรม เนื่องจากอาจส่งผลกระทบต่อความเสียหายในพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน กลุ่มภณท์ถวักถำชุมชนจึงกำหนดพื้นที่ให้นักท่องเที่ยวนำรถยนต์มาจอดไว้ในบริเวณที่ชุมชนกำหนด ณ ลานหน้าศาลาประชาคม หมู่ที่ 5 และใช้บริการรถซาเล้งพ่วงข้างที่ชุมชนจัดหาเพื่อเป็นยานพาหนะนำเที่ยวในฐานกิจกรรมต่างๆ ภายในเส้นทางที่กำหนด ซึ่งในปัจจุบันได้จัดตั้งเป็น “กลุ่มซาเล้งเจอร” สมาชิกประกอบด้วยอาสาสมัครจากหลายหมู่บ้านและตำบลใกล้เคียง สัญลักษณ์ของกลุ่มซาเล้งเจอรต้องใส่เสื้อกั๊กสีเหลืองที่ระบุหมายเลข และตราสัญลักษณ์ของนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทูนเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ในที่นี้หากชุมชนอื่นนำไปปรับใช้อาจเป็นยานพาหนะอื่นๆ ที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ เช่น เกวียน รถราง ฯลฯ ซึ่งสามารถขนส่งนักท่องเที่ยวได้จำนวนมากแต่สร้างมลพิษน้อยกว่ารถยนต์ส่วนบุคคล

ภาพประกอบ 112 รถสามล้อฟ่งช้างนำเที่ยวในนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุน

ประการที่ 5 มีการบริการที่คำนึงถึงการเลือกใช้วัสดุจากธรรมชาติที่ย่อยสลายง่ายหรือนำกลับมาใช้ใหม่ และมีการบริหารจัดการการใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติแบบหมุนเวียนตามฤดูกาล

ภาพประกอบ 113 การใช้ใบละป้างห่อข้าว ภาพประกอบ 114 การใช้ใบระกำทำฝายเก็บน้ำ

ประการที่ 6 มีการนำทุนนิเวศไปพัฒนาต่อยอดเป็นสินค้าหรือกิจกรรมท่องเที่ยวเพื่อสร้างการรับรู้อัตลักษณ์ของพื้นที่และพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในปัจจุบัน เช่น แคมป์จากเถาขี้แรด ช้างแซมเร ยาดมสมุนไพรที่มอบภารกิจให้ผู้มาเยือนลองปฏิบัติ เป็นต้น

ภาพประกอบ 115 ผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่จัดแสดงภายในเวคพิพิธภัณฑ์บ้านช้างทุน

ภาพประกอบ 116 แคมพูนจากเถาขี้แรด

ภาพประกอบ 117 กิจกรรมยามบุญเพ็ญ

ภาพประกอบ 118 กิจกรรมสปาโคลนขาว

ภาพประกอบ 119 กิจกรรมชงชาซัมเร

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุป

การวิจัยเรื่อง รูปแบบนิเวศพิพธิภณัฑ์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนตำบลบ้านช้างทุน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด ได้ตั้งประเด็นคำถามของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไว้ทั้งหมด 3 ข้อ ได้แก่ ข้อแรก คนในชุมชนเข้าใจสภาพปัญหา และความท้าทาย ตลอดจนมีกระบวนการสร้างคุณค่าและความหมายต่อระบบนิเวศในชุมชนอย่างไร ข้อต่อมา นิเวศพิพธิภณัฑ์บ้านช้างทุนมีกระบวนการพัฒนาอย่างไร และมีส่วนในการช่วยแก้ไขปัญหาและความท้าทายของชุมชนอย่างไร ข้อสุดท้าย จากผลปฏิบัติการของชุมชนบ้านช้างทุน สามารถสังเคราะห์เป็นนิเวศพิพธิภณัฑ์รูปแบบใหม่เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างไร และสะท้อนให้เห็นถึงนัยยะเช่นใดต่อการศึกษา นิเวศพิพธิภณัฑ์ในภาพรวม ผลการ วิจัยสรุปได้ดังนี้

1. การทำความเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชนและกระบวนการสร้างความหมายต่อระบบนิเวศ

กรอบการวิเคราะห์นิเวศพิพธิภณัฑ์นั้น หัวใจสำคัญของการศึกษาอยู่ที่การทำความเข้าใจในเรื่องความทรงจำกับความตระหนักร่วมกันของคนในชุมชน ถึงสภาพปัญหาต่างๆ ที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากอุตสาหกรรมการทำเหมืองแร่รัตนชาติ โดยเฉพาะ ในช่วงพ.ศ.2511-2537 ที่สร้างความเสียหายต่อระบบนิเวศอย่างรุนแรงที่สุด จนกระทั่งทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ทั้งแหล่งน้ำป่าไม้ แร่ธาตุบนดิน ได้ดินคือแร่ธาตุถูกทำลายจนหมดสิ้น สภาพผืนแผ่นดินถูกขุดเป็นหลุมบ่อขนาดใหญ่กระจายอยู่ทั่วไป โคลนตมจากการชะล้างในกระบวนการทำเหมืองไหลลงสู่ลำคลองธรรมชาติตกเป็นตะกอนตื้นเขินทำให้ขาดแคลนน้ำสะอาดสำหรับอุปโภคบริโภคในฤดูแล้ง ครั้นถึงช่วงฤดูฝนกระแสน้ำป่าไหลหลากพัดท่วมเรือกสวนไร่นาเพราะป่าไม้ถูกทำลาย น้ำดินที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกน้ำกัดเซาะจนไม่สามารถทำการเพาะปลูกให้ได้ผลผลิตอย่างบริบูรณ์อีกต่อไป แม้หลังยุคตื่นพลอยจะมีการส่งเสริมให้ปลูกพืชเชิงพาณิชย์ อาทิ ยางพารา ปาล์มน้ำมัน หรือไม้กฤษณา แต่ชาวบ้านก็ยังประสบปัญหาหาคาผลผลิตตกต่ำ รวมทั้งปัญหาหนี้สินจากการกู้ยืมเพื่อลงทุนทำการเกษตร ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าวทำให้ประชากรวัยทำงานต้องจากถิ่นฐานโดยเลือกที่จะไปหางานทำยังพื้นที่อื่น คงมีแต่เด็กและคนชราที่ดำรงชีวิตอยู่ในหมู่บ้านเพียงลำพัง

นอกจากต้องเผชิญกับปัญหาของระบบนิเวศทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายจากการเข้ามาของอุตสาหกรรมแร่รัตนชาติที่ผ่านมาชุมชนบ้านช้างทุนยังประสบกับผลกระทบต่อระบบนิเวศทางสังคมและวัฒนธรรมอีกด้วย กล่าวคือ ในด้านหนึ่งต้องสูญเสียระบบนิเวศทางธรรมชาติเนื่องจากพื้นที่ป่าที่อยู่ในอาณาบริเวณของชุมชนไม่เพียงแต่เป็นแหล่งทรัพยากรเท่านั้น หากแต่มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะเป็นแหล่งรวมวัฒนธรรมแห่งชีวิต และวัฒนธรรมแห่งจิตใจ ด้วยเชื่อมโยงกับตำนานพื้นบ้านเก่าแก่ของชุมชน เป็นที่สิงสถิตของผีบรรพบุรุษ เป็นแหล่งกำเนิดของพืชวัฒนธรรมสำคัญเช่น ต้นคลุ้ม ต้นกล้วยพระ ฯลฯ อันเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่างๆ นอกเหนือจากการนำมาบริโภคเพื่อดำรงชีวิต ดังนั้น การสูญเสียของนิเวศธรรมชาติจึงย่อมส่งผลกระทบต่อนิเวศสังคมของชุมชนของ-ซัมเรบ้านช้างทุนด้วยเช่นกัน

ที่มาสำคัญของความท้าทายต่อระบบนิเวศทางสังคมและวัฒนธรรม ยังเกิดจากการขยายอิทธิพลของภาครัฐเข้ามาในพื้นที่ ภายใต้อุดมการณ์ความเป็นชาติไทยของรัฐส่วนกลางที่พยายามหลอมรวมประชาชนกลุ่มต่างๆ ในประเทศให้เป็นหนึ่งเดียวกัน ได้ส่งผลทำให้พื้นที่การแสดงออกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ของ-ซัมเร ซึ่งเป็นชนกลุ่มหลักในพื้นที่ตำบลบ้านช้างทุนได้ถูกจำกัดลงอย่างมาก อุดมการณ์ดังกล่าวมีช่องทางการถ่ายทอดอยู่หลายช่องทาง ที่สำคัญคือระบบการศึกษา ซึ่งกำหนดหลักสูตรจากส่วนกลาง ลูกหลานชาวของ-ซัมเรรุ่นใหม่เข้าสู่ระบบการศึกษาจากโรงเรียนประถม ศึกษาและมัธยมศึกษาของรัฐในท้องถิ่น เรียนรู้เรื่องราววิชาการที่อยู่ห่างไกลตัวและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ไม่มีโอกาสรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับรากเหง้าของบรรพบุรุษ ประกอบกับการถูกปิดกั้นมานานจนลืมเลือนจากสังคมภายใน ขณะที่ผู้ใหญ่มักจะเล็งที่จะแสดงออกถึงอัตลักษณ์ดั้งเดิมต่อสังคมภายนอกเพราะความหวาดระแวงยังคงฝังรากลึกจนไม่ยากเปิดเผย เป็นผลให้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมหลายประการขาดการสืบทอดอย่างต่อเนื่องจนน่าวิตกว่าจะสูญสิ้นไปพร้อมกับอายุขัย

ในปัจจุบัน แม้ว่าสังคมไทยจะมีการยอมรับความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มากขึ้น ด้วยสามารถนำอัตลักษณ์มาเชิดชูให้โดดเด่น เพื่อพัฒนาชุมชนให้มีจุดขายเป็นแหล่งท่องเที่ยววิถีไทย เป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวที่แสวงหาแหล่งท่องเที่ยวที่กลับคืนสู่ธรรมชาติ และวัฒนธรรมพื้นบ้านอันเรียบง่าย รวมทั้ง ได้รับความสนใจจากบรรดานักวิชาการที่แสวงหาพื้นที่ชุมชน เพื่อเป็นแหล่งทำการวิจัยในแขนงต่างๆ แต่เรื่องราวของชาวของ-ซัมเรในจังหวัดตราด กลับยังไม่เคยได้รับการเปิดพื้นที่แสดงความโดดเด่นของวิถีวัฒนธรรมให้เป็นที่ปรากฏมาก่อน ทั้งที่เป็นชุมชนที่มีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างจากชุมชนอื่นๆ เพราะมีการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่หลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคต้นพลอย

ภายใต้ความตระหนักถึงสภาพปัญหาและความท้าทายของพื้นที่ ทำให้คนพื้นที่นั้นจำนวนหนึ่งพยายามรื้อฟื้นและอนุรักษ์มรดกนิเวศในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นนิเวศสิ่งแวดล้อม นิเวศสังคมและวัฒนธรรม มีความพยายามสำรวจและเก็บข้อมูลฐานทรัพยากรธรรมชาติอันเกี่ยวกับพืชพันธุ์ อาหาร การกินสมุนไพรรักษาโรคต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่แล้วเชื่อมโยงทรัพยากรเหล่านี้ เข้ากับฐานนิเวศสังคมและวัฒนธรรมที่ใกล้จะเสื่อมสลายไปทุกขณะ การสำรวจและเก็บข้อมูลเหล่านี้ได้นำไปสู่ความพยายามที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านแนวทางต่าง ๆ โดยเฉพาะการสร้างเครือข่ายความร่วมมือภายในชุมชน ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าความพยายามของชุมชนในการอนุรักษ์ และรื้อฟื้นมรดกทางนิเวศด้านต่าง ๆ สอดรับกับกระแสจากภายนอก ที่สำคัญคือกระแสที่เกี่ยวเนื่องกับการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยวเชิงอาสาสมัคร การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ การท่องเที่ยวของผู้สูงวัย และบทบาทการสนับสนุนตามนโยบายของรัฐบาลให้ชุมชนเกิดการแข่งขันเพื่อนำภูมิปัญญาที่มีในพื้นที่มาต่อยอดเป็นสินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยว

นิเวศพิพิธภัณฑ์ได้มีส่วนทำให้เกิดกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อ เจตคติ ตลอดจนประสบการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องราววัฒนธรรมของซอง-ซัมเรไปยังเยาวชนรุ่นใหม่ ให้มีโอกาสดำเนินชีวิตและเข้าใจในวิถีชีวิตของบรรพชน ผู้อาวุโสของชุมชนได้เปลี่ยนความคิดจากเดิมที่เชื่อว่าผีบรรพบุรุษจะนำพาให้มีความทุกข์มาปฏิบัติเองไปสู่การโน้มน้าวให้บุตรหลานของตนเอง เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสืบสานมรดกวัฒนธรรมและคุณค่าของฐานทรัพยากรธรรมชาติในกิจกรรมที่เรียกว่า “ปู่ย่าพาทำ” เพื่อให้เด็กได้พบปะกับครุภูมิปัญญาของชุมชนโดยมีนิเวศพิพิธภัณฑ์เป็นศูนย์กลางเครือข่ายท้องถิ่น ผลจากการจัดกิจกรรมดังกล่าว ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการต่อรองกับปัจจัยภายนอก เห็นได้จากการทำงานร่วมกันของคนสามวัยที่อาสาสมัครเป็นภัณฑารักษ์ชุมชน ทำหน้าที่บอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรมอันเปรียบเสมือนสมบัติอันล้ำค่าของชุมชนออกสู่สังคมภายนอกด้วยความภาคภูมิใจ ตลอดจนมีการกำหนดภารกิจให้นักท่องเที่ยวหรือผู้ชมได้ลงมือปฏิบัติเพื่อเรียนรู้คุณค่าของมรดกนิเวศธรรมชาติจากการนำมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาในพื้นที่โดยชุมชนมีบทบาทนำในการขับเคลื่อนการพัฒนา

ในภาพรวมการทำความเข้าใจสภาพปัญหาและความท้าทายของชุมชนผ่านความทรงจำและการตระหนักร่วมกันของชุมชนบ้านช้างทูนสะท้อนให้เห็นนัยยะบางประการที่มีต่อการศึกษานิเวศพิพิธภัณฑ์ ประการแรก บริบทของบ้านช้างทูนเป็นกรณีที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยที่ประสบปัญหาการรุกเข้ามาของอุตสาหกรรม และส่งผลตามมาทำให้ระบบนิเวศทางสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ลักษณะเช่นนี้ค่อนข้างแตกต่างจากบริบทของนิเวศพิพิธภัณฑ์ในตะวันตก หรือกระทั่งนิเวศพิพิธภัณฑ์ของหลายประเทศในเอเชีย ประการที่สอง

ภายใต้ความท้าทายนานัปการจากภายนอก แม้ว่าด้านหนึ่งจะสะท้อนภาพของชุมชนในฐานะของผู้ถูกกระทำที่ไม่อาจต่อต้านได้ แต่ชุมชนได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการดิ้นรนเพื่อต่อสู้กับสภาพปัญหาเหล่านี้ โดยอาศัยประโยชน์จากกระแสนอกคือด้านการท่องเที่ยวแนวใหม่

2. กระบวนการพัฒนาจากจุดเริ่มต้นของการสะท้อนปัญหา และสร้างความตระหนักรู้ร่วมกัน

กระบวนการพัฒนานิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุนได้เริ่มก่อตัวขึ้นอย่างช้าๆ อันเกิดจากกระแสนอกดังที่กล่าวไปแล้ว ในภาพรวมสามารถสรุปขั้นตอนการพัฒนานิเวศพิพิธภัณฑสถานได้ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 เริ่มจากการสร้างเครือข่ายความร่วมมือของคนในพื้นที่ตำบลบ้านช้างทุนที่จับกลุ่มอาสาสมัครเข้ามาดำเนินการในด้านต่างๆ ตามความถนัดและเชี่ยวชาญของแต่ละคน ได้แก่ กลุ่มภัณฑารักษ์ชุมชน กลุ่มชาเล้งเจอร์ (สามล้อพ่วงข้างสำหรับนำชมในพื้นที่) กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มหมอชาวบ้าน กลุ่มศิลปินพื้นบ้าน กลุ่มคนพิการ เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 2 ชุมชนเป็นผู้กำหนดพื้นที่ในการจัดกิจกรรม ภารกิจและกฎเกณฑ์ข้อควรปฏิบัติสำหรับนักท่องเที่ยว

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างเครือข่ายกับสถาบันการศึกษา ให้เป็นแนวร่วมส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ การเข้ามาของสถาบันการศึกษาส่งผลทำให้การประมวลมรดกเชิงนิเวศในด้านต่างๆ ที่คนในชุมชนดำเนินการมาในระดับหนึ่งแล้ว มีความเป็นระบบมากยิ่งขึ้นและทำให้การออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ของนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทุนมีความเชื่อมโยงกับฐานความรู้เชิงนิเวศมากขึ้น และผลจากความร่วมมือระหว่างชุมชนกับสถาบันการศึกษา ทำให้ชุมชนตกผลึกกิจกรรมการท่องเที่ยวออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอาสาสมัคร กลุ่มท่องเที่ยวเชิงสุขภาพและความงาม และกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ทั้งนี้ การดำเนินการจัดการท่องเที่ยวจะมีการเปลี่ยนโปรแกรมการจัดกิจกรรมไปตามความพร้อมของฐานทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละเดือน

ขั้นตอนที่ 4 การสร้างเครือข่ายกับภายนอกทั้งหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และสื่อมวลชนในพื้นที่ อาทิ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดตราด บริษัทนำเที่ยว โรงงาน ไม้หอมข.ภุชฌนา และสมาคมสื่อเพื่อสังคมในจังหวัดตราด โดยเครือข่ายเหล่านี้ มีบทบาทหลักในการให้การสนับสนุนด้านการประชาสัมพันธ์และส่งเสริมการตลาดแนวคิดใหม่ เพื่อให้ผู้มาเยือนได้แบ่งปันประสบการณ์การท่องเที่ยวเชิงบำเพ็ญประโยชน์ผ่านทางการสื่อสารในสังคมออนไลน์ และขั้นตอนสุดท้ายคือ การสร้างเครือข่ายธนาคารสีเขียวร่วมกับบ้าน วัด โรงเรียน โดยมีนิเวศพิพิธภัณฑสถานเป็นศูนย์กลางในการจัดเก็บข้อมูลองค์ความรู้ที่เป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับมรดกนิเวศ และมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในพื้นที่ตำบลบ้านช้างทุน

จากผลการปฏิบัติการของชุมชนในการเชื่อมโยงนิเวศพิพิธภัณฑสถาน กับสังคมท้องถิ่น ทำให้เห็นกระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑสถานที่ชุมชนมีบทบาทนำในการขับเคลื่อนการพัฒนา และการวางแผนจัดการเรียนรู้ โดยปราศจากการแทรกแซงด้านการบริหารจัดการจากปัจจัยภายนอก ในมุมมองของ “กลุ่มภัณฑารักษ์ชุมชน” จำนวน 12 คน ที่มีบทบาทสำคัญในกระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑสถาน บ้านช้างทุน มองว่า นิเวศพิพิธภัณฑสถานมีบทบาทต่อการพัฒนาสังคมในชุมชนตำบลบ้านช้างทุน ดังนี้ คือ

- 1) ช่วยสงวนรักษา ฟื้นฟู และสร้างคุณค่าให้มรดกนิเวศธรรมชาติ ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม
- 2) ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชนมีแนวทางปฏิบัติในการรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยว
- 3) ช่วยให้คนในชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง และสร้างการรับรู้อัตลักษณ์ท้องถิ่น
- 4) ช่วยเติมเต็มช่องว่างในครอบครัวจากการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนสามกลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มเด็ก กลุ่มวัยทำงาน และกลุ่มผู้สูงอายุเพื่อสืบค้นมรดกท้องถิ่นร่วมกัน
- 5) ช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งและมีแนวทางปฏิบัติเพื่อรับมือกับผลกระทบจากภายนอก
- 6) ช่วยสืบทอดอุดมการณ์ของบรรพบุรุษในการปกป้องพื้นที่ป่าต้นน้ำอันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติตามแนวทางของตนเอง
- 7) ช่วยให้ได้รับประสบการณ์แปลกใหม่จากการทดลองทำสิ่งที่ไม่เคยทำมาก่อน และสนุกกับการสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ๆ หลังจากมองเห็นคุณค่าของพืชในท้องถิ่น
- 8) ช่วยกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นและเกิดความภูมิใจที่จะสืบทอดการประกอบอาชีพดั้งเดิม เช่น หมอชาวบ้าน ช่างจักสาน งานช่างเยียรในพลอย ศิลปินพื้นบ้าน เป็นต้น
- 9) ช่วยเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าถึงนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของภาครัฐและเอกชน
- 10) ช่วยปลูกฝังจิตสำนึกการท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อสังคม
- 11) ช่วยสร้างเครือข่ายดูแลรักษาและแลกเปลี่ยนพันธุ์ไม้ในกิจกรรมธนาคารสีเขียว
- 12) ช่วยให้ชุมชนได้สิทธิการจัดการเรียนรู้คุณค่าของนิเวศภูมิปัญญาที่ช่วยชุมชนแก้ไขปัญหาและเลือกแนวทางพัฒนาสอดคล้องกับความต้องการของตนเองทั้งนี้ เนื่องจากภัณฑารักษ์ชุมชนที่เข้ามาช่วยขับเคลื่อนนิเวศพิพิธภัณฑสถานมักจะมีลักษณะของการ “อาสาสมัคร” ดังนั้นจึงมักประสบกับปัญหาการจัดการเวลาเมื่อกิจกรรมของนิเวศพิพิธภัณฑสถานซ้อนทับกับกิจกรรมที่มีในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพตามปกติ หรืองานสังคมต่างๆ เช่น งานบวช งานบุญ งานแต่งงาน งานศพ ทำให้นิเวศพิพิธภัณฑสถานไม่สามารถเปิดให้เข้าชมตามเวลาราชการเหมือนพิพิธภัณฑสถานทั่วไปได้ ในทางกลับกัน การที่นิเวศพิพิธภัณฑสถานขับเคลื่อนมาจาก “จิตอาสา” ของคนในชุมชนที่อุทิศตนทำงานเพื่อส่วนรวมโดยมิได้เอาเงินเป็นตัวตั้ง ประกอบกับการที่ชุมชนมีบทบาทหลักในการเป็นผู้กำหนดกิจกรรม ระยะเวลาการดำเนินกิจกรรม และข้อควรปฏิบัติสำหรับคนในชุมชน

และนักท่องเที่ยว ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและมีอำนาจต่อรองกับภายนอกอย่างมาก แม้ว่าการสนับสนุนจากภาครัฐ หรือภาคเอกชนอาจจะไม่ต่อเนื่อง แต่สิ่งเหล่านี้จะไม่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินงานของนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูนมากนัก เนื่องจากที่ผ่านมามีบทบาทของตัวแสดงจากภายนอกเป็นเพียงบทบาทเสริมเท่านั้น

3. การสังเคราะห์เป็นนิเวศพิพิธภัณฑ์รูปแบบใหม่เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ผู้วิจัยได้บูรณาการแนวคิดนิเวศพิพิธภัณฑ์กับแนวคิดการท่องเที่ยวแนวคิดใหม่ โดยปลูกฝังจิตสำนึกให้ท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมซึ่งทำให้รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูนมีอัตลักษณ์ต่างจากนิเวศพิพิธภัณฑ์ในต่างประเทศ ดังตาราง

ตาราง 22 เปรียบเทียบอัตลักษณ์รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูนกับต่างประเทศ

ปัจจัยพื้นฐาน	นิเวศพิพิธภัณฑ์ ต้นแบบ	นิเวศพิพิธภัณฑ์ ในเอเชียตะวันออก	นิเวศพิพิธภัณฑ์ บ้านช่างทูน
เป้าหมาย	❖ รักษาอัตลักษณ์ ความดั้งเดิมของ วิถีชีวิต/โบราณสถาน ความทรงจำที่สร้าง คุณค่าทาง ประวัติศาสตร์	❖ การนำทุนวัฒนธรรม มาผลิตซ้ำเป็นสินค้า/ บริการที่สร้างคุณค่าทาง เศรษฐกิจ	❖ การนำนิเวศภูมิ ปัญญามาพัฒนาต่อ ยอดเพื่อช่วยชุมชนกู้ วิกฤตสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และลดอคติ ชาติพันธุ์
คำนิยามของ นิเวศพิพิธภัณฑ์	❖ สะท้อนตัวตนของ คนท้องถิ่นเสมือนเป็น กระจกเงา ❖ สถาบันวิจัยอัต ลักษณ์ท้องถิ่น ❖ ศูนย์ฝึกอาชีพและ พัฒนาฝีมือแรงงาน ด้วยภูมิปัญญาการ ผลิตแบบดั้งเดิม	❖ แหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ เสมือนโรงเรียนสีเขียว ❖ กิจกรรมฝึกอบรมและ ถ่ายทอดเทคโนโลยีการ ผลิตที่เป็นมิตรกับ สิ่งแวดล้อม ❖ Community Design สร้างคุณค่าใหม่ให้พื้นที่ โดยผู้เชี่ยวชาญด้าน นิเวศสถาปัตยกรรม	❖ แหล่งเก็บสะสม แลกเปลี่ยน และปลูก ทดแทนฐานทรัพยากร ธรรมชาติเสมือนเป็น ธนาคารสีเขียว ❖ กิจกรรมท่องเที่ยว เชิงอาสาสมัคร ❖ สร้างคุณค่าใหม่ให้ พื้นที่โดยชุมชน

ตาราง 22 (ต่อ)

ปัจจัยพื้นฐาน	นิเวศพิพิธภัณฑ ต้นแบบ	นิเวศพิพิธภัณฑ ในเอเชียตะวันออกเฉียง	นิเวศพิพิธภัณฑ บ้านช้างทูม
การบริหารจัดการ เชื่อมโยงเครือข่าย	❖ หุ่นส่วนธุรกิจระหว่างพิพิธภัณฑเฉพาะทางโดยมีนิเวศพิพิธภัณฑเป็นศูนย์กลาง ❖ บริหารจัดการแบบบูรณาการความร่วมมือระหว่างคนในท้องถิ่นกับผู้เชี่ยวชาญจากศาสตร์สาขาต่างๆ เพื่อตอบสนองนโยบายพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์	❖ หุ่นส่วนธุรกิจระหว่างหมู่บ้านนิเวศพิพิธภัณฑที่มีอัตลักษณ์นิเวศและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ❖ มีโรงงานเป็นศูนย์กลางเพื่อผลิตสินค้า/บริการตอบสนองผู้บริโภค	❖ หุ่นส่วนธุรกิจในการเครือข่ายธนาคารต้นไม้โดยมีนิเวศพิพิธภัณฑเป็นศูนย์กลาง ❖ แสวงหาปัจจัยภายนอกเป็นแนวร่วมบำเพ็ญประโยชน์แก่สาธารณะ
คุณค่าของ นิเวศพิพิธภัณฑ	❖ มีคุณค่าสงวนรักษาและฟื้นฟูพื้นที่ประวัติศาสตร์ วิถีดั้งเดิม และแหล่งนิเวศธรรมชาติที่ได้รับผลกระทบจากภาคอุตสาหกรรมเพื่อสะท้อนประวัติศาสตร์อันยาวนาน	❖ มีคุณค่ากระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่นจากการใช้ทรัพยากรในการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมวัฒนธรรมเพื่อคุณภาพชีวิตของคนในปัจจุบัน	❖ มีคุณค่าเป็นที่พึ่งพาของชุมชนในการกู้วิกฤตนิเวศ สังคม สิ่งแวดล้อม และผลกระทบจากการท่องเที่ยว
บทบาทการมีส่วนร่วมของตัวแสดงที่ขับเคลื่อนการพัฒนา	❖ นักวิชาการ ❖ คนในท้องถิ่น	❖ คนในท้องถิ่น ❖ ผู้ชม	❖ คน 3 วัย

จากตาราง 22 จะเห็นถึงความแตกต่างระหว่างนิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทูมกับนิเวศพิพิธภัณฑในต่างประเทศ ดังนี้

ประการแรก ด้านเป้าหมายของนิเวศพิพิธภัณฑน์ ตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑน์ในต่างประเทศ มักเริ่มต้นจากเป้าหมายการฟื้นฟูอัตลักษณ์ท้องถิ่น เพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ เหมือนตัวแบบยุโรป เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นจากการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ทำให้เน้นปัจจัย “ความดั้งเดิม” ในขณะที่นิเวศพิพิธภัณฑน์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เน้นการนำ “ทรัพยากรวัฒนธรรม” หรือ “ผลผลิตทางการเกษตร” มาพัฒนาต่อยอดด้วยเทคโนโลยีการผลิตสินค้าหรืออุตสาหกรรมท่องเที่ยว บริการเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค แต่เป้าหมายของนิเวศพิพิธภัณฑน์บ้านช้างทุน มุ่งเน้นการสร้างคุณค่าให้นิเวศพิพิธภัณฑน์เป็นที่พึ่งพาของคนในสังคมปัจจุบัน ผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงบำเพ็ญประโยชน์ และสร้างเสริมประสบการณ์การเรียนรู้การนำเอานิเวศภูมิปัญญามาใช้ในการปรับตัวเพื่อใช้ชีวิตบนฐานคิดเศรษฐกิจพอเพียง

จุดเริ่มต้นในการวางแผนจัดตั้งนิเวศพิพิธภัณฑน์บ้านช้างทุน จึงต้องเริ่มต้นจากการค้นหา “วิกฤตปัญหา” และการแสวงหา “วิธีการแก้ไข” โดยใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือที่ช่วยชุมชน ขับเคลื่อนการพัฒนา ดังเห็นได้ว่าปัจจัยในการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑน์บ้านช้างทุน ประกอบด้วย มรดกนิเวศภูมิปัญญา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ธรรมชาติ ความทรงจำ การทำงานร่วมกันของคนสามวัย และจิตสำนึกร่วมในการฟื้นฟู แลกเปลี่ยน นำไปใช้เพื่อแก้ปัญหา ทดแทน และดูแลรักษาฐานทรัพยากร เสมือนเป็นสมบัติส่วนรวม นอกจากนี้ ชาวบ้านช้างทุนต้องการสิทธิในการใช้ชีวิตแบบปกติเหมือน คนทั่วไป ไม่ต้องการสร้างอัตลักษณ์เพื่อให้เกิดการแบ่งแยกชาติพันธุ์ รวมทั้ง ไม่ต้องการเปลี่ยน อาชีพเป็นผู้ประกอบการท่องเที่ยว จึงตัดปัจจัย “ความดั้งเดิม” ออกไปเพื่อไม่ให้เป็นการอุปสรรคต่อการ พัฒนา แต่ยังคงปัจจัย “ความศักดิ์สิทธิ์” เพื่อสร้างจิตสำนึกให้สาธารณชนมีส่วนร่วมในการปกป้อง ดูแลรักษาฐานทรัพยากรในแต่ละพื้นที่

ประการที่ 2 ด้านพัฒนาการแนวคิดเกี่ยวกับคำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑน์ ชาวบ้านช้างทุน ให้คุณค่าหรือความหมายของนิเวศพิพิธภัณฑน์ว่าเปรียบเสมือน “ธนาคารสีเขียว” โดยชุมชนมีบทบาท นำในการบริหารจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติและแลกเปลี่ยนในพื้นที่ เช่น การกำหนดภารกิจให้ ผู้ชมมีส่วนร่วมกับคนในชุมชนเพื่อปลูกทดแทน ทั้งนี้ รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑน์บ้านช้างทุนได้ถอดช่องว่าง ของตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑน์ของฝรั่งเศส กล่าวคือ จากเดิมที่ให้คำนิยามของนิเวศพิพิธภัณฑน์ว่า เปรียบเสมือนกระเจงกาทที่สะท้อนความเป็นตัวตนของคนในท้องถิ่น แนวคิดดังกล่าวสะท้อนมุมมอง ที่จำกัดเฉพาะปัจจัยภายในชุมชนแต่ยังละเลยตัวแสดงภายนอกหรือผู้ชมที่อาจส่งผลกระทบต่อ สภาพแวดล้อมและวิถีท้องถิ่น โดยสรุป รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑน์บ้านช้างทุน ได้ถอดช่องว่างของตัว แบบฝรั่งเศส กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการฐานทรัพยากรในพื้นที่ โดยเพิ่มบทบาทของผู้ชมเข้ามาเป็นตัวแสดงใหม่ที่มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการพัฒนานิเวศพิพิธภัณฑน์ ผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบ แก่สังคมด้วยการช่วยกันเก็บสะสม แลกเปลี่ยน และทดแทน ฐานทรัพยากรธรรมชาติที่นำออกไปใช้ให้กลับคืนสู่แหล่งกำเนิด

ประการที่ 3 ด้านการเชื่อมโยงนิเวศพิพธิภณท์กับสังคมท้องถิ่น ตัวแบบนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุน มีแนวคิดการเชื่อมโยงนิเวศพิพธิภณท์กับสังคมท้องถิ่นตามตัวแบบฝรั่งเศสที่กำหนดให้นิเวศพิพธิภณท์เป็นศูนย์กลางเครือข่ายที่เป็น “หุ้นส่วน” ทางธุรกิจ แต่หุ้นส่วนในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการส่งฐานทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบไปให้โรงงาน เพื่อผลิตสินค้าเหมือนตัวแบบนิเวศพิพธิภณท์ของญี่ปุ่น แต่บ้านช้างทุนตีความว่าเป็น “แนวร่วม” ในการทำกิจกรรม “ธนาคารสีเขียว” หรือ ธนาคารต้นไม้ เพื่อกระจายอำนาจการบริหารจัดการฐานทรัพยากรมิให้ตกเป็นภาระของชุมชนฝ่ายเดียว ทั้งนี้ มีการจัดประเภทของฐานทรัพยากรธรรมชาติตามคุณค่าการนำไปใช้ เพื่อให้เห็นความต่างทางชีวภาพในพื้นที่อื่นๆ อาทิ บ้าน วัด โรงเรียน โรงงาน สถานที่ราชการ ได้แบ่งหน้าที่ดูแลรักษาและขยายพันธุ์เก็บสะสมไว้ เพื่อจำหน่ายให้นักท่องเที่ยวที่มาร่วมทำกิจกรรมในนิเวศพิพธิภณท์ นำมาปลูกทดแทนกลับคืนสู่ธนาคารสีเขียว ซึ่งมีการหมุนเวียนการใช้ฐานทรัพยากรตามโปรแกรมจัดการเรียนรู้ที่ชุมชนกำหนด นอกจากนี้ ในกรณีที่เข้าฤดูแล้งไม่สามารถปลูกต้นไม้ได้หรือจำนวนนักท่องเที่ยวมีมากเกินไปเกินขีดการรองรับมากกว่า 30 - 100 คน ชุมชนมีแผนสำรองให้นักท่องเที่ยวเข้าร่วมกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ในพื้นที่ประสบภัย เช่น การทำฝาย การทำโปงเทียมให้ช้าง เป็นต้น โดยบูรณาการความร่วมมือกับโครงการร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ประการที่ 4 ด้านคุณค่าของนิเวศพิพธิภณท์ท้องถิ่น ตัวแบบนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุนสามารถตอบโจทย์การเป็นพิพธิภณท์ ที่สามารถเป็นที่พึ่งพาของคนในปัจจุบันได้ เพราะเป้าหมายของนิเวศพิพธิภณท์ เกิดจากความต้องการของชุมชนที่ประสงค์จะฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและแก้ไขปัญหาคุณภาพชีวิต รวมทั้ง สร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชนสามารถรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยว การสร้างเครือข่ายธนาคารสีเขียวในพื้นที่โดยรอบนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุน ทำให้ทุกภาคส่วนในสังคมท้องถิ่นรวมทั้งนักท่องเที่ยว ต่างรับรู้ถึงคุณค่าของนิเวศภูมิปัญญาที่ช่วยให้ชุมชนปรับตัวรับมือกับปัญหามลพิษทางสิ่งแวดล้อม และได้มาซึ่งสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการการใช้ฐานทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า ควบคู่กับการสร้างจิตสำนึกร่วมในการดูแลรักษามรดกท้องถิ่น โดยไม่นำปัจจัยเรื่องเศรษฐกิจหรือวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง เพื่อกอบโกยรายได้จากการท่องเที่ยวหรือการเมืองทางวัฒนธรรมด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ชาวบ้านช้างทุนมีความเข้มแข็งและมีอำนาจต่อรองกับปัจจัยภายนอก

ประการสุดท้าย ด้านบทบาทของตัวแสดงที่ขับเคลื่อนการพัฒนา ตัวแบบนิเวศพิพธิภณท์บ้านช้างทุนเน้นการทำงานร่วมกันของคนสามวัย โดยไม่ได้แบ่งแยกว่าเป็นนักวิชาการ คนในท้องถิ่นหรือนักท่องเที่ยว แต่ในที่นี้หมายถึงทุกภาคส่วน ซึ่งรวมถึงกลุ่มผู้ด้อยโอกาส อาทิ คนพิการ สามารถมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนได้ด้วยการลงมือปฏิบัติ และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมธนาคารสีเขียวเพื่อช่วยกันสงวนรักษาฐานทรัพยากรส่วนรวม ในที่นี้ เน้นกระบวนการถ่ายทอดนิเวศภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น และการนำคุณค่าของทุนนิเวศและภูมิปัญญามาพัฒนาต่อยอดเป็นกิจกรรมท่องเที่ยวที่สร้างการรับรู้อัตลักษณ์ของพื้นที่ ดังภาพ

ตัวแสดงที่มีบทบาทนำในการบริหารจัดการนิเวศพิพิภณ์ท์บ้านข้างทูน คล้ายนิเวศพิพิภณ์ท์ กุ้ยโจวของจีนที่ดำเนินการโดยกลุ่มชาติพันธุ์ แต่กลุ่มชาติพันธุ์ในบ้านข้างทูนมีความหลากหลาย เนื่องจากการเข้ามาเสี่ยงโชคและทำอุตสาหกรรมพลอย ดังนั้นจุดเริ่มต้นของการก่อตั้งนิเวศพิพิภณ์ท์ บ้านข้างทูนจึงต่างจากนิเวศพิพิภณ์ท์ของจีน กล่าวคือ การก้าวข้ามกรอบเพดานความคิดเรื่อง ประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ แล้วมุ่งสู่เป้าหมายการได้มาซึ่งสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการดูแลมรดกนิเวศธรรมชาติและฟื้นฟูความเป็นอยู่ของคนในปัจจุบันเป็นสำคัญ ปัจจัยในการ ก่อตั้งนิเวศพิพิภณ์ท์บ้านข้างทูนประกอบด้วย คนสามวัย มรดกนิเวศภูมิปัญญา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ธรรมชาติ เขตพื้นที่ ภูมิประเทศ ความทรงจำ จิตสำนึก การกิจร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและ ผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน

สิ่งที่นิเวศพิพิภณ์ท์บ้านข้างทูน ได้พัฒนาแนวคิดต่อยอดจากตัวแบบในต่างประเทศคือ แนวคิดการใช้ผู้ชมมีบทบาทร่วมในกระบวนการพัฒนานิเวศพิพิภณ์ท์บ้านข้างทูน ผู้ชมต้องปฏิบัติ การกิจที่ชุมชนมอบหมายเพื่อเรียนรู้คุณค่าของมรดกท้องถิ่น ควบคู่กับการใช้การท่องเที่ยวเป็น เครื่องมือช่วยชุมชนแก้ปัญหา 3 ด้าน คือ ปัญหาด้านนิเวศ ปัญหาวัฒนธรรม ปัญหาสังคม และ วิธีการเชื่อมโยงนิเวศพิพิภณ์ท์กับสังคมท้องถิ่นโดยจัดตั้ง “ธนาคารสีเขียว” หรือการสร้างเครือข่าย ธนาคารต้นไม้ในพื้นที่ต่างๆ เพื่อแบ่งเบาภาระชุมชน ในการดูแลรักษาฐานทรัพยากรในพื้นที่ควบคู่ กับการสร้างเครือข่ายธุรกิจท้องถิ่น โดยแบ่งพื้นที่ธนาคารสีเขียวออกเป็น 4 ส่วน ตามคุณค่าของ มรดกนิเวศ ได้แก่ ธนาคารสีเขียวในบ้านหรือสถาบันการศึกษาเพื่อจัดเก็บพืชที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ธนาคารสีเขียวในเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อจัดเก็บพืชที่ใช้ในพิธีกรรมซึ่งสามารถนำมาใช้เฉพาะช่วงเวลา ธนาคารสีเขียวในเขตควบคุมพิเศษเพื่อจัดเก็บพืชท้องถิ่นหายาก หรือมีจำนวนจำกัดไม่สามารถปลูก ทดแทนได้ และธนาคารสีเขียวในเขตเศรษฐกิจซึ่งเชื่อมโยงเครือข่ายกับโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ ทั้งนี้ ชุมชนต้องมีบทบาทนำในการกำหนดแนวทางการฟื้นฟู แลกเปลี่ยน และทดแทนฐานทรัพยากรที่ นำออกไปใช้

จากการพัฒนารูปแบบนิเวศพิพิภณ์ท์บ้านข้างทูนผู้วิจัยได้นำตัวแบบดังกล่าวไปให้ ผู้เชี่ยวชาญและผู้ประกอบการ จำนวน 4 ท่าน ตรวจสอบ และประเมินศักยภาพชุมชน เพื่อให้ ได้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านข้างทูนในอนาคต ดังนี้

ประกอบ ลากเพชร (2559: สัมภาษณ์) กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิสภาสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม ให้ทัศนะในส่วนการจัดการเรียนรู้ในนิเวศพิพิภณ์ท์เพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรม ท้องถิ่นว่า เห็นด้วยที่ตัวแบบนิเวศพิพิภณ์ท์บ้านข้างทูนให้ความสำคัญกับบทบาทตัวแสดงที่เป็น คนสามวัย โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนที่เข้ามามีส่วนร่วมกับกลุ่มผู้ปกครองและครูภูมิปัญญาจะเป็น

กำลังสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านต่อไปในอนาคต ทั้งนี้ เห็นว่าน่าจะเพิ่มการเชื่อมโยงความร่วมมือกับภายนอกในกลุ่มนักวิจัยหรือผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์และดนตรี เพื่อพัฒนาต่อยอดเป็นงานวิจัยในระดับที่สูงขึ้น อาทิ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ซึ่งเป็นองค์กรที่มีหน้าที่หลักในการวิจัยด้านศิลปะพื้นบ้าน โดยเฉพาะ ดังนั้น หน่วยงานดังกล่าวน่าจะเป็นอีกหนึ่งหน่วยงานที่สามารถเข้ามาช่วยชุมชน แก้ไขปัญหาเรื่องการเก็บข้อมูลด้านศิลปวัฒนธรรมจากชุมชนไปให้เป็นระบบข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรได้ ในปัจจุบันสภาพปัญหางานวิจัยของหน่วยงานดังกล่าวไม่ค่อยมีการศึกษามรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมของภาคตะวันออก เนื่องจากส่วนใหญ่เลือกทำพื้นที่ที่มีวิทยาลัยนาฏศิลป์ตั้งอยู่ในแต่ละภูมิภาค และถึงแม้ว่าวิทยาลัยนาฏศิลป์จันทบุรีจะเริ่มมีการบุกเบิกงานวิจัยในภาคตะวันออกอยู่บ้าง แต่เป็นการนำวิถีชีวิตไปประดิษฐ์เป็นท่ารำใหม่ซึ่งคนละแนวกับที่อยากเสนอคือมุงกระบวนกรายทอดศิลปะพื้นบ้านแก่เยาวชน เพื่อให้เป็นอัตลักษณ์ของหมู่บ้านนั้น

รณฤทธิ์ ธนโกเศศ (2559: สัมภาษณ์) ที่ปรึกษาโครงการอนุรักษ์ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ให้ทัศนะว่า เห็นด้วยกับแนวคิดธนาคารสีเขียวและกิจกรรมที่ชักชวนให้ผู้ชมหรือนักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมอนุรักษ์ และทดแทนฐานทรัพยากรธรรมชาติที่นำออกไปใช้บริโภคให้กลับคืนสู่พื้นที่ในชุมชน ซึ่งเชื่อว่าตัวแบบดังกล่าวจะนำไปสู่ความยั่งยืนในการบริหารจัดการทรัพยากรที่ทำให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ แต่ช่องว่างของตัวแบบดังกล่าวคือนอกจากกิจกรรมทำฝ่ายของแล้ว ยังไม่ค่อยเห็นการนำนิเวศภูมิปัญญาของชุมชนมาใช้ เพื่อฟื้นฟูสภาพพื้นที่หรือที่อยู่อาศัยในเขตที่ได้รับผลกระทบจากอุตสาหกรรมเท่าที่ควร จึงเสนอแนะว่าควรบูรณาการความร่วมมือกับนักวิจัยหรือผู้เชี่ยวชาญในสาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์ เข้ามาช่วยปรับปรุงภูมิทัศน์ ปรับถมพื้นที่ การทำฝังก่อที่อยู่อาศัยของชุมชน โดยเฉพาะในส่วนนิเวศพิพิธภัณฑสถานกลางซึ่งเป็นพื้นที่บริการข้อมูลต่างๆ น่าจะมีการปรับปรุงสถาปัตยกรรมที่อยู่อาศัย น่าจะมีการต่อยอดเป็นงานวิจัยที่นำภูมิปัญญาการสร้างบ้านที่อยู่อาศัยแบบชาวชองในจังหวัดตราด มาสร้างการรับรู้อัตลักษณ์ให้พื้นที่ ผ่านการออกแบบทางสถาปัตยกรรม ซึ่งปัจจัยดังกล่าวทางสถาบันอุดมศึกษาสามารถให้การช่วยเหลือได้ แต่ยังคงติดในเรื่องกฎหมายที่ไม่ได้กำหนดแน่ชัดว่าพื้นที่ไหนสามารถทำได้ จึงต้องอาศัยความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ชัยวัฒน์ ตั้งหทัยสุข (2559: สัมภาษณ์) ประธานกรรมการผู้จัดการบริษัท D&D TRAVEL ให้ทัศนะว่าเป็นตัวแบบการบริหารจัดการท่องเที่ยวที่ดีมาก เพราะมีการแบ่งพื้นที่ทำกิจกรรมเป็นสัดส่วนอย่างชัดเจน และการมีส่วนร่วมของสังคมท้องถิ่นในการดูแลฐานทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ ซึ่งเห็นด้วยกับแนวทางปฏิบัติของชุมชนที่จัดกิจกรรมเพื่อสร้างจิตสำนึกให้นักท่องเที่ยวหรือผู้ชมแสดงความรับผิดชอบในการปลูกทดแทนฐานทรัพยากรที่เอาของชุมชนออกไปใช้ให้กลับคืนสู่

ธรรมชาติ นับว่าเป็นความสมบูรณ์แบบของนิเวศพิพิภณท์บ้านข้างทูน หากชุมชนต้องการพัฒนาขีดความสามารถให้สามารถรองรับนักท่องเที่ยวต่างชาติ ควรเพิ่มป้ายบอกทาง หรือข้อมูลที่เป็นภาษาอังกฤษหรือจีนกลางกำกับไว้ด้วย ในมุมมองของผู้ประกอบ การธุรกิจนำเที่ยว คิดว่านิเวศพิพิภณท์บ้านข้างทูนมีประสิทธิภาพในการจัดกิจกรรม ที่สามารถดึงอัตลักษณ์ของทรัพยากรในท้องถิ่น มาพัฒนาต่อยอดเป็นกิจกรรมท่องเที่ยวที่รองรับกลุ่มสนใจเฉพาะได้หลากหลาย ที่เห็นชัดเจนคือ กลุ่มตลาด CSR กลุ่มท่องเที่ยวสุขภาพ และกลุ่มท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ถ้าหากได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์ คาดว่าในอนาคตสามารถพัฒนาศักยภาพสู่กลุ่มตลาดต่างประเทศได้ แต่ในระยะแรก ชุมชนควรแก้ไขข้อจำกัดด้านการติดต่อสื่อสารกับลูกค้า เพราะผู้ประกอบการในชุมชนไม่สามารถสื่อสารภาษาอังกฤษได้ และยังขาดความพร้อมด้านเทคโนโลยีการสื่อสาร ตลอดจนป้ายบอกทาง ทั้งนี้ จังหวัดตราดยังขาดความพร้อมด้านการบริการคมนาคมขนส่งสาธารณะที่เข้าถึงพื้นที่อำเภอปอไร ด้วยเหตุนี้ ชุมชนควรสร้างเครือข่ายแบบเป็นหุ้นส่วนกับบริษัทนำเที่ยวในกรุงเทพฯ เพื่อให้ช่วยเป็นตัวกลางส่งเสริมด้านการเผยแพร่ข้อมูล และการบริการด้านคมนาคมขนส่งสาธารณะที่เชื่อมโยงบ้านข้างทูนกับแหล่งท่องเที่ยวในตัวเมืองและหมู่เกาะ เพื่อส่งเสริมการขายแบบโปรโมชัน รวมทั้ง พัฒนากิจกรรมที่สร้างแรงจูงใจให้นักท่องเที่ยวเดินทางกลับมาท่องเที่ยวซ้ำอีก

ฐิตชัย เกียรติอัมพร (2559: สัมภาษณ์) ผู้อำนวยการสำนักการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดตราด ให้ทัศนะว่าเห็นด้วยกับตัวแบบนิเวศพิพิภณท์บ้านข้างทูน เพราะเป็นการส่งเสริมให้คนในชุมชนรู้จักวางแผนการนำทรัพยากรธรรมชาติไปใช้อย่างรู้คุณค่า และคิดค้นวิธีการรับมือกับผลกระทบจากการท่องเที่ยว หากประเมินในด้านของการจัดกิจกรรมแบบกระจายฐานเรียนรู้เพื่อเชื่อมโยงพื้นที่ต่างๆในชุมชน ข้อดีคือสามารถจัดกลุ่มผู้ชมให้เข้ามาสัมผัสความหลากหลายของทรัพยากรนิเวศได้อย่างหมุนเวียนและคิดว่ามีความเหมาะสมหากนักท่องเที่ยวมีจำนวนไม่มาก แต่ถ้าหากถึงจุดหนึ่งที่จำนวนนักท่องเที่ยวมีจำนวนมากขึ้น ฐานกิจกรรมในพื้นที่อื่นนอกเหนือจากตัวนิเวศพิพิภณท์ส่วนกลาง ควรจัดสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่ม เช่น คนประสานงานประจำฐานกิจกรรม ห้องสุขา ห้องเปลี่ยนเสื้อผ้า เป็นต้น โดยเฉพาะสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ ต้องให้ความสำคัญกับการออกแบบให้มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ และเตรียมพื้นที่มิดชิดเป็นส่วนตัวสำหรับนักท่องเที่ยวกลุ่มเอเชีย ในส่วนนี้ต้องมีการปรับแต่งพื้นที่ โดยคำนึงถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างยุโรปกับเอเชียด้วย อย่างไรก็ตาม มองเห็นจุดเด่นของบ้านข้างทูน ในส่วนของการบริหารจัดการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และสอดคล้องกับวิถีชุมชน สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือ มีบริการข้อมูลเบื้องต้นที่เป็นภาษาไทยเพื่อแจ้งให้นักท่องเที่ยวเข้าใจข้อควรปฏิบัติก่อนร่วมกิจกรรม และการให้บริการรถ

มอเตอร์ไซค์พ่วงข้าง ซึ่งในชีวิตประจำวันชาวบ้านใช้เป็นยานพาหนะเพื่อขนส่งผลผลิตเล็กๆ น้อยๆ ของเขาอยู่แล้ว โดยชาวบ้านไม่ต้องไปลงทุนเพิ่ม เหมาะกับวิถีระยะทางสั้น และปล่อยก๊าซคาร์บอนน้อยกว่าการท่องเที่ยวโดยรถยนต์ส่วนบุคคล เท่าที่สังเกตดูเห็นว่าคนขับมีความระมัดระวังในการขับขี่อย่างช้าๆ เพื่อไม่ให้เกิดเสียงดัง สิ่งที่ต้องปรับปรุงคือแต่ละฐานควรมีป้ายว่าเป้าหมายของกิจกรรมคืออะไร เพิ่มรายละเอียดเกี่ยวกับมรดกนิเวศธรรมชาติที่จัดแสดงว่ามีคุณค่าและที่มาอย่างไร และควรจัดเป็นวิดิทัศน์แนะนำภาพรวมของพื้นที่บ้านข้างทูนและแจ้งภารกิจที่นักท่องเที่ยวต้องทำก่อนเริ่มกิจกรรม

จากการสอบถามความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยว และผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว โดยสรุปพบว่ามีจุดร่วมกันคือเห็นชอบในแนวคิดการจัดการเรียนรู้คุณค่าของนิเวศธรรมชาติ ควบคู่กับการปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้ชมหรือนักท่องเที่ยวมีส่วนรับผิดชอบทดแทนฐานทรัพยากรที่นำออกไปใช้ให้กลับคือสู่แหล่งกำเนิด โดยกระจายความรับผิดชอบในการดูแลฐานทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละพื้นที่อย่างชัดเจน ทั้งนี้ มีข้อเสนอแนะด้านการบูรณาการความร่วมมือกับนักวิจัยภายนอกให้เข้ามาช่วยพัฒนาในสองเรื่อง คือ ด้านการบูรณาการกับผู้เชี่ยวชาญในสาขาดนตรีและนาฏศิลป์ เพื่อกระตุ้นกระบวนการสร้างกลุ่มเยาวชนให้เป็นทายาทสืบทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และการบูรณาการความร่วมมือกับผู้เชี่ยวชาญด้านนิเวศสถาปัตยกรรม เพื่อสร้างคุณค่าใหม่ให้พื้นที่เหมืองร้างกลับมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยนำคุณค่านิเวศภูมิปัญญาของชาวซอง-ซัมบ้านข้างทูนมาพัฒนาต่อยอด เพื่อออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมที่สร้างการรับรู้อัตลักษณ์พื้นที่ ข้อ เสนอแนะดังกล่าว สอดคล้องกับผู้ประกอบการท่องเที่ยวที่ต้องการให้พัฒนาปรับปรุงเรื่องการพัฒนาลูกสร้างที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม ป้ายบอกทาง ผู้ประสานงานประจำฐานกิจกรรม และภาครัฐให้พัฒนาด้านการคมนาคมที่เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวในเมืองกับชนบทเพื่ออำนวยความสะดวกให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงพื้นที่ชุมชนในชนบทห่างไกลได้สะดวก

อภิปรายผล

ที่ผ่านมาข้อถกเถียงของนิเวศพิพธิภรณ์ มักจะพัฒนามาจากฐานแนวคิดของทฤษฎีนิเวศวิทยา 3 กระแสหลัก ได้แก่ ทฤษฎีนิเวศวิทยาของเอิร์น เฮเกล ซึ่งถูกพัฒนามาเป็นรูปแบบนิเวศพิพธิภรณ์ที่เน้นการสงวนรักษาทรัพยากรนิเวศธรรมชาติ ทฤษฎีนิเวศสังคมของเอเลน ริชาร์ด ซึ่งพัฒนาเป็นนิเวศพิพธิภรณ์เพื่อเศรษฐกิจและรูปแบบนิเวศพิพธิภรณ์เพื่อพัฒนาชนบท ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อนำฐานทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เพื่อผลิตเป็นสินค้าและบริการ และทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรมของ เฟลิค กวาทารี ซึ่งได้พัฒนาเป็นรูปแบบนิเวศพิพธิภรณ์เพื่ออุตสาหกรรมวัฒนธรรม

เพื่อตอบสนองกระแสท่องเที่ยวแบบหวนหาอดีต ฐานแนวคิดทั้งสามนี้ถูกนำไปต่อยอดกลายเป็นนิเวศพิพิธภัณฑสถานหลายรูปแบบ ได้แก่ รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานเพื่อพัฒนาชนบท รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจจากภาคอุตสาหกรรม รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานเพื่อสงวนรักษามรดกนิเวศธรรมชาติ รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานเพื่อสงวนรักษามรดกประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม และรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานเพื่อการท่องเที่ยวแบบสวนสนุก (Theme Park)

ข้อค้นพบในงานวิจัยนี้เป็นภาพสะท้อนที่ย้อนกลับให้เห็นข้อจำกัดบางประการของฐานคิดและรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานที่เคยมีการศึกษาและเสนอมา ได้แก่

ประการแรก ความขัดแย้งในเป้าหมายด้านการอนุรักษ์และการพัฒนา กล่าวคือ ในด้านหนึ่งนิเวศพิพิธภัณฑสถานต้องการอนุรักษ์ทรัพยากรทางนิเวศ ทั้งด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวมักจะส่งผลทำให้ชุมชนไม่สามารถอยู่รอดได้ในทางเศรษฐกิจ ส่วนในอีกด้านหนึ่งต้องการบรรลุเป้าหมายด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่การดำเนินการดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำฐานทรัพยากรมาใช้ผลิตเป็นสินค้า หรือกระทั่งความพยายามในการตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค อาจส่งผลทำให้ทรัพยากรเสื่อมสลาย และชุมชนสูญเสียอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ประการที่ 2 ความขัดแย้งในเชิงอัตลักษณ์ระหว่างท้องถิ่น และชาติ กล่าวคือแม้ว่านิเวศพิพิธภัณฑสถานจะมีแนวคิดเรื่องการสงวนรักษามรดกท้องถิ่น แต่ในทางปฏิบัติยังมุ่งเน้นที่การสะสมวัตถุและอนุรักษ์โบราณสถาน ที่สะท้อนคุณค่าทางประวัติศาสตร์และความงามจากศิลปะ อีกทั้งยังมักจะมีคามยึดโยงกับแนวคิดเรื่อง “ชาติ” เป็นสำคัญ

ประการที่ 3 ความขัดแย้งในกระบวนการบริหารจัดการนิเวศพิพิธภัณฑสถาน ที่ในด้านการนิเวศพิพิธภัณฑสถานสามารถเป็นกลไกในการเสริมอำนาจและบทบาทของคนในชุมชนท้องถิ่นได้ แต่ในทางปฏิบัตินิเวศพิพิธภัณฑสถานมักจะอยู่ภายใต้อิทธิพลของภาครัฐ เนื่องจากยังต้องพึ่งพาเงินทุนและผู้เชี่ยวชาญจากภาครัฐ ทำให้ชุมชนขาดความเป็นอิสระในการบริหารจัดการ ผลก็คือการดำเนินการของนิเวศพิพิธภัณฑสถานอาจไม่สามารถลดช่องว่าง แต่กลับผลิตซ้ำความเหลื่อมล้ำในสถานภาพทางอำนาจของตัวแสดง ไม่ว่าจะเป็นแ่งมุมของเพศ ชนชั้น หรือกลุ่มชาติพันธุ์ และอาจส่งผลทำให้ภาคประชาชนถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพในการใช้ชีวิตภายใต้แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ของภาครัฐ

หากเปรียบเทียบกับรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานที่มีอยู่เดิม อาจกล่าวได้ว่านิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านข้างทุน เป็นนิเวศพิพิธภัณฑสถานรูปแบบใหม่ที่ก้าวข้ามข้อจำกัดเดิมของนิเวศพิพิธภัณฑสถานใน 4 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก สามารถก้าวข้ามข้อจำกัดเรื่องชาติ จากคุณลักษณะของชุมชนบ้านช้างทูนที่ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ซอง-ซัมเร และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ประกอบกับการที่ชุมชนค่อนข้างมีอิสระในการบริหารจัดการนิเวศพิพิภรณ์ โดยที่ภาครัฐมีบทบาทเพียงแค่การสนับสนุนเท่านั้น ทำให้เนื้อหาหลักของนิเวศพิพิภรณ์สามารถก้าวข้ามข้อจำกัดเรื่องของชาติ หรือการมุ่งเน้นสะสมวัตถุหรือโบราณสถานที่ยึดถือประวัติศาสตร์หรือศิลปวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของชาติ

ประการที่ 2 สามารถก้าวข้ามข้อจำกัดเรื่องพื้นที่ กล่าวคือ พื้นที่ของนิเวศพิพิภรณ์มีที่ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติหรือเป็นพื้นที่ที่อยู่ภายใต้การกำกับของภาครัฐ ดังนั้น ชุมชนจึงมีสิทธิในการบริหารจัดการดูแลฐานทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเต็มที่ โดยเชื่อมโยงกับพื้นที่สำคัญต่างๆ ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน โรงงาน และหน่วยงานต่างๆ ร่วมจัดตั้งธนาคารต้นไม้ ตลอดจนการแลกเปลี่ยนวัตถุดิบในการผลิตสินค้าและบริการ

ประการที่ 3 สามารถก้าวข้ามข้อจำกัดเรื่องเวลา เพราะคนในชุมชนไม่ยึดติดกับภาพในอดีต และอยากมีสิทธิในการใช้ชีวิตอย่างทันสมัยแบบคนทั่วไป

ประการสุดท้าย สามารถก้าวข้ามข้อจำกัดเกี่ยวกับบทบาทของผู้ชม ให้สามารถเข้ามาเป็นแนวร่วมกับชุมชนในการปฏิบัติภารกิจต่างๆ เพื่อเรียนรู้คุณค่าของธรรมชาติ การสงวนรักษา และการทดแทนฐานทรัพยากรธรรมชาติที่นำออกไปใช้ ซึ่งแนวคิดของชุมชนในการบริหารจัดการนิเวศพิพิภรณ์บ้านช้างทูน ช่วยเติมเต็มช่องว่างให้ตัวชี้วัดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบต่อสังคมในเกณฑ์วัดคุณ สมบัติของนิเวศพิพิภรณ์ตัวแบบของฝรั่งเศสมีแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในภาพรวมหากเทียบเคียงกับฐานคติของทฤษฎีนิเวศวิทยาดังที่ได้กล่าวไปแล้ว รูปแบบนิเวศพิพิภรณ์บ้านช้างทูน อาจกล่าวได้ว่าค่อนข้างมีฐานคติตามแบบทฤษฎีนิเวศวิทยาของเอิร์น เฮเกล ซึ่งมุ่งเน้นการเก็บรักษามรดกนิเวศธรรมชาติเป็นหลัก อย่างไรก็ตามรูปแบบนิเวศพิพิภรณ์บ้านช้างทูนยังได้ต่อยอด และอุดช่องว่างแนวคิดของเฮเกลในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

ประการแรก การมุ่งเน้นมิติของมรดกนิเวศธรรมชาติของบ้านช้างทูน ไม่ได้ส่งผลให้เกิดการละเลยแง่มุมของนิเวศทางสังคม หรือนิเวศวัฒนธรรม ในทางกลับกันกรณีของบ้านช้างทูนสะท้อนให้เห็นความเชื่อมโยงอย่างยากที่จะจำแนกได้ระหว่างนิเวศวิทยาในแต่ละด้าน ดังนั้น การมุ่งเน้นอนุรักษ์นิเวศ วิทยาทางธรรมชาติ โดยเฉพาะในรูปแบบของธนาคารสีเขียว จึงส่งผลให้เกิดความตระหนักในความสำคัญของนิเวศสังคมและวัฒนธรรมตามมา

ประการที่ 2 นิเวศพิพิภรณ์บ้านช้างทูนค่อนข้างมุ่งเน้นดุลยภาพระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนา มากกว่าที่จะมุ่งเน้นด้านใดด้านหนึ่งโดยละเลยอีกด้านหนึ่ง ในแง่หนึ่งการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะส่งผลพลอยได้ในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการเกษตร ขณะเดียวกันการสนับสนุนการท่องเที่ยวดำเนินไปภายใต้ขอบเขต และหลักเกณฑ์ที่ชุมชนกำหนด ทำให้ไม่เกิดกรณีการนำทรัพยากรในชุมชนมาใช้อย่างเกินขีดจำกัด ไม่ทำให้เกิดผล

กระทบที่ส่งผลให้ชุมชนต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเป็นอยู่ เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคเป็นหลัก ในทางกลับกันการที่ชุมชนวางบทบาทให้หนักท่องเที่ยว จากการเป็น “ผู้รับ” บริการ ไปสู่การเป็น “ผู้ให้” บริการแก่สังคม โดยต้องปฏิบัติตามภารกิจตามที่ได้รับมอบหมายเพื่อเป็นแนวร่วมช่วยคนในชุมชนแก้ไขปัญหาในพื้นที่ ทำให้ชุมชนไม่ถูกกดทับด้วยนโยบายท่องเที่ยว เมืองอนุรักษ์เหมือนตัวแบบนิเวศพิพิธ ภัณฑ์ของฝรั่งเศส ในแง่นี้นิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูนจึงมีลักษณะของ “นิเวศพิพิธภัณฑ์โดยชุมชน” อย่างแท้จริง และสามารถเป็นตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์ทางเลือกให้กับพื้นที่อื่นๆ ได้

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง รูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน : กรณีศึกษา ชุมชนตำบลบ้านช่างทูน อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด ผู้วิจัยพบว่า งานวิจัยนี้มีข้อเสนอแนะต่อวงวิชาการนิเวศพิพิธภัณฑ์ การท่องเที่ยวโดยชุมชน และชุมชนท้องถิ่น ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะต่อวงวิชาการด้านนิเวศพิพิธภัณฑ์

งานวิจัยนี้อยู่บนฐานของกรณีศึกษากรณีเดียว ซึ่งแม้จะทำให้เห็นภาพในเชิงลึกของกระบวนการขับเคลื่อนในพื้นที่ชุมชนตำบลบ้านช่างทูนได้เป็นอย่างดี รวมทั้งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดบางประการของทฤษฎีนิเวศพิพิธภัณฑ์ที่มีอยู่ โดยเฉพาะในโลกวิชาการตะวันตก ในอนาคตการศึกษายังพื้นที่อื่นๆ ซึ่งมีลักษณะความท้าทายที่แตกต่างกันออกไป เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเปิดแง่มุมใหม่ๆ ของนิเวศพิพิธภัณฑ์ และยืนยันให้เห็นว่าตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑ์โดยชุมชนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริงแม้กระทั่งในบริบทที่แตกต่าง แต่เนื่องจากการศึกษานิเวศพิพิธภัณฑ์บ้านช่างทูนจำกัดขอบเขตเวลาในช่วงแรกของการขับเคลื่อนการพัฒนานิเวศพิพิธภัณฑ์ แต่อนาคตน่าจะมีความเป็นไปได้ว่าอาจเกิดพลวัตของเหตุการณ์บางประการที่ส่งผลต่อการดำเนินงานของนิเวศพิพิธภัณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นในแง่บวกหรือแง่ลบ ดังนั้นการติดตามศึกษาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะกรณีที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในนิเวศพิพิธภัณฑ์ จึงเป็นสิ่งจำเป็นซึ่งอาจทำให้ได้แง่มุมเชิงทฤษฎีใหม่ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขบางประการที่ส่งผลต่อการดำเนินการของนิเวศพิพิธภัณฑ์

นอกจากนัยยะเชิงทฤษฎีดังที่ได้กล่าวไปแล้ว อีกแง่มุมหนึ่งที่กรณีศึกษานี้สะท้อนให้เห็นก็คือแง่มุมในเชิงคุณค่าของนิเวศพิพิธภัณฑ์ หากมองจากมุมมองเชิงปรัชญาแบบมนุษยนิยมใหม่ (Neo-Humanism) ที่ไม่ได้มุ่งเน้นเพียงแค่มิติความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เท่านั้น แต่ยังให้ความสำคัญกับแง่มุมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ในธรรมชาติ และระบบนิเวศในภาพรวมอีกด้วย (Avadhuta. 2009) สอดคล้องกับที่ วิรุณ ตั้งเจริญ (2552: 57) กล่าวถึงการปรับตัวทางสังคมที่มีเศรษฐกิจแบบทุนนิยม คนในสังคมเชื่อมั่นในเสรีภาพและปัจเจกภาพ กระแสสากลทั้งจากตะวันตก

และตะวันออกพัฒนาการจากลัทธิสมัยใหม่ (Post Modernism) ที่กระจายความคิด กระจายความรับผิดชอบ มนุษย์ไม่ใช่ศูนย์กลางของจักรวาล แต่มนุษย์ควรอยู่ร่วมกับคนและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างสันติสุข

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ถึงคุณประโยชน์ของนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านชางทุน โดยการเผยแพร่ข้อมูลการให้คุณค่ากับมิติทางนิเวศ และจิตวิญญาณ ที่แฝงอยู่กับวิถีชีวิต วัฒนธรรม รวมถึงสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและทางสังคม ในกรณีชุมชนตำบลบ้านชางทุนพบว่านิเวศพิพิธภัณฑสถานสามารถนำพาให้กลุ่มชาติพันธุ์ของ-ชมระตระหนักถึงการมีอัตลักษณ์โดดเด่น มีคุณค่าที่คนภายนอกให้ความสำคัญว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรม และเข้ามาร่วมอนุรักษ์เพื่อช่วยสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ชุมชนระดับท้องถิ่น นอกจากนี้นิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านชางทุนยังขยายมิติของการเรียนรู้ไปสู่ระบบนิเวศทางธรรมชาติ และคุณค่าทางสังคม วัฒนธรรม และจิตวิญญาณที่ชุมชนมีต่อสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

2. ข้อเสนอแนะต่อวงวิชาการด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน

งานวิจัยนี้ได้เสนอแนวทางปฏิบัติสำหรับชุมชนที่ด้อยโอกาสเข้าถึงนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของภาครัฐโดยสามารถพัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยวได้ด้วยตนเอง แม้จะเป็นชุมชนที่ขาดบริบทวัฒนธรรมที่โดดเด่นก็สามารถนำรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑสถานโดยชุมชนไปประยุกต์ใช้ได้ เพียงเริ่มต้นจากการที่ชุมชนมองเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นและรู้จักการเก็บสะสม การสร้างเครือข่ายสังคมท้องถิ่นเพื่อสงวนรักษา ทดแทน และรู้จักนำฐานทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอยู่มาพัฒนาต่อยอดเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม โดยไม่ละเลยปัจจัยด้านใดด้านหนึ่ง ส่งผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและมีอำนาจต่อรองกับปัจจัยภายนอกได้

ที่ผ่านมาพบว่า งานวิจัยการท่องเที่ยวโดยชุมชนหรือวิธีการที่ภาครัฐและนักวิชาการลงพื้นที่เพื่อเชื่อมโยงแนวคิดวิจัยสู่ชุมชนนั้น นิยมวิธีการเปิดเวทีและให้คนในชุมชนเขียนแผนภาพเพื่อช่วยสะท้อนแนวคิดของคนในชุมชนให้เห็นอย่างเด่นชัด รวมทั้ง สามารถหยั่งรู้ถึงสภาพปัญหาของชุมชนว่าเป็นอย่างไร ระเบียบวิธีการวิจัยดังกล่าวอาจนำไปใช้ได้กับชุมชนเมืองที่ค่อนข้างมีระดับการศึกษา แต่ถ้าหากนำวิธีการดังกล่าวมาใช้กับชุมชนที่ขาดโอกาสทางการศึกษา โดยเฉพาะกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้สูงอายุ หรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีปัญหาการสื่อสารภาษาไทยอาจไม่สัมฤทธิ์ผลตามที่นักวิจัยต้องการเพราะนอกจาก ตอกย้ำปมด้อยในเรื่องการศึกษาแล้ว ยังทำให้เกิดความรู้สึกอคติในชาติพันธุ์อีกด้วย นอกจากนี้แนวคิดการเชื่อมโยงพื้นที่ โดยกำหนดบ้านของอาสาสมัครที่มีโฮมสเตย์เป็นฐานการจัดการเรียนรู้เป็นเบื้องต้นนั้น ผู้วิจัยคิดว่าวิธีการดังกล่าวนำไปสู่การสร้าง ความเข้มแข็งให้ชุมชนเฉพาะเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว บางชุมชนที่มีการลงทุนกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อประกอบธุรกิจโฮมสเตย์เป็นสิ่งแรก อาจมีแนวโน้มที่จะไม่ประสบความสำเร็จในการ

จัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเท่าที่ควร แต่หากได้มีการวางแผนการจัดการท่องเที่ยวที่ดี มีหลักการ และการสร้างสรรค์กิจกรรมน่าเที่ยวที่น่าสนใจ ประกอบกับการคมนาคมขนส่งสะดวกก็จะเป็น เครื่องจูงใจให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาเยี่ยมเยือน และเมื่อร่วมกิจกรรมกับชุมชนด้วยความสนุก เพลิดเพลินเต็มเวลาแล้ว ที่พักโฮมสเตย์จึงจะเป็นความต้องการที่เข้ามารองรับพร้อมด้วยบริการ อาหาร สินค้าที่ระลึก ครอบงำประกอบของการบริการการท่องเที่ยว ย่อมส่งผลให้กระบวนการ ท่องเที่ยวโดยชุมชนบรรลุผลสำเร็จ

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงได้เปลี่ยนวิธีการให้กลุ่มเด็กเป็นตัวกระตุ้นกลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุให้ เกิดความภาคภูมิใจที่ได้เล่าเรื่องราวของตนเองแก่ลูกหลาน และกิจกรรมปูยาพาทำเพื่อแก้ไขปัญหา การศึกษาในท้องถิ่นโดยให้เด็กและผู้ปกครองเรียนรู้ร่วมกันถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้ง การฝึกปฏิบัติเพื่อถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาในการใช้ชีวิตอย่างพอเพียงจากรุ่นสู่รุ่น จากการสังเกตผลปฏิบัติการของชุมชนตำบลบ้านช้างทูน ชุมชนประสบความสำเร็จในการวางแผน จัดการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาในพื้นที่ต่าง ๆ โดยเริ่มต้นจัดกิจกรรมท่องเที่ยวแบบวันเดียว ชุมชนจะ ดำเนินการวางแผนจัดการนำเที่ยวโดยเสนอคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ ซึ่งเป็น องค์ความรู้ที่ตนเองมีความเชี่ยวชาญและนำมาพัฒนาเป็นกิจกรรมท่องเที่ยว นำไปสู่ความสำเร็จใน การตอบโจทย์การท่องเที่ยวแนวคิดใหม่ที่มุ่งเน้นการปลูกฝังจิตสำนึกการท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อ สังคมให้มีแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนและการพัฒนาบทบาทของนิเวศพิพิธภัณฑสถานที่มีคุณค่าต่อคนใน สังคมปัจจุบัน ช่วยแก้ไขปัญหาสังคม วัฒนธรรม และกระจายรายได้อย่างทั่วถึงโดยไม่ต้องมีการลงทุน หรือพึ่งพากระบวนรัฐอุปถัมภ์

3. ข้อเสนอแนะต่อชุมชนตำบลบ้านช้างทูน

กระบวนการก่อตั้งนิเวศพิพิธภัณฑสถานบ้านช้างทูน แสดงให้เห็นถึงความพยายามของชาว ชอง-ซัมเร ที่ออกมาเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องรักษาป่าชุมชนซึ่งมีความสำคัญต่อการดำรงชีพและการ ดำรงอยู่ของวัฒนธรรมท้องถิ่น แม้ว่าต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยภายนอก ทั้งนโยบาย พัฒนาชนบทให้เป็นเมืองอุตสาหกรรม และนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจจนทำให้ลักษณะ ทางกายภาพของชุมชนถูกกระทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงไป ในทางตรงข้ามชาวชอง-ซัมเรบ้านช้างทูน ยังคงสามารถสืบทอดรักษาวิถีประเพณีดั้งเดิม ควบคู่กับการพัฒนาตนเองให้เป็นผู้เชี่ยวชาญที่ได้รับ การยอมรับจากสังคมให้ทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตลอดจนการนำทุนนิเวศมาพัฒนาต่อยอดเป็นกิจกรรมท่องเที่ยว เป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาแต่ละ พื้นที่ตามแนวทางการพัฒนาที่ชุมชนกำหนด

ผลการปฏิบัติการดังกล่าวสอดคล้องกับที่ อำนาจ เ็นสบาย (2546: 59) กล่าวถึงลักษณะการนำวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ มาเป็นกระบวนการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของชุมชน กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างศิลปินพื้นบ้านและชุมชน ตลอดจนการสร้างองค์ความรู้ในการคุ้มครองสิทธิของตนเอง จะนำไปสู่การรับรู้เกี่ยวกับคุณค่าองค์ความรู้ที่แตกต่างและพลังความร่วมมือเพื่อจุดมุ่งหมายของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยอาศัยวัฒนธรรมเข้ามาเป็นกระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดหมาย อย่างไรก็ตามการอนุรักษ์ (Preservation) การสืบสาน (Transition) และการพัฒนา (Development) ล้วนเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน ศิลปวัฒนธรรมซึ่งขาดการอนุรักษ์ย่อมสูญสลายไป การอนุรักษ์ที่ขาดการสืบสานและพัฒนาไร้ค่าสำหรับคนในปัจจุบันและอนาคตเช่นกัน (วิรุณ ตั้งเจริญ. 2552: 57) ดังนั้น ชุมชนตำบลบ้านช้างทูนจึงต้องสร้างเครือข่ายกับโรงเรียนในท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนสามวัยอย่างต่อเนื่อง

4. ข้อเสนอแนะต่อชุมชนท้องถิ่นอื่น ๆ

งานวิจัยนี้ ศึกษาการนำนิเวศพิพิธภัณฑมาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะพื้นที่ “ชุมชนชนบท” ที่ได้รับผลกระทบจากภาคอุตสาหกรรมและเป็นพื้นที่ชายขอบที่ขาดโอกาสเข้าถึงนโยบายพัฒนาของภาครัฐ ซึ่งทุกชุมชนในจังหวัดตราดสามารถนำตัวแบบนิเวศพิพิธภัณฑบ้านช้างทูนไปใช้ได้ เพราะได้รับผลกระทบจากอุตสาหกรรมพลอยทั่วทั้งจังหวัด แต่ในอนาคตอาจมีการนำรูปแบบนิเวศพิพิธภัณฑโดยชุมชนไปทดลองใช้กับพื้นที่ “ชุมชนเมือง” ที่อาจอยู่ภายใต้ระบบรัฐอุปถัมภ์ และถูกล้อมรอบด้วยภาคอุตสาหกรรม อันนำไปสู่การค้นพบนิเวศพิพิธภัณฑรูปแบบใหม่ที่ช่วยแก้ไขปัญหาสังคมในลักษณะอื่น โดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งอยู่ในอำเภอคลองใหญ่ ซึ่งในปัจจุบันจังหวัดตราดได้กำหนดให้พื้นที่ดังกล่าวพัฒนาสู่การเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ

5. ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ปฏิบัติการของชาวซอง-ซัมเรบ้านช้างทูน ตอบโต้กระแสโลกาภิวัตน์และทุนนิยมในครั้งนี้เป็นสิ่งที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรหันมาทบทวนนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างเท่าเทียมและครอบคลุมทุกพื้นที่ ควรเปลี่ยนแนวคิดการทำงานแบบแยกส่วนไปสู่การทำงานแบบบูรณาการร่วมกับชุมชนและเครือข่ายสังคมท้องถิ่นเพื่อติดตามผลกิจการท่องเที่ยวของชุมชนต่อเนื่อง ทั้งนี้ต้องไม่เลือกปฏิบัติ โดยเน้นพิจารณาศักยภาพของชุมชนจากตัวชี้วัดรายได้จากท่องเที่ยวเป็นสำคัญอย่างที่ผ่านมา แต่ควรเปิดโอกาสอย่างเท่าเทียมให้แก่ชุมชนที่สามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพและมีแนวทางปฏิบัติในการบริหารจัดการท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อสังคม ให้เข้าถึงแหล่งทุนและผู้เชี่ยวชาญที่ให้คำปรึกษาธุรกิจ

ที่ผ่านมาพบว่า จังหวัดตราดขาดแคลนหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ หน่วยงานที่มีอยู่ในพื้นที่ทำงานแบบแยกส่วนและมิได้ดำเนินการในส่วนที่ตนเองมีบทบาทรับผิดชอบเท่าที่ควร ด้วยมีข้อจำกัดที่เป็นนโยบาย กฎหมาย และภารกิจ กล่าวคือ เมื่อมีการก่อตั้งกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาทำให้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ที่เคยมีภารกิจทั้งด้านการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการถูกจำกัดบทบาทลง โดยให้ดำเนินงานเฉพาะด้านการส่งเสริมการตลาดและประชาสัมพันธ์ ส่วนภารกิจด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวมอบให้อยู่ในความรับผิดชอบของการท่องเที่ยวและกีฬาซึ่งเป็นหน่วยงานตั้งใหม่ ยังมีประสิทธิภาพด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวน้อยทั้งยังต้องรับผิดชอบด้านการพัฒนาด้านการกีฬาด้วย ในการปฏิบัติจึงเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดประสิทธิผลได้ยาก เช่นเดียวกับที่เคยมีความคิดว่าการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยที่มีสถานะเป็นรัฐวิสาหกิจจะปฏิบัติภารกิจทั้งด้านการพัฒนาและการตลาดให้เกิดประสิทธิผลได้ยาก จึงจำเป็นต้องจำกัดให้ดำเนินงานเฉพาะด้านการตลาดเพียงอย่างเดียว โดยรัฐทุ่มงบประมาณให้ด้วยมีเป้าหมายที่ตัวชี้วัดเป็นรายได้เข้าประเทศเป็นรายปี

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานตราด จึงให้ความสำคัญเฉพาะพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว หมู่เกาะซึ่งทำรายได้มากกว่าการท่องเที่ยวชุมชนบนฝั่งเป็นพิเศษตามนโยบายที่กำหนดจากสำนักงานใหญ่ ให้ภาพลักษณ์ของจังหวัดตราดเป็น “เมืองแห่งเกาะในฝัน” สะท้อนนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบบูรณา ซึ่งในทางปฏิบัตินั้นสวนทางกับนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว พ.ศ.2558 ที่ให้ความสำคัญกับท่องเที่ยวโดยชุมชนสร้างสรรค์กิจกรรมท่องเที่ยววิถีไทย เพื่อสร้างการรับรู้อัตลักษณ์ของพื้นที่

สำนักการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดตราด ซึ่งน่าจะมียุทธศาสตร์เป็นแหล่งทุนที่สามารถพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวได้ เพราะสามารถตั้งงบประมาณเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว แต่ในทางปฏิบัติกลับเน้นการใช้งบประมาณจำนวนมากไปกับการพัฒนาด้านกีฬามากกว่าการนำมาพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ในปีงบประมาณ 2557 จังหวัดตราดจึงต้องใช้กลไกการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยคัดเลือกโครงการที่ระดมสมองจากคณะกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดตราด นอกจากนี้ ยังทำหน้าที่ด้านการประชาสัมพันธ์ การตรวจสอบคุณภาพแหล่งท่องเที่ยว และการนำชุมชนไปศึกษาดูงานในต่างจังหวัด เช่นเดียวกับองค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการพัฒนาลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน ที่มีบทบาทด้านการพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนแต่ถูกกำหนดพื้นที่เฉพาะในเขตชายฝั่งทะเลและหมู่เกาะเป็นบางพื้นที่ ทำให้มองได้ว่าเป็นการปฏิบัติงานในพื้นที่ปลายน้ำเป็นอย่างเดียว มิได้ครอบคลุมถึงพื้นที่ป่าเขาที่เป็นพื้นที่ต้นน้ำแต่อย่างใด ทั้งยังให้ความสำคัญกับเรื่องการตรวจสอบและพัฒนาธุรกิจคาร์บอนต่ำเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำด้านโอกาสการพัฒนาในพื้นที่หรือชุมชนอื่นๆ ที่ไม่ได้ถูกกำหนดในความรับผิดชอบขององค์กร

จังหวัดตราด น่าจะเป็นจังหวัดหนึ่งที่โชคดีเพราะมีหน่วยงานถึงสามองค์กรเข้ามาตั้งอยู่ในพื้นที่เพื่อการส่งเสริมและพัฒนาด้านการท่องเที่ยว เป็นที่น่าเสียดายว่าทุกองค์กรที่กล่าวมามีจุดยืนร่วมกันคือการนำรายได้จากการท่องเที่ยวมาเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จในนโยบายขององค์กร จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการ “เลือกปฏิบัติ” ในการสนับสนุนงบประมาณและการตลาดให้แก่ชุมชนเมืองและหมู่เกาะมาก กว่าชุมชนชนบทและชุมชนชายแดน หากหน่วยงานเหล่านี้สามารถทำงานแบบบูรณาการเพื่อขับเคลื่อนการท่องเที่ยวชุมชน ให้มุ่งสู่เป้าหมายในทิศทางเดียวกัน จะเป็นกำลังสำคัญในการผลักดันให้เกิดการพัฒนาชุมชน สังคม และประเทศชาติอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

- จำนง มิสโรจน์. (2559, 8 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านข้างทุ่ง.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2524). *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ดวงกมล.
- จิรเดช อรชุน. (2555). *กลุ่มชาติพันธุ์ของ:รูปแบบการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพ*. ปริญญาานิพนธ์ ปร.ด. (วัฒนธรรมศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2484). *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรีและอักษรานุกรม ภูมิศาสตร์จังหวัดจันทบุรี*. พระนคร : การพิมพ์ไทย, (พระยามโหสถศรีพิพัฒน์ พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพคุณแม่เลื่อน แกล้งแก้วกล้า ณ เมรุสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2484).
- ฉลาด มณีมา. (2559, 15 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านข้างทุ่ง.
- ชะม้อย เป็รื่องเวช. (2559, 8 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านข้างทุ่ง.
- ชิน อยู่ดี. (2524). *บันทึกเรื่องไทยเชื้อสายของ*. เอกสารวิชาการสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เล่มที่ 1/2524. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ม.ป.พ. (เอกสารอัดสำเนา).
- ชัยวัฒน์ ตั้งหทัยสุข. (2559, 24 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านข้างทุ่ง.
- ฐกัตชัย เกียรติอัมพร. (2559, 24 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านข้างทุ่ง.
- ณรงฤทธิ์ ธนโกเศศ. (2559, 24 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่ บ้านข้างทุ่ง.
- ดิลก ภูมิขเวง. (2559, 15 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านข้างทุ่ง.
- ดี๊ด อยู่ตะลุง. (2559, 5 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านข้างทุ่ง.
- पालเลกัวซ์. (2529). *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. พิมพ์ครั้งที่ 3. แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- ประกอบ ลาภเกษร. (2559, 24 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่ บ้านข้างทุ่ง.
- ประภาศรี โฉมเฉลา.(2559,10 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านข้างทุ่ง.
- ประยงค์ พูลพยัคฆ์. (2559,13 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านข้างทุ่ง.
- พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ*. (2504, 29 สิงหาคม). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 78 ตอนที่ 66 หน้า 980.
- พัชรี เข็มขาว. (2559, 11 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่โรงเรียนวัดข้างทุ่ง.
- ยิ้ม โฉมเฉลา. (2559,5 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านข้างทุ่ง

- วิรุณ ตั้งเจริญ. (2552). *สุนทรียศาสตร์เพื่อชีวิต*. กรุงเทพฯ: สันติศิริการพิมพ์.
- ศิลปากร, กรม สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. (2555). *พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองตราด: แหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตเมืองตราด*. เอกสารประกอบการสัมมนา วันที่ 24-25 พฤษภาคม 2555 ณ ห้องจามจุรี บ้านปารีสอร์ทแอนด์สปา ตำบลหนองคันทอง อำเภอเมือง จังหวัดตราด. ม.ป.พ. (เอกสารอัดสำเนา).
- ศึกษาธิการและมหาดไทย, กระทรวง. (2544). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดตราด*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา. (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542).
- สรุปแผนส่งเสริมตลาดท่องเที่ยว ประจำปีงบประมาณ 2558. (2558). กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สมชาย เป็รื่องเวช. (2559, 5 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านช่างทูน.
- สำเนา ตุงคะเทพี. (2559, 8 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านช่างทูน.
- สุวิไล เปรมศรีรัตน์; และพรสวรรค์ พลอยแก้ว. (2550). *ภาษาถิ่นภาคตะวันออก : กะซอและซำเรชน พื้นที่เมืองดั้งเดิมของตราดที่ภาษาอยู่ในภาวะวิกฤตขั้นสุดท้าย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดตราด กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เผยแพร่เนื่องในปรีณรงศ์ภาษาไทย พุทธศักราช 2550).
- อเนก รักษ์เงิน. (2551). *ชาติพันธุ์สัมพันธ์กับการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ของในจังหวัดจันทบุรี*. ปรินญานิพนธ์ ปร.ด. (ไทศศึกษา). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อุทัย เป็รื่องเวช. (2559, 5 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ณิชรา กายราศ ที่บ้านช่างทูน.
- อำนาจ เย็นสบาย. (2546, กรกฎาคม-ธันวาคม). *โครงการนำวัฒนธรรมและอัตลักษณ์มาเป็นกระบวนการในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและการใกล้เคียงระดับข้อพิพาท*. วารสารสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 5(1): 59.
- Avadhuta, Acarya Vedaprajinananda. (2009). Neo-Humanism, Globalization and World Futures. In *Global Transformation and World Futures: Knowledge, Economy and Society Vol.II*. Sohail Tahir Inayatullah, ed. Oxford: EOLSS Publishers/ UNESCO.
- Bellaigue, Mathilde. (1985, January/December). Actor in the Real World. *Museum*. 37(4): 194.

- Boylan, Patrick. (1992). Eco-Museums and the New Museology-Some Definitions. *Museum Journal*. (92): 30.
- Corsane, Gerard E.; et al. (2008). Ecomuseology: a Holistic and Integrated Model for Safeguarding 'Spirit of Place' in North East of England. Paper presented in the 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Finding the spirit of place – between the tangible and the intangible', September 29– October 4, Quebec: Canada.
- Choi, Kyung-Hee. (2009). *An Analysis on the Settlement of Korea Type Eco-museum: Centering Around Buk-Chon Village*. Dissertation, M.A. (Fine Art). Seoul: The Graduate School of Fine Art, Hong-Ik University. Photocopied. (in Korean)
- Choi, Jae-Hi. (2002). *A Study on the Craft Museum with the Concept of Eco-museum Introduced*. Dissertation, M.A. (Art and Cultural Management). Seoul: The Graduate School of Fine Art, Kyung-hee University. Photocopied. (in Korean).
- Davis, Peter. (2011). *Ecomuseums : A Sense of Place*. 2th ed. London:Continuum.
- Deepwell, Katy. (2006). Feminist Curatorial Strategies and Practices since the 1970s . In *New Museum Theory and Practice: An Introduction*. Janet Marstine, ed. Oxford: Blackwell.
- Delgado, Coral. (2001). The Eco-museum in Fresnes : against exclusion. *Museum International*. (53): 37- 41.
- Duarte, A. (2012). Eco-museum: One of the Many Components of the New Museology. Proceedings of the 1st International Conference on Eco-museums, Community Museum and Living Communities, Seixal, Portugal, September. pp.19-21.
- Engstrom, Kjell. (1985, January/December). The Eco-museum concept is taking root in Sweden. *Museum*. (37): 206-210.
- Eun, Sok-Bae. (2012). *Rural Eco-museum Model Studies for Sustainable Development Focus on Buraemi Community in Yulmyeon*. Dissertation, Ph.D. (Cultural Management). Seoul: Hankuk University of Foreign Studies. Photocopied. (in Korean).
- . (2013). *Eco-museum Project for Sustainable Rural Development*. Seoul: Bookkorea Press. (in Korean).

- Giebelhusem, Michaela. (2006). The Architecture is the Museum. In *New Museum Theory and Practice: An Introduction*. Janet Marstine, ed. Oxford: Blackwell.
- Graybeal, Lesley. (2010, December). The Blending of Place and Voice in Eco-museum: Educating Communities and Visitors. *The New Museum.: International Journal of Education for Democracy*. (3): 153-170.
- Han, Jae-Hee. (2009). *A Study on Preservation of Regional Inheritance and Utilization Method Based on the Concept of Eco-museum: Focus on Cheonan*. Dissertation, M.A. (Architectural Engineering). Seoul: Korea University of Technology & Education. Photocopied. (in Korean).
- Howard, Peter. (2002). The Eco-museum: Innovation that Risk the Future. *International Journal of Heritage Studies*: 8(1): 63-72.
- Hubert, François. (1985, January/December). Eco-museum in France: Contradictions and Distortions. *Museum*. (148): 186-190.
- Kim, Hyon-Jong. (2008). *Eco-museum Ki-Hang: Ma-Un Run Bomulro Ka-Duk Cha Itta*. Seoul: Arekae Press. (in Korean)
- Lee, Min-Kyoung. (2004). Study on the Rural Neighboring Network for Regional Activation: Focused on Asan Live Museum in Japan. *Hankuk Nongchon Konchuk Hakhway Nonmunjib*. 6(1). (in Korean)
- Mayland, Pierre. (1985, January/December). The New Museology Proclaim. *Museum*. (148): 200-201.
- Ohara Kazuoki. (2008). *Eco Museum Heno Tabi*. Translated by Kim, Hyon-Jong. Seoul: Arekae Press. (in Korean).
- Pisit Chareonwongsa. (2007). The Bangpakong Mangrove Eco-museum Project. In *Making Mangrove Eco-museum workshop paper*. SEMEO SPAFA, Bangkok: Amarin Press.
- Su, Donghai. (2008, May). The Concept of Eco-museum and Its Practice in China. *Museum International* (60): 29-39.

Shin,Hyun-Yo. (2004). A Study on the Ecomuseums and Development Process in Italy.

Hankuk Nongchon Konchuk Jakhway Nonmunjib. 6(1). (in Korean).

----- . (2005). *A Study on the Progress and Conceptual Peculiarities of Eco-museums:*

Focused in Europe and Asia Eco-museums. Dissertation, Ph.D. (Architectural

Engineering) Chongju: Cheongju University. (in Korean).

----- . (2006). A Study on the Peculiarities by Themes of Ecomuseums in Europe.

Hankuk Nongchon Konchuk Hakhway Nonmunjib. 8(2). (in Korean).

Yi, Sabrina Hong. (2013). *The Model of Chinese Eco-museum: Benchmarking, Evaluation*

and Comparison with Australian Open-Air Museums. Dissertation, Ph.D. (Architecture).

Melbourne: Deakin University.

MF4Version1:15/7/2556

ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและยินยอม

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย SWUEC- 259/58E

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจาก คณะกรรมการสำหรับพิจารณาโครงการวิจัยที่ทำในมนุษย์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและ ข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

- ชื่อโครงการวิจัยเรื่อง:** รูปแบบนิเวศพิภพภัณฑ์เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนตำบลบ้านช้างขุน อำเภอบ่อไร่ จ.ตราด
- ชื่อผู้วิจัยหลัก:** นางสาวณิศา กายราศ
- สังกัด:** คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- เอกสารที่รับรอง:**
1. แบบเสนอโครงการวิจัย
 2. โครงร่างการวิจัย
 3. เอกสารชี้แจงผู้เข้าร่วมการวิจัย
 4. หนังสือให้ความยินยอมเข้าร่วมโครงการวิจัย

เอกสารที่พิจารณาทบทวน

1. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ 2 วัน/เดือน/ปี 30 ธ.ค. 2558
2. โครงร่างการวิจัย	ฉบับที่ 2 วัน/เดือน/ปี 30 ธ.ค. 2558
3. เอกสารชี้แจงผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ 2 วัน/เดือน/ปี 30 ธ.ค. 2558
4. หนังสือให้ความยินยอมเข้าร่วมโครงการวิจัย	ฉบับที่ 2 วัน/เดือน/ปี 30 ธ.ค. 2558

(ลงชื่อ).....

(อาจารย์ แพทย์หญิงจันทร์ทรา ตันนันทยุทธวงศ์)

เลขานุการคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

(ลงชื่อ).....

(รองศาสตราจารย์ ดร.สมชาย สันติวัฒนกุล)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

หมายเลขรับรอง : SWUEC/E-277/2558

วันที่ให้การรับรอง : 30/12/2558

วันหมดอายุใบรับรอง : 30/12/2559

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวณิศรา กายราศ
วันเดือนปีเกิด	19 พฤษภาคม 2526
สถานที่เกิด	กรุงเทพฯ
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	7/623 วรุณทิพย์คอนโดมิเนียม ซอยอ่อนนุสรณ์ 2 ถนนวิภาวดีรังสิต แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	อาจารย์ประจำสาขาวิชาการท่องเที่ยว
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนการท่องเที่ยวและการบริการ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2548	ศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต (ดุริยางคศิลป์) เกียรตินิยมอันดับ 2 คณะศิลปกรรมศาสตร์ จาก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ.2552	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (เกาหลีศึกษา) คณะนานาชาติศึกษา จาก มหาวิทยาลัยโซลแห่งชาติ ประเทศสาธารณรัฐเกาหลี
พ.ศ.2559	ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ศิลปวัฒนธรรมวิจัย) คณะศิลปกรรมศาสตร์ จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ